

Всеукраїнська наукова конференція

«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»

29 квітня 2025 року
М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України
Науково-дослідного інституту козацтва при Інституті
історії України НАН України**

Одеський національний морський університет

Одеський національний художній музей

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2025

УДК 94(477)+903(477):(06)

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 18 червня 2025 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського» Протокол № 17
від 26 червня 2025 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Яковлева Д. Є. (Одеса) –
відповідальний секретар
Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава) Д.
і. н. Бруяко І. В. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка
наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень», яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Гончарук Т. Г.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

Передмова

У збірці наукових праць представлені публікації наукових доповідей, прочитаних на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень», яка відбулася у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» 29 квітня 2025 р. конференція покликана популяризувати історичну науку, залучити до обговорення актуальних проблем історії та археології України студентів, аспірантів та молодих вчених. Публікація матеріалів конференції буде сприяти популяризації та поширенню історичних знань.

Окремі опубліковані в даній збірці статті містять посилання на джерела та літературу мовою держави-агресора імперського, радянського та довоєнного (2014 р.) періодів, які дозволяють більш повно розкрити проблематику давньої, середньовічної та нової історії України. Вони не містять будь-якої антиукраїнської пропаганди. Їх використання має обґрунтовану необхідність з точки зору досягнення мети дослідження та через відсутність відповідних аналогів у вітчизняній історичній галузі знань.

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

3 ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1934–1938) <i>Левченко Валерій</i>	9
ШКІЛЬНА ОСВІТА ОДЕЩИНИ В 1944 Р. <i>Осипенко Олександр</i>	18

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. <i>Артюх Ірина</i>	23
ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1932-1933 РОКІВ: НА МАТЕРІАЛАХ ОДЕЩИНИ <i>Ахмедова Айна, Діанова Наталія</i>	30
ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЩОДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ І НАУКИ В ОДЕСІ ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 РР. У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ <i>Барабаш Владислав, Левченко Валерій</i>	38
ВІДГОМОН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.) НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМ <i>Бережна Валерія, Савченко Віктор</i>	47
ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПІЧНИХ КАХЕЛЬ ЗА ЗОБРАЖЕННЯМИ НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ РАНЬМОДЕРНОЇ ПОЛТАВИ	

Березанський Антон, Коваленко Оксана.....54

ДАНІ ПРО ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В «ГЕОГРАФІЇ» СТРАБОНА
Єрмакова Валерія, Водько Владислав 59

ІСТОРІЯ «ТИПОГРАФІЯ ЮХИМА ІВАНОВИЧА ФЕСЕНКА» *Засоба Катерина, Водько Владислав.....68*

СТРУКТУРА ДОМОГОСПОДАРСТВ с. МАЧУХИ ЗА ГЕНЕРАЛЬНИМ
ОПИСОМ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1766 р.

Кисляк Ростислав, Коваленко Оксана.....75

ГОРДІЇВСЬКИЙ МОГИЛЬНИК: АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Климович Владислав, Павленко Софія, Бруяко Ігор.....85

ІСТОРІЯ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ

Ковальчук Анна, Бабенко Людмила.....95

НЕОЯЗИЧНИЦТВО В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ– ПОЧАТОК ХХІ ст.)

Корнійчук Руслана, Діанова Наталія.....103

РОЛЬ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДРУКАРЕНЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI-XVII СТ.

Коришунів Іван, Сєкерська Олена.....111

ЮРІЙ ЛИПА, МИХАЙЛО ВАСИЛЬЧЕНКО, ДМИТРО БУЗЬКО: ДОЛІ
УЧАСНИКІВ ОДЕСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ГУРТКА

Кучеренко Світлана.....120

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У США

Ліверук Валерія, Плаксивий Павло, Савченко Вітор.....128

АРХЕОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕЧЕРИ
ІЛІНКА

Лукинюк Максим, Сєкєрська Олена.....135

ФРАНЦУЗЬКА ГРОМАДА В ОДЕСІ У ДОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

Малога Олексій, Діанова Наталія.....143

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ В ОДЕСІ: ПОШУК НОВИХ
РЕАЛІЙ 1925-1929 РР.

Матієнко Олена, Савченко Віктор.....152

ОБРАЗИ АРКАДІЇ: ВІД УТОПІЧНОЇ ДО УРБАНІСТИЧНОЇ

Маціборко Євгеній, Водько Владислав.....158

УНІВЕРСАЛИ ГЕТЬМАНА ІВАНА ВИГОВСЬКОГО, ЯК ДЖЕРЕЛО
РЕГУЛЮВАННЯ ПОЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН З ДУХОВЕНСТВОМ

Мірошніков Ярослав, Бачинська Олена.....167

ВІЙНИ СКИФІВ В ОПИСІ АНТИЧНИХ АВТОРІВ: ХРОНОЛОГІЧНИЙ
ОГЛЯД

Мунтян Вадим, Бруяко Ігор.....179

РОЗБУДОВА РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ОДЕСІ В ХІХ
СТОЛІТТІ

Огир Олександра, Діанова Наталія.....187

РОЛЬ ЖІНОК У МЕЦЕНАТСТВІ ЗА ЧАСІВ КНЯЖОЇ ДОБИ

Островська Валерія, Сітарчук Роман 196

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ЕЛІТИ В ОДЕСІ В ПЕРІОД НЕПу: ПОЛІТИКА,
ЕКОНОМІКА ТА КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Павлов Роман, Савченко Віктор.....202

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В КАНАДІ

Рябоконт Дарія, Савченко Віктор.....208

ЛІТЕРАТУРНО – МИСТЕЦЬКІ ОСЕРЕДКИ ОДЕСИ В 1920 – Х РОКАХ:
ВІД «ГАРТУ» ДО «ВАПЛІТЕ»

Солодка Марія, Савченко Віктор.....215

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КУРОРТУ СЕРГІЇВКА, ЙОГО
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Теплякова Єлизавета, Водько Владислав.....221

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЕТНОГРАФА МИКОЛИ МАРКЕВИЧА *Торубара*
Вікторія, Шаповал Лариса.....230

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІСТИ НА ТЕРЕНАХ ОДЕЩИНИ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХVІІІ-ХІХ СТ.

Федотов Нікіта, Водько Владислав.....235

ПОНТІЙСЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ ПЕРІКЛА

Яковлева Дар'я, Сєкерська Олена.....244

Левченко Валерій, к.і.н., доцент,
професор кафедри соціальних та
гуманітарних дисциплін
Одеський національний морський
університет

м. Одеса

УДК 930:37.015.3(477.74)

З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1934–1938)

Анотація. У статті на основі широкого загалу джерел коротко розглядається історія Одеського німецького педагогічного інституту. Незважаючи на політичні та економічні складнощі, було докладено зусиль для вирішення питань матеріально-технічного забезпечення, створення умов для діяльності педагогічного колективу, підготовки та перепідготовки німецькомовних педагогічних кадрів.

Ключові слова: Одеський німецький педагогічний інститут, німецькомовна вища освіта, вища школа Одеси, підготовка вчителів.

Історія системи освіти України представляє широке дослідницьке поле, комплексне вивчення якого неможливе без дослідження національного аспекту в цій проблематиці. Одним із складових моментів цього процесу є наукове осмислення становлення та функціонування німецькомовної освіти в УСРР. Історія німецькомовної освіти з одного боку є частиною історії системи освіти в УСРР, а з іншого – складовою історії культури німецького етносу.

Дослідження історії етнонаціональних аспектів державної політики України є одним із пріоритетних напрямів у розвитку цих процесів на сучасному етапі. Не виняток становить історія

німецького етносу в УСРР в 1920-х – 1930-х рр. Метою дослідження є реконструкція історії становлення та розвитку німецькомовної освіти в Одесі в 1920-ті – 1930-ті рр., узагальнення її досвіду, місця і ролі у соціальних, економічних і культурних перетвореннях, що відбувалися в житті німецького етносу. Основні завдання дослідження: виявити і ввести до наукового обігу архівні матеріали, що дозволяють максимально можливо продемонструвати процес становлення та розвитку німецькомовної освіти; розкрити особливості становлення німецькомовних вишів; виявити форми і методи їх роботи; визначити роль німецької вищої школи в УСРР.

У березні 1934 р.¹ для німців УСРР, які компактно мешкали в 30 районах Одеської, Донецької, Дніпропетровської та Київської областей, в Одесі було відкрито Німецький педагогічний інститут (ОНПІ) – педагогічний вищий навчальний заклад з метою підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для німецьких національних шкіл. ОНПІ не випадково було відкрито в Одесі, бо в цьому місті 1920 р., враховуючи національне розмаїття населення Одеської губернії, у складі Одеського інституту народної освіти (ОІНО, 1920–1930) з першого (1920/21) навчального року було відкрито німецьке відділення [1]. 20 серпня 1920 р. на засіданні Ради ОІНО після доповіді А. Осмоловського було прийнято рішення про відкриття німецького відділення в селі Маріїнське (нині – смт Великодолинське Овідіопольського району Одеської області), де організовувалися показові школи, дитячі садочки і велике господарство, які на основі трудових методів виховання і навчання повинні були обслуговувати самі студенти [2, с. 90]. Беручи до уваги вказівки від НКО УСРР та в зв'язку з фінансовими проблемами 28 вересня 1920 р. було прийнято рішення про

---

¹ Н. Кривець помилково вказує 1924 р. Див.: Кривець Н. В. Одеський німецький педагогічний інститут // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. С. 551.

перенесення німецького відділення з села Маріїнського до Одеси [1, с. 106]. У січні 1921 р. його викладацький і студентський контингенти були переведені до складу ОІНО як окремий підрозділ, а навесні того ж року воно склало основу для створення робітничого факультету [2, с. 90].

Восени 1923 р. відповідно до офіційної постанови президії Українського головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти від 12 листопада 1923 р. німецьке відділення було вдруге виділено в самостійний структурний підрозділ ОІНО [3, с. 3] та функціонувало протягом усього часу існування цього вишу. Основним напрямом його діяльності була підготовка педагогічного персоналу для німецьких освітніх установ (дитячі садки, школи, дитячі будинки, клуби, хатичитальні, бібліотеки тощо) у місцях компактного проживання німців. Відповідно до програми навчання після робітничого факультету слухачі відділення протягом 4 років навчалися на факультеті соціального виховання. У 1924 р. було проведено перший набір учнів (40 осіб) на робітфак з терміном навчання 1 рік. Тривалий час завідувачем відділення був В. Мануляк (1924–1925, 1926–1928) [1, с. 125; 4].

Німецьке відділення ОІНО також створювалося з метою підвищення кваліфікації вчителів шкіл цієї національності. Воно входило до складу інституту як структурна одиниця, мало свої факультетські й предметні комісії, навчально-допоміжні установи, робітничий факультет. Канцелярія робітфаку відкритого 1923 р. знаходилась у приміщенні на вулиці Щепкіна, 12 (нині – Єлісаветинська), заняття проходили в будівлі на вулиці Червоної Гвардії (нині – Торгова), їдальня розташовувалася на вулиці Херсонській (нині Пастера), а гуртожиток – на вулиці Червоної Гвардії [5].

У перші роки діяльності викладання більшості предметів на німецькому відділенні проходило російською мовою. Тільки починаючи з 1928/29 навчального року викладання було переведено на німецьку мову [1, с. 126]. З цього ж навчального року спеціалізація студентів починалася з третього курсу навчання, а не

четвертого, як було в попередні роки. Дана зміна була пов'язана зі скороченням терміну навчання у вишах з 4 до 3 років [6, арк. 6].

У грудні 1930 р. ОІНО було трансформовано, а на його основі створено 3 нових інститути, одним з яких був Одеський інститут соціального виховання (ОІСВ) у складі трьох національних відділень (українського, єврейського і німецького). У 1933 р. ОІСВ було реорганізовано в Одеський педагогічний інститут (ОПІ), якому було передано німецьке відділення з робітничим факультетом і заочним відділенням [7, арк. 40].

У березні 1934 р. на підставі постанови Політбюро ЦК КП (б) У і РНК УСРР на базі німецького відділення ОПІ в Одесі було відкрито єдиний в УСРР ОНПІ, який знаходився за адресою: вулиця Пастера, 42. Основною метою діяльності інституту була підготовка і підвищення кваліфікації вчителів для навчальних закладів німецького етносу в СРСР. З перших днів навчання проходило за чотирирічною і дворічною програмами шість днів на тиждень [7, арк. 40] на 5 факультетах: літературному, історичному (декан двох факультетів доцент Г. А. Денк), географічному, біологічному і математичному [8, арк. 55 зв. – 56]. В останньому навчальному році (1937/38) факультетів було 4: історичний, літературно-мовний, природничо-географічний і фізикоматематичний [9, с. 200–201]. Відповідно до наказу заступника народного комісара НКО УСРР від 25 грудня 1934 р. в структуру ОНПІ було введено Одеський і Вормський (с. Вормс, нині – с. Виноградне, Березівського району Одеської області) німецькі робітничі факультети [8, арк. 67 зв.]. Посаду директора інституту в різні часи займали С. Флякс (14 травня – 11 листопада 1934 р.) [8, арк. 1, 57 зв.], І. Класс (11 листопада 1934 р. – 20 лютого 1935 р.) [8, арк. 57 зв., 83 зв.], Т. Молчадський (20 лютого 1935 р. – 1937 р.) [8, арк. 83 зв.], Єрухимович (1937), М. Беркович (1937–1938).

У 1934/35 навчальному році структуру ОНПІ складали 13 кафедр: історія більшовизму, України, народів СРСР (завідувач Х. Фельдман); історія всесвіту (О. Вайнштейн); політична економія (М. Фарбер); діалектичний матеріалізм (С. Коган); педологія, психологія, педагогіка (Д. Елькін); математика (Д. Крижанівський);

фізика (Д. Хмиров); зоологія та хімія (Д. Третяков); ботаніка і географія (Г. Потапенко); російська та українська мови і література (П. Потапов); німецька мова і література (М. Семенов); всесвітня література (Т. Малькмус); військова підготовка (Я. Розіно) [8, арк. 16 зв. – 18]. У 1935/36 навчальному році більшість кафедр було перейменовано з заміною їх завідувачів та зі скороченням їх кількості до 10: історії (завідувач

Г. Трачевський); економіки (Т. Молчадський); літературознавства (Д. Вольф); мовознавства (П. Потапов); психології, педології та педагогіки (Д. Елькін); математики (Е. Гохман); фізики (М. Шейн); зоології, біології та хімії (Д. Третяков); ботаніки та географії (Г. Потапенко); військової підготовки та фізкультури (С. Шалигін) [10, арк. 36–40]. У першому навчальному році викладацький склад ОНПІ налічував 60 осіб [12, арк. 25–26]. У 1935/36 навчальному році він вже налічував 73 викладача [13, арк. 1–5].

Станом на початок 1937/38 навчального року в ОНПІ на денній формі навчання в 12 академічних групах навчалося 254 студента. Всі вони були забезпечені стипендіями і місцями в гуртожитку [9, с. 201]. Випускників ОНПІ за рознарядкою Одеського обласного відділу народної освіти направляли на роботу до німецькомовних навчальних закладів різних районів УСРР. Так, у травні 1935 р. 6 випускників отримали направлення на роботу до шкіл Мелітопольського, Високопільського, Люксембурзького, Ротфронтівського і П'ятихатського районів Дніпропетровської області [11, арк. 152].

В ОНПІ здійснювалася практика отримання вищої освіти за різними формами навчання: вечірньої [14, арк. 9–10], заочної [15, арк. 8], екстернату. Прикладом останньої форми навчання є короткострокові (одномісячні) курси (екстернат) Центрального інституту підвищення кваліфікації педагогів (ЦІПКП) при ОНПІ [16, арк. 23–26, 38], якими керував відділ підвищення кваліфікації вчителів у складі 11 осіб адміністративно-управлінського персоналу [14, арк. 8].

Станом на 20 лютого 1936 р. на заочному секторі

рахувалося 259 студентів, які представляли різні адміністративно-територіальні одиниці СРСР компактного проживання німців: Автономна Молдавська СРР (11 осіб), Закавказька СФРР (1), Одеська (109), Дніпропетровська (71), Донецька (37), Київська (23), Харківська (2), Чернігівська (2), Вінницька (1) та інші області (2) [15, арк. 9–10]. При цьому в період від 1 вересня до 31 грудня 1935 р. з заочного сектору було відраховано 34 студента. Основними причинами для виключення були не подання документів до вишу (10 осіб), відношення до «соціально чужих елементів» (6), академічна неуспішність (5), приховування соціального походження (5), звільнення з роботи в районному відділі народної освіти (4) тощо. У цілому станом на 1 вересня 1936 р. на заочному і вечірньому секторах ОНП підвищення кваліфікації проходило 420 вчителів [15, арк. 12, 39]. Також при ОНП здійснювалася підготовка вчителів німецької мови. У 1934–1936 рр. ця задача втілювалася в життя на десятимісячних [17] і восьмимісячних [18] курсах з підготовки вчителів німецької мови при ОНП.

За короткий час своєї діяльності ОНП постійно перебував у складному становищі – з великими труднощами його керівництву доводилося укомплектовувати педагогічним персоналом сформовані в його структурі факультети. Істотна складність в організації навчального процесу полягала у відсутності навчальних програм з багатьох дисциплін, підручників і посібників, навчального приладдя; нестача кваліфікованих лекторів; відсутність методичних матеріалів з низки дисциплін тощо [15, арк. 8]. Головною проблемою навчального процесу ОНП протягом усіх років його існування був дефіцит німецькомовних педагогів, що призводило до ведення викладання значного числа дисциплін російською мовою.

1 листопада 1937 р. бюро Одеського обкому КП(б)У, прийняло постанову «О состоянии работы Одесского немецкого пединститута», поставило питання щодо доцільності подальшого функціонування інституту в місті та переведення його в Енгельс – столицю АРСР Німців Поволжя. Однак ЦК КП(б)У не погодився з

цією пропозицією та зобов'язав Одеський обком КП(б)У «зміцнити» інститут керівними кадрами. Постановою ЦК КП(б)У від 10 квітня 1938 р. ОНП було закрито з формулюванням: «Исходя из решения ЦК ВКП(б), Политбюро ЦК КП(б)У признает ненужным и вредным дальнейшее существование особых национальных школ, отделов, классов...». 29 червня 1938 р. згідно з постановою РНК УСРР про реорганізацію окремих національних шкіл, технікумів, вишів було прийнято рішення щодо реорганізації ОНП в Одеський інститут іноземних мов (ОІМ) з факультетами німецької, англійської та французької філології [19, арк. 1], який готував викладачів для шкіл і вищих навчальних закладів. У 1960 р. ОІМ було приєднано до Одеського державного університету імені І. І. Мечникова.

У 1920-х – 1930-х рр. в УСРР, як і на всій території СРСР, незважаючи на закриття або реорганізацію всіх дореволюційних національних шкіл, спостерігався культурний ренесанс німецького національного етносу. Німці отримали доступ до навчальних закладів усіх типів. Для них створювалися нові німецькомовні заклади з рідною мовою викладання, яка функціонувала як органічна складова загальної систем освіти УСРР. Розвиток німецькомовних закладів визначався не стільки ставленням влади до німецької культури, скільки позицією самих німців – в умовах коренізації та переведення багатьох шкіл в республіці з російської мови на мови корінного населення, освіта німецькою мовою ставала альтернативою менш сприятливій політиці українізації. Згодом згортання політики коренізації привернуло німецькі маси до безальтернативного варіанту отримання освіти російською мовою. У 1928–1939 рр. діяльність німецьких вишів відзначалася тенденцією нігілістичного ставлення з боку влади до збереження і розвитку їх національної культури. Створюючи генерацію соціалістичної німецької культури на противагу культурі нацистської Німеччини, радянська влада не враховувала особливості традиційної німецької культури, що не тільки не «сконструювало систему німецької національної освіти», як про це помилково пишуть деякі дослідники [20; 21], а навпаки призвело до

закриття німецькомовних навчальних закладів, що супроводжувалося політичними репресіями серед німецького населення у 1930-х рр. Радянізація усіх сфер життя представників німецького етносу призвела до руйнації традиційної німецької національної культури на теренах УСРР в 1930-х рр., однак деякі аспекти німецізації на тлі впровадження політики коренізації певною мірою сприяли національно-культурному піднесенню серед німецького населення. Радянська влада піклувалась про культурний розвиток німців в СРСР, виходячи зі своїх уявлень про їх потреби, але під час створення нової соціалістичної німецької культури, зовсім не думала враховувати традиційні національні особливості, що призводило до трагічного протистояння між німецьким населенням і владою.

Список використаних джерел

1. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. Одеса: ТЕС, 2010. 428 с.
2. Історія Одеського університету за 100 років (1865–1965). К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 423 с.
3. Из протокола Коллегии Главпрофобра // Бюллетень Украинского главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования. 1923. № 9–10.
4. INSTYTUT NARODNOЇ OSVITY = INO // Minerva: Jahrbuch der gelehrten Welt. Berlin und Leipzig, 1928. Band II. M–Z. P. 1821. 5. Миколук В. Десятиріччя робфаків // Шквал. Одеса, 1929. № 10. С. 6.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. Р-1593. Оп. 1. Спр. 747.
7. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 11.
8. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 1.

9. Німці в Україні. 20–30-ті рр. XX ст.: Збірник документів державних архівів України. К., 1994. 244 с.
10. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 35.
11. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 2.
12. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 14.
13. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 1. Спр. 20.
14. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 2. Спр. 9.
15. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 2. Спр. 42.
16. ДАОО. Ф. Р-1561. Оп. 2. Спр. 39.
17. ДАОО. Ф. Р-1577. Оп. 1. 63 од. зб.
18. ДАОО. Ф. Р-1626. Оп. 1. 21 од. зб.
19. ДАОО. Ф. П-11. Оп. 1. Спр. 1393.
20. Очеретянко С. І. Німецька національна освіта в Україні (20–30ті роки XX ст.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Харків, 2003. 221 с.
21. Мирошниченко А. В. Состояние национального образования и культуры немецкого этноса в Российской империи на рубеже XIX–XX вв // Вісник Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2008. № 1 (22). С. 163–170.

Levchenko Valeriy, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines

Odesa National Maritime University

Odesa

ON THE HISTORY OF THE ODESA GERMAN PEDAGOGICAL INSTITUTE (1934–1938)

Abstract. *Based on a wide range of sources, this article provides a brief overview of the history of the Odesa German Pedagogical*

Institute. Despite political and economic challenges, efforts were made to address issues related to material and technical support, create conditions for the work of the teaching staff, and train and retrain German-speaking pedagogical personnel.

Key words: Odesa German Pedagogical Institute, Germanlanguage higher education, higher education in Odesa, teacher training.

Осипенко Олександр, кандидат
історичних наук, доцент, завідувач
кафедри – професор кафедри соціальних та
гуманітарних дисциплін
Одеський національний морський
університет
м. Одеса

УДК 373.091 (477.74) (091)

ШКІЛЬНА ОСВІТА ОДЕЩИНИ В 1944 Р.

Анотація. В даній статті розглянуто становище шкільної освіти Одещини після звільнення зазначеної території від німецько-румунських окупантів весною 1944 р. Також проаналізовано загальний стан шкіл Південно-Західної України та кількісний склад педагогічного персоналу освітніх установ, їх наповненість учнівським контингентом, а також освітню компоненту навчального процесу.

Ключові слова: шкільна освіта, повоєнна освіта, заклади середньої освіти, зміст шкільної освіти, шкільні заклади.

Питання освіти завжди було, є і буде відігравати важливу роль в становленні та розвитку держави. Саме шкільна освіта повинна закласти фундамент у вихованні майбутнього громадянина України, особливо у час війни РФ проти України.

Одним із прикладів налагодження освітнього процесу у звільнених українських землях від німецько-румунських окупантів можна розглянути радянську практику відновлення шкільної освіти на деокупованих територіях.

Історіографічний огляд піднятого нами питання становлять напрацювання Мельниченка В. М., Шамрая О. Г. [1], Юрчука В. І. [2], Шевченка Л.Д. [3], Гриценко М.С. [4], Березівська Л.Д. [5].

Аналізуючи історіографію піднятого нами питання, можна констатувати, що на науковій ниві залишається ще чимало історичних прогалин, які чекають свого часу та свого дослідника.

Ми ж у нашому скромному дослідженні спробуємо частково заповнити відповідну прогалину, дослідивши освітні процеси в школах Одещини після звільнення зазначеної території від німецько-румунських окупантів в 1944 рр.

Загальновідомими фактами є те, що внаслідок Другої світової війни та окупації територій, економічний потенціал України зазнав колосальних матеріальних втрат, адже війна територією України прокотилася двічі: перший раз, коли війська Вермахту наступали, переслідуючи радянську армію, та другий раз, коли німецькі війська опинилися вже в протилежній ситуації, відступаючи під тиском радянських військ.

За підрахунками Надзвичайної державної комісії під час воєнних дій та гітлерівської окупації на території республіки було зруйновано 16 тис. промислових підприємств, 27 910 колгоспів, 872 радгоспи, 1300 МТС, 882 шахти Донецького вугільного басейну, виведено з ладу 10 магістральних залізниць, вивезено до Німеччини 3,9 млн голів рогатої худоби, мільйони тонн зерна, на руїни перетворено 714 міст і селищ міського типу, понад 28 тис. сіл України (понад 250 із них зазнали долі білоруської Хатині), 16,5 тис. промислових підприємств, 18 тис. лікувальних установ, майже 33 тис. колгоспів, радгоспів, МТС. В Україні залишилося лише 19% довоєнної кількості промислових підприємств. Загальна сума економічних збитків України становила 285 млрд. крб. [6, с. 353].

Упродовж війни в республіці було зруйновано понад 20 тис.

шкіл, відновлення освітньої системи здійснювалося в умовах руїни, величезної кількості безпритульних дітей, дефіциту вчительських кадрів. На початку 1945-1946 навчального року відкрилося 30 512 шкіл, в яких навчалися 1,851 тис учнів [7].

У звіті про підсумки роботи шкіл в 1943-1944 навчальному році та про підготовку шкіл до нового навчального року зазначено, що до окупації в Одеській області нараховувалося 1415 шкіл, в яких навчалось 266 тис 486 дітей, в цих школах працювало 9 тис 419 вчителів. Також функціонувало три педагогічних училища, в яких велась підготовка 1 тис. 300 студентів. Так за час окупації було зруйновано 179 шкільних приміщень та майже все шкільне майно було розграбовано [8, арк. арк. 1].

За короткий проміжок часу вдалося більш менш відновити приміщення освітніх закладів, що дало можливість забезпечити навчальний процес.

Що саме цікавіше, радянська влада не забула і про присадибні ділянки, які були закріплені за школами. Згідно зазначеного звіту за допомогою колгоспів ці ділянки було засіяно. Загалом, у підпорядкування шкіл було виділено 1582, 5 гектарів землі, на якій переважно вирощували городні культури та частково було відведено під ячмінь та просо [8, арк. арк. 1].

Також було відновлено діяльність педагогічних училищ – так в Одеському педучилищі навчалось – 95 людей, в Першотравневому – 224 людини та Балтському – 117 людей. До того ж ці навчальні заклади проводили новий набір слухачів за планами донабрати по 180 людей в кожний вищезазначений навчальний заклад [8, арк. 4].

Не встигли звільнити південно-західні землі від румунськонімецьких окупантів, як шкільних учителів зобов'язали вивчити книгу Сталіна «Про велику Вітчизняну війну Радянського Союзу».

За короткий проміжок часу місцевим органам влади вдалося відновити діяльність 1 тисячі 242 шкільних установ, в яких до

навчального процесу приступили 153 тис 460 дітей, та відновили роботу 5 тис 839 вчителів [8, арк. 2].

Вже 14 жовтня 1944 р. завідувач відділом шкіл Одеського обласного комітету комуністичної партії (більшовиків) України отримав розпорядження з проханням організувати з практичних робітників шкіл, наукових робітників педагогічних та учительських інститутів групи рецензентів для перегляду та рецензування підручників для початкової школи наступних авторів: Н.А. Забіла та М.А. Пригара – «Читанка» для першого класу; Г.Ю. Горбунцова – «Читанка» для другого класу; М. Миронов – «Літературна читанка» для третього класу; С. Чавдаров – «Українська мова» підручник для першого класу. Як рекомендація пропонувалося залучити до роботи по рецензуванню цих підручників найбільш досвідчених учителів, шкільних інспекторів та робітників інституту удосконалення кваліфікації учителів [9, арк. 4].

Уже в зверненні до місцевого відділу шкіл №13-229 від 15 грудня 1944 р. останнім було запропоновано надіслати до центральних органів влади матеріали про підсумки навчання і виховання дітей в першому півріччі 1944-1945 навчального року. Зокрема в даному звіті вимагалось висвітити наступні питання:

1. Стан успішності та якості знань учнів української та російської мов та літератури, з історії, географії, математики, фізики, хімії та військового навчання;
2. Стан дисципліни в школах та втілення в життя «Правил для учнів»;
3. Контроль за роботою учителя. Допомога учителя в підвищенні їх кваліфікації ідейно-політичного рівня;
4. Здійснення закону про загальне обов'язкове навчання і зокрема охоплення школою дітей 7 років. Охоплення школою дітейсиріт та дітей фронтовиків;
5. Та матеріально-побутові умови вчителів [9, арк. 5].

Таким чином, деокупувавши південно-західні території України радянське керівництво розвернуло широкую кампанію по

відновленню та налагодженню діяльності шкільних установ. За короткий проміжок часу місцевим органам влади за підтримки місцевого населення вдалося відновити шкільні заклади освіти та частково забезпечити їхнє матеріально технічне забезпечення. Розуміючи яку роль в освітньому процесі відведена роль вчителя, паралельно було поновлено діяльність трьох педагогічних училищ, які активно приступили до підготовки кадрів для шкіл Одещини.

Список використаних джерел

1. Мельниченко В. М. Культурно-освітня сфера українського повоєнного села (1943-1950 рр.) : монографія / В.М. Мельниченко, О. Г. Шамрай. – Черкаси, 2009. 159 с.
2. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло й тіні / В. І. Юрчук. – К., 1995. 402 с
3. Шевченко Л. Д. Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 4050 рр. / Л. Д. Шевченко // Український історичний журнал. – 1992. - № 7 – 8. - С. 42-58.
4. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917 – 1965). К., 1966. 260 с.
5. Березівська Л. Д. Реформування загальної середньої освіти в Україні у XX столітті крізь призму джерелознавства : наук.допом. бібліогр. покажч. / Л. Д. Березівська ; НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 251 с.
6. Історія України В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гуржій та ін.; під ред. В.А. Смолія. – К., «Альтернатива», 2002. 427 с.
7. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21D_BN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=serednja_osvita_v_ukrajini_serednja_osvita_v_ursr_vid_drugoji_svitovoji_vijny_do_rujn

[atsiji_srsr](#) 8. Державний архів Одеської області (далі ДАОО) Ф. 2, оп. 2, спр.

155, 16 арк.

9. ДАОО. Ф. 2, оп. 2, спр. 154, 5 арк.

Osypenko Oleksandr, PhD (History),
Associate Professor, Head of the Department
of Social and Humanitarian Disciplines
Odesa National Maritime University

Odesa

SCHOOL EDUCATION IN THE ODESA REGION IN 1944

Abstract. *This article examines the state of school education in the Odesa region after the liberation of this territory from GermanRomanian occupation in the spring of 1944. It also analyzes the general condition of schools in Southwestern Ukraine, the numerical composition of the teaching staff in educational institutions, student enrollment levels, and the educational component of the learning process.*

Key words: *school education, postwar education, secondary education institutions, content of school education, school facilities.*

Артюх Ірина, здобувачка третього рівня
вищої освіти спеціальності 032 Історія та
археологія

ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д.

Ушинського»

м. Одеса

УДК: 94:305:37-055.2:2-773(477.74)"XVIII"(045)

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Анотація. Мета роботи полягає у висвітленні гендерних особливостей функціонування церковнопарафіяльних шкіл у Херсонській єпархії в другій половині ХІХ століття. На основі статистичних даних, звітів священників та циркулярів міністерства розглянуто динаміку збільшення кількості навчальних закладів початкової освіти та учнів, а також особливості ставлення до освіти дівчат у сільській місцевості. Проаналізовано вплив патріархальних уявлень на доступність та зміст освіти для дівчат, а також роль духовенства у стимулюванні жіночої грамотності.

Ключові слова: церковнопарафіяльна школа, Херсонська єпархія, освіта, жіноча освіта, гендерні стереотипи.

У другій половині ХІХ століття церковнопарафіяльні школи на території Херсонської єпархії відігравали значну роль у поширенні початкової освіти серед населення. Процес навчання, керований Херсонською духовною владою, був тісно пов'язаний з традиційними уявленнями про гендерну роль та місце жінки в суспільстві. Дослідження гендерних аспектів освіти в цих школах дозволяє виявити особливості ставлення до освіти дівчат, які значно рідше мали можливість здобувати освіту, рівень їх залучення до навчального процесу та вплив патріархальних стереотипів на їх освітні можливості.

Гендерні аспекти історії освіти в Україні становлять важливе поле досліджень. Так, О. Кісь аналізує питання жіночої освіти ХІХ століття, зокрема вплив патріархальних норм на доступ жінок до навчання [1]. С. Лісенко у своїй роботі розглядає динаміку співвідношення загальноосвітніх та релігійноорієнтованих дисциплін у церковнопарафіяльних школах, що дозволяє простежити трансформацію освітніх процесів під впливом соціокультурних чинників [2]. І. Петренко досліджує умови навчання та доступність освіти для дівчат, аналізуючи вплив

соціально-економічних і культурних факторів на розвиток жіночих навчальних закладів у зазначеному періоді [3].

Особливості розвитку церковнопарафіяльних шкіл вивчали О. Савчук [4], який у своїй роботі приділив увагу етапам становлення та розвитку церковнопарафіяльних шкіл, детально аналізуючи організаційні та педагогічні особливості їх функціонування та В. Борисенко [5], який досліджував взаємодію традиційних релігійних засадах освіти із впливами сучасних освітніх реформ, а також розглядав процес формування моральних і культурних цінностей у суспільстві.

Однак, регіональні дослідження, зосереджені на гендерних аспектах освіти в церковнопарафіяльних школах саме Херсонської єпархії, потребують подальшого вивчення, що зумовлює актуальність даної роботи. Джерельною базою для дослідження зазначеної проблематики є опубліковані джерела. Із другої половини XIX ст. значна кількість матеріалів, які відображали різні аспекти церковної історії, з'явилися в церковній періодиці, що зумовлено появою «Херсонских епархиальных ведомостей» (у подальшому – «ХЕВ»).

У другій половині XIX століття спостерігається значне зростання кількості церковнопарафіяльних шкіл на території Херсонської єпархії. Якщо на початку 1860-х років у сільських школах навчалися 1 662 хлопчика та 600 дівчаток [6, с. 8], то вже в 1862 році налічувалося 286 шкіл, де навчалось 4 731 хлопчик та 551 дівчинка [7, с. 13-27]. У 1863 році кількість шкіл зросла до 457-ми. Там навчалось 9 236 хлопчиків та 890 дівчаток [8, с. 117-119]. У 1864 році було відкрито ще 37 шкіл, і загальна кількість церковнопарафіяльних шкіл досягла 497-ми, в яких навчалось 11 062 хлопчика та 1 066 дівчаток [9, с. 93]. На початку XX століття, у 1902 році, функціонувало 333 школи, де навчалось 23 726 хлопчиків та 10 572 дівчинки [10, с. 86, 90]. Зростання чисельності дівчаток у школах у церковних закладах початкової освіти відображено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Динаміка чисельності учениць у церковнопарафіяльних школах Херсонської єпархії в другій половині XIX – початку XX століття

Показники / роки	1860 р.	1862 р.	1863 р.	1864 р.	1902 р.
Загальна кількість учнів	2 262	4 731	10 126	12 128	34 298
Число учениць	600	551	890	1 066	10 572
Відсоток учениць від загальної кількості учнів	26,5	11,6	8,7	8,7	30,8

Таблицю складено на основі даних «ХЕВ» за 1860, 1862, 1863, 1864 та 1902 рр.

Наведені дані свідчать про значне зростання загальної кількості учнів, проте зберігається значний гендерний дисбаланс, особливо на початку періоду. Видно, що ставлення до освіти дівчат було неоднозначним. Навчальні програми для дівчаток відрізнялися від тих, що були доступні хлопчикам. Дівчата навчалися Закону Божому, читанню, письму, арифметиці, але особлива увага приділялася рукоділлю та веденню домашнього господарства.

У багатьох селах батьки вважали, що освіта для дівчат не є необхідною, оскільки їхнє основне призначення – ведення домашнього господарства та виховання дітей. Можливо, така апатія жінок до навчання, обумовлювалась саме обмеженістю ролі жінки в суспільній діяльності.

Священик Михайло, з міста Вознесенська, зазначав, що селяни віддавали перевагу навчанню хлопчиків, аргументуючи це тим, що дівчата мають вміти шити та прясти, а не здобувати освіту. Такий підхід відображав патріархальні уявлення про гендерні ролі, які були поширені в тогочасному суспільстві. [11, с. 72-73]

Г. Тимковський писав, що навіть у родинх духовенства, дівчатка до 8-10 років залишалися під опікою матері, займаючись іграшками та інколи навчаючись грамоті. Проте, з часом дівчатка ставали помічницями матері в кулінарії та догляді за молодшими братами та сестрами, готуючись до ролі дружини та матері. У сім'ях духовенства освіта дівчат не завжди вважалася пріоритетною, а основним завданням було підготувати їх до ролі «доброї господині». У тогочасному суспільстві важливість освіти для жінки, в сімейних відносинах, характеризувала фраза «Чоловік за борщ одружується» або «Розум у заміжжі не потрібен» [12, с. 441-443].

Священик Іоан Федорович, з містечка Варварівка, у своєму звіті вказував, що в його парафії серед жінок не було жодної грамотної, й він бачив необхідність у вихованні майбутніх матерів сімейства. Проте, його спроби організувати школу для дівчаток наштовхувалися на непереборні перешкоди, адже місцеві традиції та соціальні норми не сприяли жіночій освіті. Зокрема, існувала проблема, яка полягала у відсутності підходящої вчительки. Адже навчати дівчат могла лише дружина священика, яка водночас повинна була виконувати обов'язки наставниці та господині, що поєднувати було дуже важко [13, с. 234-237].

Окрім церковнопарафіяльних шкіл, існували й інші форми жіночої освіти, такі як недільні школи. У 1861 році в Одесі було відкрито дім піклування про сиріт та недільну школу для жінок та дівчаток. У цій школі навчалися міщанки, молоді дівчата, дівчатка та вихованки сирітського дому. Записалось до школи 19 душ, але відвідували фактично 13 учениць. Навчання включало Закон Божий та грамоту за методом Золотова. Цікаво, що навчалися жінки різної вікової категорії: чотири жінки віком від 30 років, дві жінки від 20 років, чотири дівчини від 16 до 20 років та 5 дівчаток від 7 до 13 років. Звіт про діяльність цієї школи свідчить про сумлінне ставлення учениць до навчання, що є показником бажання здобувати знання, попри соціальні обмеження [14, с. 402-404].

Попри поширені патріархальні уявлення, духовенство відігравало важливу роль у стимулюванні освіти серед сільського населення, в тому числі й серед дівчат. Прикладом є публікація протоієрея С. Серафимова, в якій підкреслено необхідність навчання дівчаток, у тому числі й Закону Божого, за спеціально складеною програмою. Вони – майбутні матері, які передадуть необхідні знання своїм дітям. На його думку, це є доброю основою для виховання гідної людини [15, с. 787]. Циркуляри міністерства державного майна заохочували сільське духовенство навчати сільських дітей, як хлопчиків, так і дівчаток, молитві, читанню, письму та рахунку, а дівчаток – ще й рукоділлю. За це передбачалася грошова винагорода. У кого з вчителів менше 12 учнів – до 25 рублів, а якщо 25 учнів – то по 50 рублів. З одного боку, це свідчить про усвідомлення важливості початкової освіти для всіх, а з іншого – підкреслює гендерні стереотипи щодо майбутнього дівчат, обмежуючи їхню освіту навичками, необхідними у селянському побуті [16, с. 444].

Гендерне питання в освітньому процесі церковнопарафіяльних шкіл Херсонської єпархії у другій половині XIX століття відображало складну взаємодію між прогресивними тенденціями в розвитку освіти та патріархальними уявленнями про роль жінки в суспільстві. Попри збільшення кількості шкіл та учнів, зберігався значний гендерний дисбаланс, зумовлений соціально-економічними умовами та культурними упередженнями. Духовенство відігравало важливу роль у стимулюванні освіти, проте часто його зусилля обмежувалися традиційними поглядами на жіноче призначення. Альтернативні форми жіночої освіти, такі як недільні школи, свідчили про зростання прагнення жінок до знань та їхню готовність долати соціальні перешкоди на шляху до освіти. Подальші дослідження архівних матеріалів та аналіз освітніх практик дозволять глибше зрозуміти особливості гендерної нерівності в освіті та її вплив на соціальний розвиток Херсонської єпархії у другій половині XIX століття.

Список використаних джерел

1. Кісь О. Українські жінки в горнилі модернізації. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 416 с.
2. Лісенко С. В. Навчально-виховний процес в єпархіальних жіночих училищах України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): світський та церковний компоненти. Харків: *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. №18. 2015. С. 108115.
3. Петренко І. М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884-1917 рр.). Полтава: РВВ ПУСКУ. 2008. 161с.
4. Савчук О. І. Церковнопарафіяльні школи: історія та сучасність. Київ: Знання, 2000. 176 с.
5. Борисенко В. Й. Церковнопарафіяльні школи України (ХІХ – початок ХХ ст.). Київ: Наукова думка, 1991. 208 с.
6. Епархиальное управление. *ХЕВ*. 1860. №1. С.8.
7. Ведомость о школах, заведенных при церквах Херсонской епархии для обучения детей прихожан. *Приб. к ХЕВ*. 1862. № 2. С. 13-27.
8. Извлечение из отчетов епархиального начальства. *ХЕВ*. 1863. №13. С.117-119.
9. Извлечение из отчетов епархиального начальства. *ХЕВ*. 1864. №11. С.93.
10. Діанова Н. М. Діяльність православних архієреїв Херсонської єпархії (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2022. 207 с.
11. Пестеровский Михаил, свящ. «Ответы на нужные вопросы». *ХЕВ*. 1862. №10. С.72-73.
12. Тимковский Г. «Несколько словъ». Разные известия. *ХЕВ*. 1860. №7. С. 441-443.
13. Федорович Иоан, свящ. «Ответы на нужные вопросы». *ХЕВ*. 1862. №13. С. 234-237.

14. Новые школы в Херсонской епархии. *Приб. к ХЕВ*. 1861. №5. С. 402-404.
15. Серафимов С. О преподавании Закона Божия в женских учебных заведениях. *Приб. к ХЕВ*. 1860. №12. С. 786-796.
16. Разные известия. *ХЕВ*. 1860. №7. С. 444.

*Artyukh Iryna, graduate student, majoring in
032 History and archeology
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Odesa*

GENDER ASPECTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN PARISH SCHOOLS OF THE KHERSON EPARCHY IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Abstract. *The purpose of the work is to highlight the gender features of the functioning of parish schools in the Kherson diocese in the second half of the nineteenth century. Based on statistical data, reports of priests and circulars of the ministry, the dynamics of increasing the number of primary education institutions and students, as well as the peculiarities of the attitude to girls' education in rural areas, are considered. The influence of patriarchal ideas on the availability and content of education for girls, as well as the role of the clergy in stimulating female literacy are analyzed.*

Key words: *church parish school, Kherson diocese, education, women's education, gender stereotypes.*

Ахмедова Айна, здобувачка першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Діанова Наталія, д.і.н., професор кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.

УДК 94(477.63) «1932/1933»

**ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1932-1933 РОКІВ: НА
МАТЕРІАЛАХ ОДЕЩИНИ**

Анотація. Голодомор 1932-1933 років став масштабним актом геноциду українського народу, що охопив і територію Одещини. Насильницька колективізація, масові репресії стосовно селянства та вилучення продовольства призвели до голодомору та демографічних втрат. У статті аналізуються причини та наслідки трагедії, її вплив на населення регіону.

Ключові слова: голодомор, Одещина, селяни, колективізація, хлібозаготівлі, геноцид, репресії.

Голодомор 1932-1933 років є однією з найтрагічніших сторінок в історії України, яка вже впродовж багатьох десятиліть залишається об'єктом дослідження як вітчизняних, так і закордонних науковців. Наслідок страшної спланованої політики радянського режиму став справжнім жахіттям у житті людей по всій Україні. Джерела, які могли б пролити світло на витоки, масштаби та наслідки цієї трагедії, до кінця 1980-х років були засекречені. Тож перші дослідження з цієї проблематики з'явилися за кордоном – в США та Канаді. В Україні активний процес пошуку, опрацювання та введення до наукового обігу джерел: документальних матеріалів, особистих записів, спогадів очевидців і публіцистичних праць розпочався на зламі 1980-1990-х років. Значна увага при цьому приділялася регіональному аспекту трагедії: на території Одещини дослідники, архівісти провели масштабну роботу з вивчення, систематизації та публікації матеріалів, які дали змогу відтворити правдиву картину подій голодомору.

Метою даної публікації є аналіз причин, особливостей перебігу та наслідків голодомору 1932-1933 років на території Одещини як прояву політики геноциду радянської влади щодо українського селянства.

Вагомою причиною голоду, який партія більшовиків свідомо перетворила на голодомор, стало примусове проведення колективізації сільського господарства. Цей процес супроводжувався впровадження політики хлібозаготівель, яка показала економічну неспроможність партійного керівництва й стала фактичним пограбуванням села. Вона підірвала економіку сільського господарства, породила незадоволення селян, які не отримували належної оплати за свою працю, а значить, і недовіру до колгоспного ладу. Підтвердженням стала ситуація в українських селах, у тому числі й на Одещині, яка виникла навесні 1932 року. Тоді пограбовані владою селяни відчували не лише продовольчі труднощі, але й справжній голод. Проте це не змусило партію відмовитись від згубної хлібозаготівельної кампанії на 1932-1933 сільськогосподарський рік. Зневірені селяни без особливого ентузіазму працювали в колгоспах, розуміючи, що після виконання плану здачі сільськогосподарської продукції державі, вони нічого не отримають. Загалом було проведено цілу кампанію, яка мала на меті знищити селянство як клас, який за думкою комуністів не збігався з їхнім уявленням про «прогресивне» суспільство. Вона містила низку ударних акцій зокрема: ліквідацію куркульства як ворожого класу, суцільну колективізацію та хлібозаготівлі, які привели до повного зuboжіння села [1, с. 9, 10].

Невиконання Україною плану хлібозаготівель зумовили репресії проти селянства восени 1932 р., метою яких стало покарання їх голодом. Відбулося пограбування сіл радянською владою, яка забирала все, не залишаючи ні зерна, ні харчів, фактично залишаючи селян без засобів на існування. Тож штучний голод був свідомо перетворений на голодомор.

Для колгоспів і населених пунктів Одещини запроваджувалися репресивні заходи, зокрема практика «товарних репресій». Також, відповідно до рекомендацій ЦК КП(б)У,

колгоспи України заносилися на «чорні дошки», що передбачало застосування до них комплексу каральних заходів, зокрема вилучення продовольства, блокування постачання товарів та ізоляцію. Рішення про впровадження «товарних репресій» було ухвалене Одеським обласним комітетом у листопаді 1932 року. Згідно з ним : «За неприпустимий зрив плану хлібозаготівель терміново припинити підвезення товарів і повністю припинити кооперативну і державну торгівлю, поки не буде забезпечено повне виконання плану. Також від імені Обласного виконавчого комітету, опублікували в обласній пресі рішення про виселення з Одеської області близько 500 сімей, які організовували саботаж та зрив хлібозаготівель. Зобов'язати секретарів РПК і ГПК під особливу відповідальність терміново вивезти з сільських крамниць всі товари на бази райспоживсоюзу, а бази опечатати» [2, с. 369].

При цьому партійне керівництво слідкувало, щоб всі репресивні міри були відомі населенню. На колгоспних полях будувалися вежі для спостереження за поведінкою колгоспників. Тих, кого підозрювали в крадіжці, вартові передавали судовослідчим органам.

Були сформовані спеціалізовані загони, які здійснювали репресивні заходи щодо цивільного населення, вилучаючи у людей продовольство, часто останні запаси, що призводило до масових страждань і голоду. Прикладом є події, які мали місце в ряді сіл Одещини, зокрема, в селах Лиса Гора, Костянтинівка, НовоКрасне, Ново-Іванівка та багатьох інших. Там відбувалися арешти колгоспників та одноосібників, звинувачуючи їх у не виконанні плану хлібозаготівель. У с. Лиса Гора була організована тимчасова місцева в'язниця, де утримували заарештованих селян у надзвичайно жорстких умовах. Взимку їх тримали в холодних підвалах, виводили роздягнених на мороз і поливали холодною водою. До затриманих застосовували методи фізичного та психологічного насильства, які за своєю суттю мали ознаки тортур: зокрема, їх поміщали в дерев'яні діжки, внутрішня поверхня яких була вкрита гострими цвяхами і возили підводою по вибоїстим дорогам села [3, с. 71]. Метою було залякування селян, моральне

пригнічення й повне підпорядкування волі партії більшовиків. Адже зернових запасів на цей час уже не було ні в колгоспах, ні в селянських господарствах.

З кінця 1932 року, оскільки Одеська область не виконала своїх зобов'язань щодо постачання зерна, конфісковували весь урожай та запаси. І вже на початку 1933 року люди залишилися без хліба. До влади починають надходити повідомлення з Одеської області про випадки недоїдання не тільки серед сільського населення, а й серед робітників, які вже починали «розпухати» від голоду. Серед селян розповсюдились масові хвороби, пов'язані з недоїданням. Раціон їх харчування був низькокалорійним і не включав в себе м'ясної їжі. Тоді влада назвала положення сіл «скрутним».

У березні – квітні 1932 року в багатьох районах Одеської області почастішали випадки, коли селяни, об'єднуючись у великі групи, нелегально проникали на зернові склади. Основним приводом для таких дій, ставали чутки про приїзд представників влади, які нібито мали роздавати хліб голодуючим.

У містах Одещини хоча й відчувались продовольчі труднощі, але такої смертності, як у селах не було. Селяни намагалися врятуватися від голодної смерті в містах, але вдалося це не багатьом. Виснажені люди масово помирали дорогою, але й тих, хто вижив міліція не пропускала до міст. До того ж селяни не мали паспортів, тож не могли влаштуватися на роботу [3, с. 75].

Виплата заробітної плати робітникам в Одесі здійснювалася в натуральній формі, переважно продовольчими товарами. На той час у місті існував такий вислів «їж тараньку, пий водичку та виконуй п'ятирічку». Надалі ситуація «покращилася»: замість традиційної тараньки почали давати шматки синьо-зеленої конини. Замість того, щоб забезпечити потреби населення, через порт здійснювався експорт значних обсягів харчових продуктів [4, с. 9].

Цікавим аспектом у цій ситуації було те, що українське зерно, яке забиралося з місцевих господарств, мало значно нижчу ціну на міжнародних ринках. Часто воно використовувалося для годівлі коней та худоби в інших країнах.

У риторичі радянської влади відповідальність за складну ситуацію в сільській місцевості часто покладалася на самих селян їх звинувачували в саботажі, неналежній організації праці в колгоспах та розкраданні колгоспного майна. На тлі цих подій спостерігався масовий психосоціальний розпад: деякі люди почали вдаватися до анонімних доносів на своїх сусідів, звинувачуючи їх у приховуванні зерна. Паралельно фіксувалася зростаюча кількість випадків самогубств. У суспільній свідомості того часу смерть у такий спосіб часто розглядалася прийнятніше, аніж повільна смерть від голоду. Адже від постійного голоду дехто втрачав здоровий глузд і ставав на шлях страшних злочинів. Навесні 1933 р. голодомор досягнув свого піку, про що свідчить масова смертність селян. На грань голодного вимирання були поставлені села: Берізки, Тридуби, Мазурове, Красеньке Кривоозерського району [3, с. 74].

Не поодинокими були випадки людодіства в багатьох селах області. Зокрема, до голови селянської інспекції Коніка надійшов лист про вбивство в с. Леонтовічево дитини, яку вбив та з'їв рідний брат, а також нагодував м'ясом всіх дітей в родині. Цю інформацію позначили грифом цілком таємно. Взимку 1932-1933 років спостерігалася тенденція зростання кількості таких злочинів.

У с. Будеї Кодимського району Одеської області зафіксований випадок, коли мати вбила свого сина та змушувала свою доньку їсти його серце. Мати хотіла вбити і доньку, але сусідка врятувала дівчинку. Прийшовши до школи вона розповідала своїм вчителям, які катування вона мусила терпіти не стримуючи сльози на очах.

Ще одна історія про яку розповідають очевидці відбулася в тому же селі. Жінка, разом зі своїм зятем скоювала страшні злочини. Вони запрошували людей до себе додому, а там убивали, а м'ясо потім продавали.

У свідченнях очевидців можна знайти багато інформації про людодіство та труподіство. Варто зазначити, що на законодавчому рівні питання канібалізму тривалий час залишалося поза чітким

правовим регулюванням. Комуś призначала вищу міру покарання – розстріл, але здебільшого таких злочинців відправляли «на будови соціалізму» [5, с. 59, 60].

Згідно з офіційними даними, наданими відповідальним інструктором Одеського обласного комітету КП(б)У, станом на 14 березня 1933 року в Первомайському районі спостерігалось масове поширення смертей, спричинених хронічним голодуванням. У більшості сіл району ситуація була вкрай тяжкою. Так, у населених пунктах Кримка та Довга Пристань зафіксовано по 4 смерті, у Степківці – 2, у Доріжинці – 15, з яких один випадок завершився самогубством. У селі Вітольдів Брід за офіційними звітами нараховувалося 7 летальних випадків, пов'язаних із голодом. Особливо критична ситуація склалася у селі Кінецьпіль, де було зафіксовано щонайменше 60 випадків тяжких набряків, викликаних голодним виснаженням. За свідченням директора заводу «15-летия Октября», серед працівників підприємства виявлено 40 випадків набряків, спричинених недоїданням. На станції Голта Голтянської залізничної дільниці за перші 13 днів березня померло 9 осіб, ще 17 смертей сталися у лютому. Також у березні було зафіксовано два випадки самогубства – люди, виснажені голодом, кидалися під потяг. Крім того, в лютому задокументовано 40 випадків коли люди залишали своїх дітей біля державних установ, сподіваючись на їх порятунок від голодної смерті. За повідомленням агента ДПУ зі станції Голта, всі згадані випадки безпосередньо пов'язані з хронічним недоїданням [2, с. 394].

Звичайно, ці дані значно відрізнялися від реальних. Влада намагалася приховати справжні масштаби голодомору в Україні. Проте ЦК КП(б) змушений був офіційно визнати, що від голоду дуже постраждали цілі райони Одещини: Зінов'євський, Хмельівський, Новомиргородський, Велико-Васиківський, Добровеличківський, Знаменський, Новоархангельський та інші [4, с. 8].

Проте попри усі жахи голодомору, смертність на Одещині була дещо нижчою, ніж в інших областях України. Практично не

можливо встановити точну кількість людей, які загинули внаслідок голодомору. Інформація про голод ретельно приховувалась державними органами влади, тож збереглася лише не значна кількість документів. За підрахунками сучасних дослідників загальна кількість загиблих в результаті голоду в Одеській області становить 3 574 особи, імена 2 824 осіб були встановлені, а 750 осіб залишаються невідомими. Опубліковано дані реєстрації актів цивільного стану (РАЦС), які вказують на кількість померлих від голоду в деяких районах області, зокрема в Кодимському (417 осіб), Біляївському (249 осіб), Іванівському (27 осіб) та Балтському (37 осіб). Звичайно, що ці цифри значно занижені [5, с. 383].

В Одесі органом РАЦС упродовж 1932-1933 років було зафіксовано 971 випадок смерті. Проте причини смертей вказані самі різні, проте ніде не зазначено слово голод.

Сукупність історичних фактів, документальних свідчень та сучасних дослідницьких праць дають підстави класифікувати голодомор 1932-1933 років як акт геноциду українського народу. Політика цілеспрямованого вилучення продовольства, ізоляція голодуючих територій, заборона на виїзд сільського населення та систематичне приховування масштабів трагедії від міжнародної спільноти свідчать про наявність усіх ознак навмисного винищення значної частини українського селянства. На міжнародній арені голодомор розглядається як свідомо спланований геноцид, що мав на меті знищення частини українського народу.

Список використаних джерел

1. Великий голод в Україні 1932-1933 років. Збірник свідчень, спогадів, доповідей та статей, виголошених та надрукованих в пресі в 1983 р. на відзнаку 50-ліття голоду в Україні у 1932-1933 роках. Канада, Торонто, 1988. 169 с.
2. Реабілітовані історією. Одеська область. Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. 800 с.

3. Діанова Н. М. Голодомор 1932-1933 рр. на Одещині у висвітленні документальних матеріалів. *Революції в Україні ХХХХІ століття : співзвуччя епох*: Матеріали Міжнародної наук. конференції, присвяченої вшануванню пам'яті жертв трагічних подій, які отримали назву «Великий терор 1937-1938 рр.». Одеса : ОДУВС, 2018. С. 70-76.
4. Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Одеська область. Частина I / ред. кол.: М. Д. Сердюк (співголова), М. Л. Скорик (співголова) ; автори-упоряд. : Л. І. Білоусова (керівник), М. Г. Батуріна та інші. Одеса : Астропринт, 2008. 1008 с.
5. Голодомори в Україні: Одеська область (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр.): дослідження, спогади, документи (кол. авт. та упоряд.). Одеса: Астропринт, 2007. 460 с.
6. Правда про Голодомор на Одещині. Березівський район / Упоряд. Ніточко І.І. Одеса: Астропринт, 2008. 220 с.

*Akhmedova Aina, a first-level
of higher education student, majoring in 014
Secondary Education (History)
Dianova Nataliia, Doctor of Historical
Sciences, Professor of the Department of
History of Ukraine
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Odesa*

THE GENOCIDE OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN 1932-1933: BASED ON THE MATERIALS OF THE ODESA REGION

Abstract. *The Holodomor of 1932-1933 became a large-scale act of genocide against the Ukrainian people, which also affected the territory of Odesa region. Mass repressions, collectivization, and the confiscation of food supplies led to famine and demographic losses. This*

article analyzes the causes and consequences of the tragedy, as well as its impact on the region and its population.

Key words: *Holodomor, Odesa region, peasants, collectivization, genocide, repressions.*

Барабаш Владислав, здобувач першого рівня вищої освіти спеціальності 271.03 ЕСЕЗА

Левченко Валерій, к.і.н., доцент, професор кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін

Одеський національний морський університет

м. Одеса

УДК 001:814:94(100)''1939/1945''

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЩОДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ І НАУКИ В ОДЕСІ ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 РР. У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті окреслено джерелознавчий потенціал документальних матеріалів фондів Державного архіву Одеської області щодо історії вищої школи і науки в Одесі в період німецькорумунської окупації 1941–1944 рр. Представлено стислий огляд історії освітніх закладів та наукових установ Одеси окупаційного періоду 1941–1944 рр.

Ключові слова: історичне джерело, історія освіти, історія науки, вища школа, Одеса, окупація, архів.

Багато питань світової історії вимагають скрупульозного вивчення і деталізованого аналізу окремо кожного факту, реконструкції подій і деталізації їх особливостей, уточнень і

змістовного опису через недостатню вивченість у попередні роки з метою відсікання та уникнення спроб фальсифікацій у сьогоденні та майбутньому. Одне з таких питань – історія освіти і науки в Одесі періоду німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.

Історія освіти і науки в Одесі періоду Другої світової війни, незважаючи на значущість цього явища, до початку ХХІ ст. була вивчена недостатньо. Різні питання її історії довгий час залишалися невивченими. Радянські дослідники з ідеологічних причин обходили цю тему стороною. Тільки на зламі ХХ–ХХІ ст. на пострадянському просторі почали комплексно вивчати дане питання. Дослідники на основі нових методологічних підходів вводили до наукового обігу фактологічні й статистичні матеріали з розсекречених архівних фондів. Використовуючи архівні матеріали дослідники представили вузлові аспекти даної теми, але вона досі залишається не всебічно дослідженим явищем. Унаслідок вивчення різноманітних історичних джерел (архівних матеріалів, періодичних видань тих років) та наукової літератури метою статті є з'ясування джерелознавчого потенціалу документальних матеріалів фондів Державного архіву Одеської області (далі – ДАОО) щодо історії вищої школи і науки в Одесі в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.

У ДАОО зберігаються історичні джерела, які у різній мірі реконструюють історію 42 навчальних закладів і науководослідних установ зазначеного періоду. За виявленими історичними джерелами (архівними матеріалами і періодичними виданнями) всього осередків освіти і науки в Одесі періоду окупації за часів Другої світової війни було 47: 13 середніх навчальних закладів, 7 середньо-спеціальних навчальних закладів, 9 вищих навчальних закладів та 18 науково-дослідних установ і товариств [1]. Серед них Одеський університет (ректор професор П. Г. Часовников) [2], Академія витончених мистецтв (директори професор М. О. Соколов (1942–1943) і В. Штефан (1943–1944)) [3], Вища школа харчової промисловості (директор Г. Г. Феодоров) [4],

Консерваторія (директор професор М. М. Чернятинський) [5], Вища технічна школа (до січня 1942 р. Індустріальний технікум, директор М. О. Пророков) [6], Вища практична школа (директор В. Іванов) [7], Вища медико-фармацевтична школа (директор С. Кутульвас) [8], Вища стоматологічна школа (директор професор Є. І. Синельников) [9], Вище морське училище (у 1942/1943 навчальному році Морський технікум, директор О. О. Федоров) [10]; Духовна семінарія (ректори протоієреї Б. Думанчук (березень 1943 р.) і Ф. Богач (з квітня 1943 р.)) [11], Мукомельний технікум [12], Дорожній технікум [13], Румунський теоретичний ліцей (директор Р. А. Попп) і Руський теоретичний ліцей (директор Л. С. Асвадунова) [14], Ремісниче училище (Індустріальний ліцей, директор Ф. П. Нечепуренко) [15], Автомеханічний промисловий ліцей [16]; Геофізична обсерваторія (директор доцент Н. І. Іванова, з грудня 1942 р. обсерваторія увійшла до структури Одеського університету) [17], Гідрометеорологічний інститут (директор інженер Аверичев) [18], Головний інститут статистики [19], Міська бібліотека (директор О. М. Тюнеєва) [20], Будинок вчених (директор професор В. І. Кундерт, голови Правління професори К. Д. Покровський (1941–1942) і Г. Й. Потапенко (1942–1944)) [21], Інститут гідротехніки та меліорації (директори О. Михайловський (1942–1943) і О. Попеску (1943–1944)) [22], Інститут італійської культури (директор професор Карло Гілло) [23], Інститут пластичної хірургії та онкології (директор професор В. П. Кисильов) [24], Інститут селекції та генетики (директори: професор М. С. Шашкін (1942), професор Ф. В. Кетрару (1942–1943) та інженер Соловійов (1943–1944)) [25], Інститут технічних винаходів та удосконалень (директор професор Ф. В. Кетрару) [26], Історико-археологічний музей (директор В. І. Селінов, з 1 квітня 1943 р. музей увійшов до структури Одеського університету як навчально-допоміжний структурний підрозділ історико-філологічного факультету) [27], Історичний архів (директор Є. Є. Мартиновський) [28], Наукове товариство акліматизації тварин та рослин (голова професор Костецький) при Зоологічному саду

(директор Г. В. Бейзерт) [29], Науковий інститут Трансністрії (директор професор Т. Херсені) [30], Одеська секція Німецького наукового інституту [31], Румунський науководослідний інститут (президент Ш. Булат) [32], Центральна хімічна лабораторія (директора професор Т. Ковальов (1942–1943) та інженер-хімік А. Сенгер (1943–1944)) [33], Центральна санітарногігієнічна, хіміко-аналітична лабораторія [34].

Провідне становище серед одеських науково-освітніх осередків займав відкритий новою владою Румунський королівський університет – Університет Трансністрії – Одеський університет (всі три назви використовувалися в офіційній документації). Його урочисте відкриття відбулося 7 грудня 1941 р., в лютому 1942 р. було відкрито три факультети (медичний, політехнічний та агрокультурний), а на початку осені 1942 р. відкрито історико-філологічний факультет [35]. Протягом дворічного існування структура університету неодноразово була трансформована. Де-юре він не мав ніякого відношення до Одеського державного університету (ОДУ), який існував у 1933–1941 рр., а під час війни перебував в евакуації. Де-факто він мав таку ж офіційну назву, розміщувався у будівлях ОДУ та інших довоєнних вишах. Викладачі й студенти ОДУ та інших вишів вищої школи Одеси, які з різних причин не встигли евакуюватися, продовжували в ньому відповідно працювати і вчитися. До того ж Румунський університет зарахував усіх студентів ОДУ, які з різних причин не евакуювалися, на навчання на наступні курси. Наприклад, один з провідних радянських істориків античності, професор П. Й. Каришковський (1921–1988), перші два курси (1939/40 і 1940/41 навчальні роки) навчався на історичному факультеті ОДУ, а два наступних на історико-філологічному факультеті (1942/43 і 1943/44 навчальні роки) Одеського університету часів німецько-румунської окупації. Процедура зарахування студентів відбулася й після реевакуацію ОДУ 1944 р., коли всі студенти «окупаційного» університету після складання академічної різниці були переведені на наступні курси навчання, а випускники (наприклад, П. Й. Каришковський) отримали дипломи

радянського зразка про закінчення університету. Таким чином, керівництво «Одеських університетів» радянської формації та окупаційного періоду визнавали один одного, а характерною ознакою в історії Одеського університету 1941–1944 рр. можна вважати процес його «роздвоєння» на основі ідеологічних платформ.

За своєю інфраструктурою, суті та ідеології «Одеські університети» мали колосальні відмінності. ОДУ з відповідними йому формами управління, ідеології та нормами людських цінностей був яскравим прикладом «сталінського» механізму роботи вищої школи, в якій проблеми інфраструктури вирішувалися проведенням кампаній політичних репресій проти викладачів і студентів. Одеський університет окупаційного періоду не відповідав і статусу класичного університету дореволюційного зразка – Імператорському Новоросійському університету (1865–1920), бо до нього було введено довоєнні інститути (Медичний, Політехнічний, Інженерів водного транспорту, Сільськогосподарський та ін.) [36] та на базі деяких з них створено факультет точних наук і політехнічний факультет, наявність яких у класичному університеті не передбачено. В структурі Одеського університету відродили юридичний факультет, який в мережі вищої школи Одеси було ліквідовано 1930 р. в структурі Одеського інституту народного господарства. Істотна відмінність було й у викладацькому складі. Наприклад, порівнюючи кваліфікаційний рівень викладацького складу істориків «довоєнного» та «окупаційного» зразків університету, то вони мали значну відмінність. У 1939–1941 рр. до педагогічного штату входила незначна частина істориків, які отримали профільну вищу освіту в провідних європейських вишах – М. Ф. Болтенко, Б. В. Варнеке, А. Г. Готалов-Готліб і К. П. Добролюбський. Решта викладачів (більше десяти чоловік) належали до числа ранньорадянської генерації вчених, так званих «партійних висуванців», які добре володіли марксистською фразеологією, у своїй більшості без спеціальної історичної освіти та фактично «безпорадні» в історичній науці. Саме з числа таких істориків обиралися декани,

головними критеріями яких повинно було бути – пролетарське або селянське походження, членство в лавах ВКП (б) та відданість домінуючим ідеалам влади [37]. Викладацький склад істориків університету періоду окупації виглядав набагато більш кваліфікованим. Весь його педагогічний склад мав профільну вищу освіту європейських вишів, переважно класичних університетів. У різний час деканами обиралися видатні вчені: Б. В. Варнеке, В. Ф. Лазурський, М. О. Соколов. Крім них на історикофілологічному факультеті також викладали представники дореволюційної генерації – А. Д. Балясний, З. А. Бабайцева, П. Є. Ершов, О. І. Занчевський, Ф. І. Педанов, В. І. Селінов, Г. П. Сербський та ін. Подібна ситуація була й на інших факультетах університету, у цілому як й в інших вишах, викладацький склад, яких поповнили «списані з рахунків» радянською владою в 1930-х рр. вчені та незначне число колег з інших країн (Німеччини, Італії, Румунії тощо).

Викладацькі склади навчальних закладів і науково-дослідних установ Одеси у 1942–1944 рр. були нестабільні, вони часто зазнавали процес ротації. Відсутність історичних джерел у фондах ДАОО щодо матеріалів багатьох осередків освіти і науки не дає можливість встановити їх штати в цей період. Через відсутність документальних матеріалів, у першу чергу архівних джерел, на сьогодні не представляється можливим максимально належним чином реконструювати моменти історії більшості науково-освітніх центрів Одеси періоду німецько-румунської окупації. Незначні документальні джерела (переважно румунською, та частково німецькою мовами), які зберігаються у фондах ДАОО щодо деяких навчальних закладів та науково-дослідних установ не дозволяють відобразити, хоча б окремі фрагменти їх історії. Виходячи з наявних архівних матеріалів, можемо констатувати, що в 9 з 32 науково-освітніх центрів Одеси за вищими показниками їх штатного розкладу налічувалося 595 чоловік. Виходячи з показників штатів відомих нам науково-освітніх осередків (з урахуванням сумісництва роботи багатьох інтелектуалів у декількох закладах та установах) дозволимо собі припустити, що

гіпотетично точка сумарного показника їх складів може коливатися в інтервалі між 800–900 осіб.

У плані подальшого розкриття теми логічним бачиться виявлення нових та глибокий аналіз наявних історичних джерел у фондах ДАОО заради комплексного і детального вивчення історії освіти і науки в Одесі окупаційного періоду 1941–1944 рр.

Список використаних джерел

1. Багато українських дослідників, вивчаючи різні аспекти історії культури періоду німецько-румунської окупації Одеси, не розглядають згадані навчальні заклади та наукові установи, а акцентують увагу виключно на історії Одеського університету. Див.: Кязимова Г. Х. Творча інтелігенція та влада Трансністрії (на матеріалах окупаційної преси) // Інтелігенція і влада. 2006. Вип. 8. С. 205–210; Кязимова Г. Х. Наукова та творча інтелігенція «Трансністрії» – деякі аспекти стосунків з владою // Інтелігенція і влада: матеріали П'ятої Всеукраїнської наукової конференції Ч. 1. Одеса, 2009. С. 129–135; Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 1. К., 2010. С. 697–717; Осташук В. Одеса 1941–1945 рр. в документах. Одеса, 2010. 150 с.; Шевченко Н. В. Діяльність національних культурно-освітніх закладів Півдня України в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.: Автор. дис. ... канд. іст. наук. Миколаїв, 2010. 16 с.; Музичко О. Еміграції та депортації науковців з території південної України у першій половині XX ст.: етапи, склад, долі // Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки. 2012. Вип. 1. С. 126–168 та ін.
2. ДАОО. Ф. Р-2271. Оп. 1–6. 1617 од. зб.
3. ДАОО. Ф. Р-3952. Оп. 1. 2 од. зб.
4. ДАОО. Ф. Р-3957. Оп. 1. 1 од. зб.
5. ДАОО. Ф. Р-3960. Оп. 1–2. 21 од. зб.
6. ДАОО. Ф. Р-4117. Оп. 1. 1 од. зб.

7. Высшая практическая школа // Молва. 1943. 22 июля. № 187. С. 3.
8. ДАОО. Ф. Р-4188. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12.
9. Окончание учебного года в высшей стоматологической школе // Молва. 1943. 6 июля. № 173. С. 3.
10. ДАОО. Ф. Р-4109. Оп. 1. 4 од. зб.
11. Начало занятий в Духовной семинарии // Молва. 1943. 6 марта. № 77. С. 3.
12. ДАОО. Ф. Р-3956. Оп. 1. 1 од. зб.
13. ДАОО. Ф. Р-4030. Оп. 1. 1 од. зб.
14. В теоретических лицах города // Одесская газета. 1943. 4 апреля. № 79. С. 3.
15. ДАОО. Ф. Р-4116. Оп. 1–2. 21 од. зб.; Ф. Р-4170. Оп. 1–3. 36 од. зб.
16. ДАОО. Ф. Р-4172. Оп. 1. 4 од. зб.
17. ДАОО. Ф. Р-3959. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 18.
18. ДАОО. Ф. Р-3286. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 14.
19. ДАОО. Ф. Р-2594. Оп. 1. 12 од. зб.
20. ДАОО. Ф. Р-3032. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 53; Спр. 13. Арк. 152.
21. ДАОО. Ф. Р-3961. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 84.
22. ДАОО. Ф. Р-3950. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 44.
23. Итальянский институт в Одессе // Одесская газета. 1942. 18 ноября. № 244. С. 3.
24. ДАОО. Ф. Р-4173. Оп. 1. 1 од. зб.
25. ДАОО. Ф. Р-3955. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 16; Спр. 3. Арк. 6–6 зв.
26. ДАОО. Ф. Р-4106. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 9.
27. ДАОО. Ф. Р-4127. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1.
28. ДАОО. Ф. Р-4121. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 191, 301, 318.
29. ДАОО. Ф. Р-4104. Оп. 1. 4 од. зб.

30. В Научном институте Транснистрии // Одесская газета. 1943. 29 июля. № 173. С 3.
31. Субдирекция высшего образования и научных исследований // Молва. 1943. 22 октября. № 264. С. 4.
32. ДАОО. Ф. Р-3949. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 11, 50, 92.
33. ДАОО. Ф. Р-4094. Оп. 1. 7 од. зб.
34. ДАОО. Ф. Р-4145. Оп. 1. 7 од. зб.
35. Щетников В. П. Одесский университет: 1941–1944 годы (по материалам оккупационной прессы) // Записки історичного факультету. 1999. Вип. 9. С. 267.
36. ДАОО. Ф. Р-2271. Оп. 4. Спр. 195. Арк. 22–25.
37. Див.: Левченко В. В. Генерації одеських вчених істориків першої половини ХХ століття: періодизація, термінологія, історія // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2016. № 15. С. 220–223 та ін.

Barabash Vladyslav, a first-level of higher education student majoring in 271.03 Operation of shipboard electrical equipment and automation

Levchenko Valeriy, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines

Odesa National Maritime University

Odesa

***HISTORICAL SOURCES ON THE HISTORY OF EDUCATION
AND SCIENCE IN ODESA DURING THE GERMAN-ROMANIAN
OCCUPATION (1941–1944) IN THE COLLECTIONS OF THE
STATE ARCHIVE OF ODESA REGION***

Abstract. *This article outlines the source-study potential of documentary materials preserved in the collections of the State Archive of Odesa Region regarding the history of higher education and science in Odesa during the German-Romanian occupation (1941–1944). It presents a concise review of the history of educational institutions and scientific establishments in Odesa during the occupation period of 1941–1944.*

Key words: *historical source, history of education, history of science, higher education, Odesa, occupation, archive.*

Бережна Валерія, здобувачка першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Савченко Віктор, д.і.н., професор кафедри історії України

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(477.7):281.93”18”

ВІДГОМОН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.) НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМ

Анотація. У статті висвітлено історію формування у 1917 р. унікального соціально-політичного напівдержавного утворення «Зеленого Клину» — (українська історична назва південної частини Далекого Сходу, що охоплює терени Приморщини та Амурщини). Особлива увага була переділена резолюціям Першого Українського Далекосхідного з'їзду в яких лукали заклики до національно-територіальної автономії, самовизначення, консолідації українського населення «Зеленого Клину».

Ключові слова: Зелений клин, українська діаспора, культура, освіта, національна ідентичність.

На початку XX ст., терени Далекого Сходу, компактно заселені українськими переселенцями отримали назву «Зелений клин», очевидно таку назву терен отримав через колір місцевої рослинності, а слово «клин» - у зв'язку з географічним положенням Південно-Уссурійського краю, що «клином» утиснувся між Китаєм та Японським морем. Слово «клин» вживається у значенні певної частини земного обшару (земельний клин) [3, с. 6]. За даними

перепису 1917 р. на теренах «Зеленого Клину» проживала значна кількість українців, а саме 421 тис. чол, що складало майже 40% населення краю. Якщо розглядати регіонально, то 270,7 тис. (48,2% населення) українців приходилося на Приморську область, а в Амурській області – 147,4 тис. українців (43,2%). В північній частині Далекого Сходу кількість не перевищувала 3 тис.чол., населення північних теренів складалося з каторжників та їхніх нащадків, які утворювали малі групи. Важливо зауважити, що перепис 1917 р. не дає повної картини, оскільки значна частина дорослого чоловічого населення була мобілізована до війська під час Першої світової війни [3, с.7]. Ці дані засвідчують вагому частку українського елементу в регіоні.

Беручи це до уваги, не дивно, що після того як в Україні у червні 1917 р. відбувся Перший Всеукраїнський селянський з'їзд, на «Зеленому Клині» стався свій Український Далекосхідний з'їзд (11-14 (23-26) червня 1917 р., МикільськУсурійськ), що підкреслює зростаючу хвилю національного самоусвідомлення та прагнення до самоорганізації серед українського населення. У роботі з'їзду на Далекому Сході брало участь 53 делегати та 100 гостей, які не мали право голосу, а лише представляли понад 20 громадських та військових організацій «Зеленого Клину». На Першому Українському Далекосхідному з'їзді представники від українських Громад та військових фортець міст та сіл (станції Маньчжуріята Хайлар, міста Харбін, МикільськУсурійський, Владивосток, Новокиївськ з трьома навколишніми селами, В'яземське, Хабаровськ, Благовещенськ та Іркутськ) обговорювали національні, шкільні, фінансові та організаційні потреби українців на Далекому Сході. З технічних причин публікувалися лише постанови національної та фондової секцій, які ухвалив з'їзд [2, с. 59].

Спочатку виділимо головні рішення національної секції з'їзду. Перш за все було висунуто вимогу про національнотериторіальну автономію України та українських теренів в межах Російської держави. Делегати висловлювали повну підтримку Українській Центральній Раді та визнавали її в якості

Тимчасового уряду України. Спираючись ще на Переяславський договір Хмельницького, делегати вимагали рівних прав, широкої автономії з власним парламентом та власною армією. Цікавим є ще те, що делегати вимагали скасування анафема гетьману Івану Мазепі.

Фондова секція ухвалила постанови що до Далекосхідного фонду, який буде мати назву «Залізний Фонд українців на Далекому Сході» (Далекосхідний «Залізний Фонд»), з якого кошти будуть спрямовуватися нарізні національні справи «далекосхідних» українців. Задля отримання коштів на потреби українців влаштовувалися ярмарки з національними атрибутами, стрічками, прапорцями, квітами, спектаклі, танці, гулянки. У раді кожної громади повинна була стояти скринька з написом «На залізний фонд українців Далекого Сходу» для пожертвування. Влаштовувалися аукціони, де товаром зазвичай були українські вироби (одяг, страви). Було вирішено, що буде заснований «Український Національний Банк» [2, с. 60-61]. Перший

Український Далекосхідний з'їзд висловив повну згоду з позицією Української Центральної Ради. Зокрема, з'їзд висловився за перетворення росії на федеративно-демократичну республіку з наданням «національно-територіальної автономії Україні та її колоніям». З'їзд підтримав ідею про створення в Україні національних військових формувань, які мали організовуватися відповідно до постанов Українського Генерального Секретаріату та покликані були «відстоювати національні інтереси від будь-яких ворожих проявів». Тимчасовий Український Далекосхідний Комітет звернувся до Української Центральної Ради із закликом звернути увагу на національні інтереси українців Далекого Сходу, взятти їх під свій захист і забезпечити їм «повну автономію» у всіх сферах політичного, національно-територіального, культурноосвітнього та економічного життя «на принципі самоуправління».

16 липня 1917 р. в Харбіні стався з'їзд, на якому було обрано українську «Маньчжурську Окружну Раду» на чолі з лікарем І. Мозоловським. Було засновано чотири секції для більш

ефективної діяльності (агітаційно-політична, фондова, військова, культурно-освітня). Головою військової секції став П. Твардовський, який організував дві українські сотні (в Харбіні — ім. Т.Г. Шевченка, яка підлягала Окружній Раді). Створення військових підрозділів проходило під знаком допомоги «далекій вітчизні», тому в червні 1917 р. в Україну виїхала перша сотня з Владивостока, друга — восени з Харбіну [4, с. 57-58]. Треба зазначити, що відносини між «Українським Далекосхідним Секретаріатом» і більшовиками, ще до червня 1918 р., були погані, бо більшовики не визнавали «українців», ігноруючи їхні домагання. Один з яскравих прикладів є момент, коли «Український Секретаріат» звернувся листом до Хабаровського раднаркома, домагаючись для українців «своїх шкіл», то раднарком глузливо відповів, мовляв: «Украинский язык - 300 испорченных русских слов » [6, с. 33].

Українська революція сприяла позитивним зрушенням. В 1917 р. створюються українські національні організації – в першу чергу Українські Громади, які виникають майже по всіх населених пунктах «Зеленого Клину» (у Владивостоці, Микольську-Уссурійському, Імані, Хабаровську, Миколаївськуна-Амурі, Благовіщенську, Свободному, Читі, Верхнесудинську, Петропавловську-Камчатському, на багатьох станціях та по селах краю). Метою громад було об'єднання «ширших кол українського населення», незалежно від соціального стану, фаху, політичних переконань з метою представництва та захисту національних інтересів. Ідейним сенсом проголошувалася «національне об'єднання та надпартійність». Спочатку вони були «універсальними», за своїми завданнями, займаючись як культурно-просвітньою діяльністю, так і політичними питаннями, українізацією військових підрозділів російської армії, видавничою діяльністю. Громади створювали українські бібліотеки, читальні, театральні гуртки, хори, школи. Першу українську школу на Далекому Сході було відкрито 17 вересня 1917 р. в Харбіні, а на 1920 р. їх було вже 20. Громади брали участь у виборах до органів місцевого самоврядування [1, с. 53].

У цей час на «Зеленому Клині» виникають й інші, вужчі за своїм складом та завданнями, українські національні професійні організації (Далекосхідня українська учительська спілка (голова О.Ступак), Українська Далекосхідня

театрально-артистична спілка, Далекосхідня українська поштово-телеграфна спілка (голова І.Булах), Далекосхідня українська залізнична спілка (голова Г.Кравченко).

У 1917 р. Далекий Схід палав вогнем патріотичного піднесення, українці мріяли про розбудову власної держави. Проте, вже через декілька років, саме у 1923 р., цей вогонь потушила більшовицька влада, яка влаштувала показові судилища над далекосхідними українськими патріотами. Цей суд у Читі взимку 1923-1924 рр. був московсько-комуністичною розправою над українцями за їх патріотичне та ідейне ставлення до далекої Батьківщини. І. Світ детально розписує судовий процес, в ході якого суд розумів, що фактично немає за що судити, але з Москви було розпорядження що до покарання українців, тому єдиним виходом для них було те, щоб підсудні визнали «свою вину». Після того, як була написана заявка, вимагали ще список людей, які розкаялися та підписали документ. 13 січня 1924 р. голова суду зачитував акт обвинувачення, а потім вирок— 10 років позбавлення волі. З 200 заарештованих українців, тільки 24 в'язні опинилися під фактичним судом, з них 14 були засуджені, а решта визнанні невинними [5, с.27-29].

Висновки: Перший Український Далекосхідний з'їзд став яскравим свідченням пробудження національної свідомості та консолідації українського населення на теренах «Зеленого Клину». Натхненні ідеями самовизначення, що лунали з України, далекосхідні українці створювали власні громадські та військові організації, прагнучи до національно-територіальної автономії та захисту своїх національних інтересів. З'їзд продемонстрував єдність поглядів з Українською Центральною Радою та готовність до самоорганізації у політичній, культурній, економічній сферах. На жаль, цей період національного піднесення виявився недовгим.

Зміцнення більшовицької влади ознаменувало собою трагічний поворот у долі далекосхідних українців. Не визнаючи їхньої національної ідентичності та прагнень, більшовики вдалися до репресій, кульмінацією яких став показовий суд 1923-1924 рр. у Чіті. Дослідження цього періоду є актуальним і сьогодні, коли Україна продовжує боротьбу за свою незалежність та територіальну цілісність, а українські громади в усьому світі відіграють важливу роль у підтримці України.

Список використаних джерел

1. Божук Л. Становлення українознавчої освіти за межами України: історичний контекст. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2011, вип. 15. С. 52-55.
2. Гуменюк В. THE FIRST UKRAINIAN FAR EASTERN CONGRESSES AS AN ELEMENT OF THE STATE-FORMING PROCESSES OF THE UKRAINIAN FAR EASTERN REPUBLIC. Успіхи і досягнення у науці, 2025, № 2(12). С. 57-67.
3. Зелений Кли. Енциклопедичний довідник / Укл. В. А. Чорномаз. Владивосток: Вид. ДФУ, 2011. 288 с.
4. Попок А.А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. Український історичний журнал, 1998, № 6. С. 54-61.
5. Світ І. Суд над Українцями в Чіті (1923-1924 роки). Лондон, 1964. 28 с.
6. Світ І. Українсько-Японські взаємини 1903-1945 рр. Нью-Йорк: Укр. іст. т-во, 1972. 371 с.

***Berezhna Valeria, a first-level
of higher education student, majoring in 014
Secondary Education (History)***

Savchenko Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine

South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D.
Ushynsky Odesa

ECHOES OF THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917) IN THE FAR EAST TO THE FORMULATION OF PROBLEMS

Abstract. The article highlight the history of the formation in 1917 of the unique socio-political semi-state formation "Green Wedge" - (the Ukrainian historical name for the southern part of the Far East, covering the territories of Primorsky Krai and Amur Regions). Special attention was paid to the resolutions of the First Ukrainian Far Eastern Congress, which contained calls for national-territorial autonomy, selfdetermination, and consolidation of the Ukrainian population of the "Green Wedge".

Key words: Green Wedge, Ukrainian diaspora, culture, education, national identity.

Березанський Антон, здобувач першого
рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія
Коваленко Оксана, к.і.н., доцент
кафедри історії України
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава

УДК 904:738.81]:902(477.53)

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПІЧНИХ КАХЕЛЬ ЗА ЗОБРАЖЕННЯМИ НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ПОЛТАВИ

Анотація. У статті розглянуто проблематику типологізації пічних кахель на основі їхніх зображень, що є альтернативним підходом до традиційного розподілу за тектонічною формою та функціональним призначенням. Автор спирається на розроблену Агнією Колупаєвою розширюючи її своїми пропозиціями на основі останніх археологічних відкриттів. Також використану типологізацію пічних кахель за зображеннями підкріплено археологічними знахідками з розкопок ранньомодерної Полтави.

Ключові слова: пічні кахлі, кахля, типологізація кахель, ранній модерн, Полтавська фортеця;

Універсальної типологізації пічних кахель, яку б можна було застосовувати до всіх виробів, регіонів та періодів – у науці не існує. Найбільш поширеним є підхід розрізняти кахлі за тектонічною формою і від цього в подальшому ділити їх за функціональним призначенням. Втім, мета цієї публікації звернути увагу на інший принцип типологізації цих глиняних виробів, а саме, як це історіографічно було висвітлено в захищеній дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства Агнії

Колупасвої в 1999 році — систематизація їх за зображеннями, а також підкріпити цей поділ прикладом з археологічних досліджень ранньомодерної Полтави.

У згаданій роботі дослідниця навела кілька видів: геометричний орнамент (хрестоподібні мотиви, лінійні знаки, солярні символи тощо), рослинний орнамент (зображення гілок дерев, квітів, цілих букетів та вазонів тощо), тератологічні зображення (аніمالістичні або орнітоморфні) та сюжетний декор [1, с. 92]. Всі ці види, у тій чи іншій мірі, мають археологічне підтвердження з розкопок на території Полтавської фортеці. У XVII-XVIII ст., за висновками Ю. Пуголовка та Є. Калашника, особливу популярність отримує одноманітний килимковий декор на печі, що веде за собою поширення кахель рослинного та геометричного зображення, тоді як сюжетні вочевидь використовувалися вибірково [2, с. 110].

Стосовно останнього, то він, за типологізацією А. Колупасвої, також має свої підтипи, а саме: релігійні сюжети та побутова тематика. До першого відносяться виконання зображень Юрія Змієборця, образ Богородиці, зображення святих, виконання сцен Страшного Суду тощо. Побутова тематика включає в себе сюжети відносин між людьми (кохання, сварки, бійки тощо), зображення праці (рільники, догляд за тваринами, робота в полі, полювання, заняття різноманітними ремеслами тощо), військові сюжети (вершники, солдати на марші тощо), а також сценки розваг (скоморохи, танцівники, чи якісь сатиричні й інші гумористичні зображення) [1, с. 92-93]. Такі зображення теж відомі в полтавських дослідженнях. Вартує уваги сюжет з двома чоловіками, що б'ються на шаблях, який фрагментарно час від часу траплявся в різних частинах міста: передгороддя фортеці (вул. Конституції, 2), Мазурівка (просп. Першотравневий), північно-західне передмістя (поблизу Сонячного парку) тощо. Хоча жодної цілої кахлі не виявлено, за наявними фрагментами О. Коваленко вдалося реконструювати зображення, публікацію якого вміщено в її монографію 2018 року «Гончарство Полтави XVIII століття» [3, с. 306-314].

Повертаючись до списку типів зображень наведеного в роботі А. Колупаєвої, на мій погляд, він не є повним. Думаю, що в один ряд до геометричних, рослинних, тератологічних та сюжетних зображень, варто було б ще додати геральдичні. Або ж, це може стати одним з підтипів сюжетних зображень, втім сумнівів, що геральдичні мотиви варто виділяти окремо, у мене немає. Час від часу вони трапляються археологам і їх вдається реконструювати. Для прикладу, одним з крайніх таких відкриттів стала знахідка одразу двох родових гербів Івана Мазепи та Пилипа Орлика в Батурині, у ході розкопок 2017-19 рр. [4]. Або ж ціла колекція геральдичних кахель з досліджень міста Острог, Рівненської області, публікація яких та ведення у науковий обіг здійснено в 2017 р. [5]. На мою думку, це говорить про не епізодичність подібних геральдичних знахідок, вище наведено по одному прикладу публікацій таких артефактів з Лівобережжя та Правобережжя, отже це характерно всій Україні, де було поширено кахлярство. Характерно це й території Полтавської фортеці, фрагмент нижньої частини коробчастої кахлі з геральдичним орлом було виявлено у 2008 р. в ході досліджень за адресою Конституції, 4 [2, с. 71]. Окрім того, у різних частинах міста було знайдено серію фрагментів із зображеннями лева та грифона. Перший зразок цього сюжету походить з траншеї в Сонячному парку 1992 р. [6, с. 67-68]. Відмінні за контурами, але досить подібні за сюжетом та зображеними фігурами є зразки безсумнівно геральдичних кахель з розкопок вул. Конституції, 4 [2, с. 93]. Тож очевидно, що кахлі з родовими гербами великих політичних діячів минулого, знаних родів, чи кахлі з гербами міст і держав – виділяються на фоні інших, тому геральдичні сюжети можна розглядати як окремий тип зображень.

Отож, вище нами було розглянуто типологізацію кахель за зображеннями. Вона не є довершеною в історіографії, адже більшість дослідників, що займається проблематикою кахлярства надають перевагу ділити їх за формами у своїх публікаціях, дещо менше за пластикою поверхні та типом декору. Останній підхід, а також розглянута нами систематизація за зображеннями набули

більшого поширення в колі мистецтвознавців, ніж в археологічних працях. Остання, відома на сьогодні, теоретична розробка була запропонована Агнією Колупаєвою в 1999 р., вона виглядає наступним чином: геометричні, рослинні, тератологічні та сюжетні кахлі з поділом останніх на кілька підтипів. У цій публікації окрім висвітлення теоретичної основи й підкріплення її полтавськими археологічними матеріалами, цей список доповнено моєю пропозицією виокремлення ще й геральдичних зображень. Фінальний варіант такої типологізації наведено на схемі.

Список використаних джерел 1. Колупаєва А.

В. Українські кахлі XVIII-початку XX ст. (Історія. Типологія.

Іконографія. Ансамблевість): кандидатська дисертація. Львів, 1999. 226 с.

2. Пуголовок Ю.О., Калашник Є.С. Дослідження Полтавської фортеці: Старе місто. – Київ-Полтава, 2009. – 132 с.: іл. + 4 кол. вкл.
3. Коваленко Оксана. Гончарство Полтави XVIII століття: монографія. – Опішне: Українське Народознавство, 2018. – 448 с.
4. Батуринські кахлі з гербами П. Орлика та І. Мазепи: реконструкції та аналіз / В.І. Мезенцев // Сіверщина в історії України: 36. наук. пр. — К.: Глухів, 2020. — Вип. 13. — С. 129-139.
5. Бондарчук О., Бондарчук В., Пустовіт Н., Філіп'єва Ю. Острозькі кахлі з імперською символікою // Острозький краєзнавчий збірник. – Вип. 9. – Острог, 2017. – С. 190-202.
6. Калашник Є. С. З матеріальної культури полкового міста Полтава, XVII – XVIII ст. (за матеріалами 1992 р.) // Магістеріум. – Київ: ТОВ “АГРАР МЕДІА ГРУП”, 2009. – Вип. 36: Археологічні студії. – С. 66 – 69.

Berezanskyi Anton, a first-level

*of higher education student, majoring in 032
History and archeology*

Kovalenko Oksana, *Candidate of Historical
Sciences, Associate Professor of
the*

*Department of History of Ukraine
V. G. Korolenko Poltava National
Pedagogical University*

Poltava

TYOLOGIZATION OF STOVE TILES ACCORDING TO IMAGES USING THE EXAMPLE OF ARCHAEOLOGICAL MATERIAL FROM EARLY MODERN POLTAVA

Abstract. *The article considers the issue of typology of stove tiles based on their images, which is an alternative approach to the traditional division by tectonic form and functional purpose. The author relies on the one developed by Agnia Kolupaeva, expanding it with her own proposals based on recent archaeological discoveries. Also, the typology of stove tiles based on images used is supported by archaeological finds from excavations of early modern Poltava.*

Key words: *stove tiles, tiles, typology of tiles, early modernism, Poltava Fortress;*

Єрмакова Валерія, здобувачка першого рівня вищої освіти спеціальності 014

Середня освіта (Історія)

Водько Владислав, доктор філософії, асистент кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(38);94(3/9):913(477,75):141

ДАНІ ПРО ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В «ГЕОГРАФІЇ» СТРАБОНА

Анотація. В статті розглянуто «Географію» Страбона, проаналізовано ймовірні джерела, якими користувався античний географ. Досліджено проблему правдивості його свідчень, особливу увагу приділено опису територій Херсонесу Таврійського та даним про життя кочовиків Північного Причорномор'я.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, Страбон, Херсонес Таврійський, мис Парфеній, Боспор, Пантікапей, Німфей, Мітрідат, скіфи.

Дані «Географії» Страбона стосовно Північного Причорномор'я мають велике значення для розуміння і реконструкції античної історії, локалізації певних античних топонімів свідчень про тодішні народи та суспільно-політичні процеси в зазначеному регіоні. Однак інформація Страбона фрагментарна, це ускладнює відтворення античного часу. Зумовлює в необхідності критичного аналізу у контексті сучасних досліджень і відкритів.

Історіографія дослідження Північного Причорномор'я набирає обертів з кінця XIX ст., коли історик В. Латишев створив збірку античних джерел стосовно цього регіону. Але недоліком була фрагментарна обмеженість текстів. Внесок у подальшу розробку зробив Г. Стратановський у 1964 р. Важливий внесок у дослідження зазначеної теми зробив М. Агбунов, який здійснив палеогеографічні реконструкції щодо певних регіонів, пов'язуючи аналіз текстів з археологічними даними. Також розширили наукові знання А. Русяєва, М. Скржинська, реконструюючи динаміку античних центрів Північного Причорномор'я. Попри прогрес у вивченні античної історії регіону, на жаль в україномовній історіографії відсутній комплексний джерелознавчий аналіз «Географії» Страбона і його даних. Його праця стала важливою у вивченні античного періоду, актуальність її дослідження зумовлено потребою поглибленого критичного аналізу та систематизації даних.

Джерела та методи Страбона. В своїй праці Страбон використовував свідчення відомих авторів, зокрема, Ефора,

Посідонія, Аполлодора, Гомера, Гесіода. Цитував попередників, навіть критикував деяких з них. Переказував інформацію з втраченого фрагменту поеми «Теогонія» Гесіода [1, с. 32]. В загальному метод Страбона є описовим, тому що він міг зупинитися на фіксації певних фактів, без їхнього системного аналізу, інколи акцентуючи увагу на дрібних деталях. Ось як приклад, він описував «секрецію понтійських бобрів», що вони мають цілющі властивості, в порівнянні із тваринами з інших регіонів [2, с. 106]. Незважаючи на дефіцит інформації, Страбон все ж таки намагався поєднати всі дані від істориків і створити власний наратив, критикувавши попередників. Зокрема, Страбон критикує позицію Аполлодора, стосовно обмежених знань Гомера щодо віддалених територій. Йдеться про те, що Гомер не згадував великі річки, що впадають в Понт, хоча їх було 40 [3, с. 273]. Цікавий факт, що за даними карти Ортелія налічувалося 90 річок [4, с. 291].

Про устрій міст. У своєму описі Кримського півострова, Страбон називає його Херсонесом Таврійським або скіфським. Він зазначає присутність перешийку (Перекопський перешийок), в ширину 40 стадій, який відокремлює від Чорного моря озеро Сапра(Сиваш)[3, с. 282]. Крім такої назви, ще Сиваш називають «Гнилим озером», через те що його природа болотиста і не дає можливості проплисти через нього великим судном [2, с. 122].

У контексті дослідження особливостей регіону помітно, що великого значення в античному Херсонесі має пантеон богів - богиня Діва. Культ Партенос є поєднанням шанування богині Артеміді в її різних іпостасях [5, с. 123]. Страбон повідомляв, що на Херсонеському мисі є місто гераклійців і там є святилище Діви. Мис від міста відокремлювався на відстань у 100 стадій, по його даним раніше іменувався, як Парфеній (Партеній) [3, с. 282]. Пригадували про мис Клавдій Птоломей, Пліній Старший, Помпоній Мела [6, с. 7]. На мисі знаходився храм божества та його статуя. Крім цього Страбон підкреслює, що між містом і мисом є 3 гавані, після якої розташувався Древній Херсонес, а після нього вже гавань під назвою Сімболон Лімен (Бухта Символів) [3, с. 282].

Зазначений мис дослідники ідентифікували з Фіолентом, розташованим на Гераклеїському півострові. На це вказувала Г. Ніколаєнко, яка зазначила, що висота мису над рівнем моря сягала 90 м, а відстань від нього до міста, за її інформацією, було приблизно до 100 стадій [6, с. 12]. Деякі дослідники, як Ф. Дюбуа де Монпере і Ф. Кене вважали, що взагалі храмів божеству було декілька: в Херсонесі, біля мису Фіолент і на горі Аю Даг [6, с. 9]. М. Скржинська ототожнювала храм і статую з міфами про викрадення скульптури таврійського храму, за трагедією Евріпіда [6, с. 13].

Продовжуючи опис Кримського півострова, Страбон повідомляв, що за гористою частиною є місто Феодосія, що володіє досить великою гаванню. Вона може вмістити понад 100 кораблів. До речі, це місце раніше відводилося до території володінь боспорців та таврійців. Далі тягнеться на північний схід від Феодосії столиця Боспору - Пантікапей, розташування біля Керченської протоки [3, с. 283]. Пантікапей заснований вихідцями з Мілету на пагорбі. За античним свідченням навколо столиці заселені поселення, протяжність цього так званого кола займала 20 стадій. На східній стороні знаходилася гавань і пристань (або ж зазначалася верф) на 30 кораблів [7, с. 20]. Від Феодосії до Пантікапею проходила прекрасна область хліборобства, в цьому регіоні згадував Страбон місто Німфей, яке мало прекрасну гавань [7, с. 19].

Протягом тривалого часу предметом дискусії було питання локалізації гавані міста Німфей. Було навіть висунуто дослідниками 3 версії, щодо її існування та розташування: перша версія - німфейська гавань була в Чурубаському озері; друга версія - місто Німфей могло мати декілька гаваней, одна в озері, а інша в протоці; третя версія – на березі Керченської протоки [8, с. 59]. Дослідник М. Агбунов вирішив провести палеогеографічний аналіз цієї теми. Пояснив, що першій версії в принципі не могло бути, тому що Чурубаської затоки взагалі не існувало на той час. Повідомляв, що навпроти сьогоденного Чурубаського озера був залив під назвою Пра-Чурубашський, який сформований внаслідок

затопленою морем частиною тектонічного котловану. Залив звужувався до тераси Німфею і створювалася для гавані своєрідна бухта для порту. Але згодом гавань була затоплена, прибережна зона та й всі портові укріплення зазнали руйнацій [8, с. 60].

Аналізуючи «Географію» Страбона можна дійти до висновку, що автор не тільки описує гористу приморську область, яка простягалася вздовж узбережжя до Феодосії. А й ще зазначений опис решти Херсонесу, яка мала рівнинний рельєф, увагу в цій місцевості приділялося високому потенціалу в аграрній сфері. Вирощували на землях зерно, врожайність вираховувалася до 30 мір з поля [2, с. 126]. Це створювало умови для експорту хліба, зерна. Але і Страбон підкреслював увагу, що економіка там базувалася не лише на аграрному ділі, але й на експорті солонної риби з Меотійського озера. За даними всієї інформації, Мітрідат отримував данину цієї місцевості разом з азіатськими областями біля Синдики, у вигляді 180000 мір хліба та й також 200 талантів срібла [3, с. 284].

Про політичну історію. У політичному контексті боротьби місто Херсонес, стискається із загрозами з боку варварів. Згідно з декретом Діофанта населення під час загрози звернулося по захист до Мітрідата VI Євпатора [9, с. 11]. Але сам Мітрідат мав амбіції стати лідером варваських племен. Він відправив війська, власне, проти Херсонеса і одночасно фактично розпочав війну зі скіфами [3, с. 282]. Це була переважно війна з Скілуrom та його синами, саме з Палаком та іншими. Було їх в середньому приблизно 60-70 осіб, а за словами Посидонія 50 дітей Скілура [7, с. 18]. Підкоривши всіх своєю силою пройшов ці війни, ще утвердився правителем Боспору, отримавши землі саме від Парисада майже добровільно. Це фактично дозволило Мітрідату інтегрувати регіон Херсонесу в Боспорську державу, тобто перебування під владою боспорських царів. Тому через тиск варварів херсонесці достатній час зберігали зв'язки з Боспором [10, с. 230]. Правління Мітрідата Євпатора тривало понад 40 років в Боспорі. Крім Страбона про Мітрідата ще писав Апіан, Плутарх, Мемнон з Гераклеї, Цицерон та інші, у них у всіх фактично однотипна манера написання про нього[11].

В рамках боротьби на території Херсонесу Таврійського, було споруджено навіть самим Скілуром та його синами фортеці Палакій, Хаб, Неаполь. Це вийшли, як стратегічно опорні пункти проти вояків Мітрідата. Однак, будівництвом фортець не обмежувалось скіфами, після відбиття кочівників з царем Палаком, Діофант заради безпеки звів фортецю Євпаторій [6, с. 11]. Споруда була побудована на честь царя Мітрідата, на місі за 15 стадій від стін Херсонесу [3, с. 285]. Тобто вона знаходилась в місцевості сучасної Балаклави і стала важливим пунктом у протистоянні з таврами, котрі захищали скіфів [6, с. 11]. Особливістю ще було те, що там утворювалася затока і над тією затокою знаходилося морське болото (лиман), де є соляна варниця, це все сприяло для появи гавані Ктенунт [1, с. 127]. Однак, не пройшовши багато часу Страбон повідомляє, що почалася облога воїнів царя Мітрідата. Полководці почали діяти задля безпеки міста та засипали вхід у затоку до міста, це призвело до об'єднання землі і фактично там було легко пройти пішки, схоже на єдину оборонну систему. План таких дій спрацьовував лише тоді, коли скіфи ще не йшли на стіну поданої оборонної системи, яка була зроблена через перешийок у Ктенунт. Однак скіфи пішовши на стіну розпочали завалення рову соломою, але царські воїни все витримали, закріпивши тактичну перевагу [3, с. 285]. Почали спалювати ось ці так звані «мости з соломи» і одержали перемогу над своїми ворогами.

В контексті історії столиці Боспору, можна зазначити таких правителів, як Левкон, Сатир, і Парисад, які керували Пантікапеем та прилеглими землями біля гирла Меотіди. Хоча вони були тиранами, однак користувалися повагою серед населення [3, с. 283]. І серед греків в Боспорському царстві набув культ правителя, якого вшановували як бога [12, с. 66].

Страбон про варварів. На територіях Херсонесу знаходилися, як осілі жителі так, і скіфські кочівники, останні знаходились вище за осілих жителів. Живилися вони кониною, сиром з молока кобили та ще цим самим молоком (називалися галактофагами) [3, с. 274]. Ось згадує скіфів, ще як «доярі кобил» автор з «Каталогу жінок» [1, с. 32]. Автор цього твору не відомий,

але приписували в давні часи згадану працю Гесіоду. Крім того, в цьому тексті зазначається, що у скіфів було життя у возах, тобто це посилення було на те, що цей народ саме жив кочовим способом життя [1, с. 33]. Хоч авторство «Каталогу жінок» залишається дискусійним питанням, але все ж таки його описи, щодо особливостей народу є цінними для допомоги співставлення певних фактів.

Скіфські та сарматські племена використовували коней в господарстві, виконували практику кастрації, для забезпечення покірності і управління тваринами [3, с. 285]. Тому що кінь завжди був ключем для пересування. Крім скотарства, приділялася увага мисливству на болотах, переважно полювали на: кабанів, ослів та сарн (рід з родини оленевих) [3, с. 285].

Страбон наводив інформацію про те, що самі скіфи не були розбійниками, були просто воїнами, які починали війну через несплату данини. Визначається, що між грецькими поселенцями і кочовиками є так звані взаємовідносини, як орендарів та землевласників[13, с. 107]. Кочівники здавали в оренду свої землі для землеробства і чекали помірної данини для покриття якихось базових потреб [3, с. 284]. Можна припуститися думки, що сплата данини могла б запобігти війнам, але таке твердження прирівнюється до виправдання агресії з боку скіфів. Географ повідомляв, що ось осілі жителі не цурались простого розбійництва. Проте в інших гаванях про скіфські племена була зовсім інша інформація, щодо їхньої поведінки та розбійництва. Ось наприклад помітною історією було те, що в Сімболон Лімен збиралося плем'я, яке грабувало людей, котрі знайшли в бухті так званий перепочинок від загроз[3, с. 282].

Висновок. Праця Страбона залишається важливим джерелом для вивчення Північного Причорномор'я в античності. Але не можна оцінювати дану інформацію, як абсолютно правдивий опис. Не варто забувати те, що в праці є суб'єктивна думка автора, використання не точних даних, фрагментарність та нахил написання праці впливають на інформацію в цілому. Ось це і потребує необхідності перевірки та дослідження сучасними

методами. Співставлення з іншими працями, поєднання інформації з новітніми методами археології, проводячи палеогеографічні реконструкції.

Список використаних джерел

1. Секерська О. П. Античні міста-держави Північно-Західного Причорномор'я – форма державного устрою (навчальнометодичний посібник). Одеса: Ірбіс, 2021. 83 с.
2. Латышев В. В. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. Том I.: Греческие писатели. СПб., 1890. 948 с.
3. Страбон. География в 17 книгах //Пер., с греч., статья и ком. Г. А. Стратановский. М.: Наука, 1964. 944 с.
4. Тимошенко М. Антична спадщина у коментарі голландського картографа Абрагама Ортелія до мапи Понту Евксинського 1590 року. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка. Дрогобич, 2018. Вип. 42. С. 286-299.
5. Ручинская О. А. Культура и общество греческих городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. – IV в. н. э.). Харьков: Майдан, 2017. 286 с.
6. Русаєва, А. С. Проблема локалізації мису Партеній і храму херсонеської богині Партенос (Strabo. VII. 4. 2). Надчорномор'я: студії з історії та археології (з IX ст. до н.е. по XIX ст. н.е.). К.: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип.1. С. 7-25.
7. Микола Жарких. «Опис Татарії» М. Броневського: джерелознавчі спостереження. Київ., 2003. 50 с.
8. Агбунов М. В. Античная лоция Черного моря. М.: Наука, 1987. 156 с.
9. Скржинська М. В. Захист території Ольвії та Херсонеса в V–I ст. до н.е. Український історичний журнал. 2015. № 6. С. 4-12.

10. Гриневич, К.Э. Херсонес и Рим. Вестник древней истории., 1947. № 2 (20). С. 228-237.
11. Ислямов Э.М. Письменная традиция о Митридатe VI Евпаторе. Таврійські студії. Історичні науки, 2013. № 5.
12. Нікольченко Ю. М., Головка О. В. Релігія і культи греків Північного Причорномор'я античної доби: джерела та історіографія проблеми. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Історія. Політологія». 2015. Вип. 12. С. 63–70.
13. Колесников К. М. Кіннота античних армій Північного Причорномор'я. Грані, 2015. № 8. С. 106-117.

Yermakova Valeriia, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Vodko Vladyslav, PhD, Assistant of the Department of History of Ukraine South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Odesa

DATA ABOUT THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN STRABO'S "GEOGRAPHY"

Abstract. *The article deals with Strabo's Geography, analyzing the probable sources used by the ancient geographer. The problem of the veracity of his testimony is investigated, with special attention paid to the description of the territories of Chersonesos Tavriya and the life of nomads in the Northern Black Sea region.*

Key words: *The Northern Black Sea, Strabo, Chersonesos Tavriya, cape Parthenium, Bosporus, Panticapaeum, Nymphaeum, Mithridates*

Засоба Катерина, здобувачка першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Водько Владислав, доктор філософії, асистент кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 655.54(477.74-25)“19/21”12:46

ІСТОРІЯ «ТИПОГРАФІЯ ЮХИМА ІВАНОВИЧА ФЕСЕНКА»

Анотація. Стаття присвячена історії типографії Юхима Фесенка в Одесі (друга половина XIX — початок XX ст.), її внеску у розвиток українського книговидання та участі в національному русі. Друкарня розглядається як важливий культурний осередок, що сприяв поширенню української літератури в Україні та за її межами. Окрему увагу приділено сучасному стану будівлі, яка, незважаючи на історико-культурну цінність, була зруйнована у 2021 році.

Ключові слова: Типографія Фесенка, Одеса, українська література, зруйнована будівля.

Щорічно в Україні втрачається понад 10 тисяч об'єктів історико-культурної спадщини. Основними причинами цього є фізичне старіння споруд, неналежний догляд, обмежене фінансування на реставраційні роботи, стихійні лиха. Особливої уваги потребують пам'ятки, розташовані в малих населених пунктах, які часто залишаються поза зоною фахового контролю.

У цьому контексті заслуговує на окрему увагу друкарня Юхима Івановича Фесенка — важливий об'єкт індустріальної та культурної спадщини Одеси. Народившись у 1850 році в Чернігівській області, Фесенко здобув професійний досвід у типолітографії Петра Францова в Одесі. За підтримки Францова він відкрив власну друкарню 15 грудня 1883 року на Грецькій вулиці [1, С. 421 - 423].

Друкарня швидко здобула популярність, що зумовило її розширення: у 1893 році архітектор Лев Прокопович провів реконструкцію будівлі, а в 1899 році Олександр Бернардацці надбудував третій поверх. Архітектурне оформлення споруди поєднувало елементи російсько-візантійського стилю з мотивами наришкінського бароко. Особливу увагу привертає декоративне оформлення фасаду, використання алмазного русту, чавунних колон та вишуканих металевих балясин [2, с. 138-139].

Типографія була повністю пристосована до виробничих потреб: у ній облаштували зали для набору, виготовлення кліше, склади та господарське подвір'я. Юхим Фесенко також запровадив соціальні інновації — восьмигодинний робочий день, медичну допомогу та організований відпочинок для працівників [3, с. 137.]. Особливе місце у видавничій діяльності друкарні посідали українські літературні твори. Тут друкувалися тексти Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, П. Куліша, М. Коцюбинського тощо. У 1888 році в типографії вперше в Одесі окремим накладом вийшла друком поема «Катерина», а в 1885 році — збірка «Нива». Окремим напрямом роботи друкарні було виготовлення освітніх видань [1, с. 425 - 430].

Фесенко відзначався й експериментами у видавничій справі. У його друкарні масово випускалися лубочні картини та листівки, зокрема народні пісні з нотами, ілюстровані відомим художником Амвросієм Ждахою. Крім того, тут друкувалися ікони та образки, які були доступні для широкого загалу.

У 1893 році Ю. І. Фесенка було визнано одним із провідних типографів Півдня Російської імперії. Заснована ним друкарня здобула широку відомість як у межах імперії, так і за її межами. На

Всесвітній виставці в Мілані 1897 року підприємство отримало першу премію за представлені літографії, а загалом було відзначене чотирма медалями на міжнародних виставках. Типографія вирізнялася високим рівнем технічного оснащення, яке власник разом із синами систематично оновлював, закупаючи обладнання в Європі. У 1907 році Фесенко отримав звання почесного спадкового громадянина Одеси.

Він також виявляв соціальну відповідальність, створюючи гідні умови праці, надаючи працівникам матеріальну підтримку та організовуючи для них відпочинок. У 1918 році тут надрукували серію книг для навчання української мови та літератури, зокрема «Українську граматику» та «Рідну мову» С. Любича. Також саме у друкарні Фесенка вперше в Україні з'явилися зошити в лінію [4, с. 7-20].

У 1918 році друкарня Юхима Фесенка отримала офіційне державне замовлення на виготовлення перших паперових банкнот Української Народної Республіки — карбованців. До обігу були введені купюри номіналом 100, 250 та 1000 карбованців, що відзначалися високим поліграфічним рівнем та оригінальним художнім оформленням. Розробкою дизайну займалися провідні українські художники-графіки, зокрема Георгій Нарбут — автор перших українських гербів, банкнот та поштових марок.

Банкноти, надруковані у друкарні Фесенка, виготовлялися на високоякісному папері з водяними знаками, що істотно ускладнювало їх фальсифікацію. Їхнє оформлення включало елементи національної символіки, а номінальна вартість зазначалася як українською, так і російською мовами [4, с. 7-20]. Однак унаслідок політичної нестабільності та наступу більшовицьких військ випуск карбованців тривав недовго. Друкарня змушена була припинити свою діяльність, а частина вже виготовлених банкнот так і не була введена в обіг. Незважаючи на це, проєкт набув вагомого значення в контексті становлення національної грошової системи, а самі карбованці Фесенка нині розглядаються як цінні історичні артефакти та предмети нумізматичного зацікавлення.

Окрему сторінку в історії друкарні становить виготовлення доступних за ціною ікон, що вперше були реалізовані саме завдяки ініціативі Юхима Фесенка. Такі малі ікони набули широкого поширення серед вірян і дотепер зберігаються в приватних оселях, монастирях та храмах. Згодом у їхньому оформленні відбулися певні зміни, зокрема у написах, однак іконопис залишався невід'ємною складовою видавничої діяльності поряд з випуском книжкової продукції.

Після націоналізації типографії Фесенка у 1920 році він залишився директором завдяки своєму досвіду, хоча радянська влада не підтримувала українське книговидавництво. Останні роки він працював над мемуарами, але не встиг їх завершити. Фесенко помер у 1926 році, залишивши велику культурну спадщину. Його типографія проіснувала до кінця XX століття.

У 2004 році об'єкт нерухомості, відомий як будівля колишньої друкарні Ю. І. Фесенка, перейшов у приватну власність ТОВ «Одеса-Сіті». Попри безсумнівну архітектурну й історикокультурну цінність об'єкта, 20 червня 2008 року типографія втратила охоронний статус, була зумовлена формальним невідповідністю об'єкта встановленим критеріям збереження пам'яток, а також відсутністю перевірки реконструкційного проєкту на відповідність чинним нормативам охорони культурної спадщини. Як наслідок, споруда втратила статус пам'ятки місцевого значення, що суттєво ускладнило її правовий захист та сприяло подальшій загрозі забудови й знищення [5,6].

Упродовж 2020–2021 років в Одесі активізувався суспільний спротив планам знесення історичної будівлі та зведення на її місці багатоповерхового житлового комплексу з підземним паркінгом. Проєкт забудови передбачав збереження лише фасадної частини споруди, що суперечило принципам охорони автентичності архітектурної спадщини. Міністерство культури та інформаційної політики України видало припис про заборону будівельних робіт, однак цей припис був оскаржений у судовому порядку. Паралельно громадські активісти ініціювали петиції та

інформаційні кампанії, спрямовані на поновлення охоронного статусу об'єкта [6].

Попри спротив громадськості, у серпні 2021 року розпочалися роботи зі знесення будівлі, які супроводжувалися протестами місцевих мешканців і активістів. За повідомленнями ЗМІ та спостерігачів, правоохоронні органи неодноразово ігнорували звернення протестувальників, а в окремих випадках — забезпечували охорону забудовника [8].

Згідно з даними на 2025 рік, історична будівля типографії Фесенка повністю демонтована. На її місці вже споруджено сучасний житловий комплекс. Такий розвиток подій викликав значний суспільний резонанс та критику з боку фахівців у сфері охорони культурної спадщини, архітекторів, істориків та широкої громадськості. Втрату об'єкта культурної пам'яті, який мав не лише архітектурну, а й соціально-історичну цінність, розглядають як приклад системної кризи в механізмах охорони й управління історико-культурною спадщиною в Україні [6,7].

Цей випадок є показовим прикладом суперечностей між економічними інтересами забудовників і потребами у збереженні національної культурної спадщини. Він також свідчить про неефективність чинного механізму охорони пам'яток, зокрема на етапі досудового врегулювання і судового захисту. На фоні закликів Ради національної безпеки і оборони України до ревізії об'єктів культурної спадщини, ситуація з типографією Фесенка засвідчує нагальну потребу у реформуванні підходів до збереження історичного середовища.

Ситуація з типографією Фесенка в Одесі на 2025 рік залишається тривожною. Будівля, яка колись мала статус пам'ятки архітектури місцевого значення, втратила цей статус у 2008 році. Однак у 2021 році типографія Фасенка була зруйнована. Це рішення викликало обурення у одеситів, адже знищення такої споруди означає втрату унікальної частини історії. Разом з будівлею було втрачено важливий свідок епохи, який міг би служити джерелом знань, натхнення та пам'яті для майбутніх поколінь. Руйнування типографії стало ще одним прикладом того,

як легко може зникнути матеріальна культура без належної охорони та поваги до минулого.

Список використаних джерел

1. Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. [та ін.] Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.: монографія / відп. ред. В. М. Хмарський. – Одеса : ТЕС, 2010. – 584 с.
2. Закіпна Г. В. Перший український друкар Одеси [Електронний ресурс] // Дім князя Гагаріна : зб. наук. ст. і публ. - 2004. - Вип. 3, ч. 1. - С. 131-147.
3. Закіпна Г. В. Перший український друкар Одеси [Електронний ресурс] // Дім князя Гагаріна : зб. наук. ст. і публ. - 2004. - Вип. 3, ч. 1. - С. 131-147.
4. Закіпна Г. В. Перший український друкар Одеси [Електронний ресурс] // Дім князя Гагаріна : зб. наук. ст. і публ. - 2004. - Вип. 3, ч. 1. - С. 131-147.
5. Типографія Фесенка: чи вдасться громадянському суспільству в Одесі зупинити систематичне знищення пам'яток архітектури в історичному ареалі [Електронний ресурс] // Depo.ua. – 2021. – 10 червня. – Режим доступу:<https://odesa.depo.ua/ukr/odesa/tipografiya-fesenka-chivdastsya-gromadyanskomu-suspilstvu-v-odesi-zupinitisistematichne-znishchennya-pamyatok-arkhitekturi-v-istorichnomuareali-202106101331159>
6. В Одесі зносять старовинну друкарню Фесенка [Електронний ресурс] // Локальна історія. – 2021. – 5 серпня. – Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/news/v-odesi-znosiat-starovinnudrukarniu-fesenka/>
7. В Одесі почали зносити друкарню Фесенка: містяни намагаються завадити забудовнику [Електронний ресурс] // Суспільне Одеса. – 2021. – 3 серпня. – Режим доступу:

<https://suspilne.media/amp/odesa/152649-v-odesi-pocali-znositidrukarnu-fesenka/>

8. Типографія Фесенка більше не існує [Електронний ресурс] // Одеське життя. – 2021. – 8 вересня. – Режим доступу: <https://odessa-life.od.ua/article/tipografii-fesenko-bolshe-net/amp>

Kateryna Zasoba, a first-level of higher education student, majoring in 014

Secondary Education (History)

Vladyslav Vodko, PhD, Assistant of the Department of History of Ukraine South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Odesa

HISTORY OF THE TYPOGRAPHY OF YUKHYM IVANOVYCH FESENKO

Abstract. *The article is devoted to the history of the printing house of Yukhym Fesenko in Odessa (the second half of the 19th - early 20th centuries), its contribution to the development of Ukrainian book publishing and participation in the national movement. The printing house is considered an important cultural center that contributed to the spread of Ukrainian literature in Ukraine and beyond. Special attention is paid to the current state of the building, which, despite its historical and cultural value, was destroyed in 2021.*

Key words: *Odesa, typography, Ukrainian literature, destroyed building.*

Кисляк Ростислав, здобувач першого рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія

Коваленко Оксана, к. і. н., доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного

УДК 94(477.53)«1766»

**СТРУКТУРА ДОМОГОСПОДАРСТВ с. МАЧУХИ ЗА
ГЕНЕРАЛЬНИМ ОПИСОМ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
1766 р.**

Анотація. У статті розглянуто Генеральний опис Лівобережної України села Мачухи Полтавського полку, проведений 1766 року. Здійснено аналіз джерела. Особлива увага приділена структурі домогосподарств мешканців села Мачухи. Зокрема, з'ясовано, що типовим домогосподарством була одна хата з мінімальною кількістю господарських споруд, що засвідчувало невисоку (у порівнянні з іншими населеними пунктами) економічну спроможність даного села в зазначений період.

Ключові слова: Мачухи, Генеральний опис Лівобережної України, Румянцевський опис, XVIII століття, домогосподарство, ремісники.

У фокусі цієї публікації – топографічні та демографічні показники села Мачухи Полтавського полку у 60-х рр. XVIII ст., які проаналізовані на підставі матеріалів опису населених пунктів, так званого «Генерального опису Лівобережної України, який був проведений на території Гетьманщини в 1765-1769 рр. За указом імператриці Єкатерини II його здійснив президент Малоросійської колегії граф Пьотр Румянцев, тому досить часто зустрічається в історичній літературі назва цього опису як Румянцевський. Дослідники, які ґрунтовно працюють з цим джерелом, реконструюючи соціальну історію Гетьманщини, особливості топографії міст та демографічної ситуації, відзначають його масштабність, важливість та непересічний характер. «Метою проведення цього опису стало визначити склад населення в

соціальних категоріях: посполиті, священники, козаки, поміщики та міщани. Реєстрація кожної особи й опис кожного господарства мали б зменшити інтенсивність переходів селян і встановити точну кількість козаків. Відомість про майно, власність, чисельність, прибуток могли прискорити реформування регулярної військової сили, яка б перебувала на самозабезпеченні, і визначити можливість збирання проектованого 30-відсоткового податку на козацьке майно. Перепис мав з'ясувати, які землі були приватними, а які належали державі. 969 книг зосереджують інформацію про 18 міст та їхніх жителів [Сердюк І. Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 304 с., с. 29-31]. Подібний опис був укладений і у Полтавському полку, матеріали полкового міста Полтави давно відомі дослідникам, використовувалися в історичних працях [Коваленко, Полтава] та опубліковані окремим виданням [Місто Полтава, Волошин]. Матеріали ж сільських поселень лише вводяться до наукового обігу.

Село Мачухи («Мачохи») Полтавського району Полтавської області, вірогідно, засноване у першій половині XVII ст. Відносилось до другої сотні Полтавського полку. Згідно з «Генеральним слідством про маєтності Полтавського полку 172930 рр.» село мало 352 двори. За компутом 1718 р. в селі проживало 238 козаків. У 1722 році в селі налічувалося 818 вуликів та було кілька млинів [Історія українських міст і сіл УРСР» 1962 року за редакцією Петра Тимофійовича Тронька с.]. Село входило до т. зв. «далеких околиць» міста, під якими слід розуміти села, слободи й хутори, пов'язані з Полтавою [Коваленко Полтава,]. Мачухи були магістратським селом (пожалувані міському уряду з 1710 р. універсалом Івана Скоропадського), а отже й населення сплачувало податки на «уряд меській», також всі члени цеху колісників полкового міста Полтави були мачушанами. Магістратські чи ратушні села й окремі земельні маєтності, розташовані в селах та хуторах, це підпорядковані міському урядові (ратуші) власності. Починаючи з 1780-х рр. магістратські володіння поступово

ліквідували. Так, наказами від 26 жовтня 1781 р. та 7 жовтня 1785 р. магістратські села та належні місту селяни (572 людини) були переведені до відання казни, а місту сплатили компенсацію [Коваленко, Братія цеховая с.38]. Детальні розвідки з історії села з 2016 р. регулярно розглядаються та публікуються в результатах щорічної конференції у збірнику «Мачуська земля: минуле та сучасність», який щорічно видається після проведення [Мачуська земля].

Документи Румянцевського опису зберігаються у Центральному державному архіві України у м. Київ, зокрема у фонді №57 «Генеральний опис Лівобережної України». Там наявний і опис Мачух, який буде сьогодні проаналізовано, він зберігається в фонді 57, справа №85 «*Подвірний перепис жителів с. Мачухи Другої полкової сотні Полтавського полку, володіння Полтавського магістрату*», на сьогодні він оцифрований та викладений на сайті [ЦДІАК]. Обсяг справи 69 сторінок, укладена 15 квітня 1766 року. Написана на папері розміром А3, у розділі «Справка» є пусті аркуші (під № 56, 57, 61-69). Маргіналії відсутні; чистовик. У справі на сторінці 51 є підпис Семена Воскобойника, який був лавником Полтавського магістрату. Згідно промеморії, надісланої до комісії з проведення опису, він працював під час перепису Полтави та околиць [Місто Полтава, с. 17].

Домогосподарства с. Мачух переписувалися за двома типами: двір та бездвірна хата, що відповідає загальноприйнятому для Генерального опису зразку. Третій тип домогосподарств, наявний у містах – підварки, у Мачухах був відсутній.

Двір – господарська ділянка, на якій розміщено житлове приміщення, садибні будівлі та місце біля них, відгороджена парканом [Гуржій О.І. Землеволодіння селян і рядових козаків на Лівобережній Україні у 2 половині XVII ст. // УІЖ. — К., 1981. — № 5. — С. 72.].

Бездвірна хата – господарська ділянка, на якій розміщено житлове приміщення, садибні будівлі та місце біля них з відсутнім парканом [Гуржій О.І. Землеволодіння селян і рядових козаків на

Лівобережній Україні у 2 половині XVII ст. // УІЖ. — К., 1981. — № 5. — С. 72.].

У дворах, окрім житлових хат, були наявні різні господарські споруди, традиційно укладачі відмічали «сараї» (повітки), «амбари» (комори, клуні), «конюшні» (стайні) та виробничі майстерні, наприклад, кузні. Комбінації цих структурних елементів утворюють 13 варіацій домогосподарств у Мачухах: одна хата або більше (дві і три), хати з кількома коморами (від однієї до чотирьох). Бездвірних хат у Мачухах зафіксовано 8%. Найпростіший варіант двору з однієї хати до великих дворів з трьох хат та чотирьох комор. Детальний розподіл представлений у таблиці №1.

Таблиця №1 Структура домогосподарств

Тип двору	кількість	%
Бездвірна хата	10	8%
Хата 1	69	52%
Хата 1, комора 1	12	9%
Хата 1, комор 2	3	2%
Хата 1, комор 3	1	0,7%
Хат 2	19	14,5%
Хат 2, комора 1	5	4%
Хат 2 комор 2	2	1,5%
Хат 2, комор 3	1	0,7%
Хат 3	4	3%

Хат 3, комора 1	3	2%
Хат 3 комор 2	1	0,7%
Хат 3, комор 3	0	0%
Хат 3, комор 4	1	0,7%
Підварок	0	0%
Всього	131	100%

Згідно отриманих даних, у селі Мачухи станом на 1766 рік переважав тип двору з однією хатою, з кількістю 69 одиниць, що становить 52% від загальної кількості всіх домогосподарств. На другому місці за поширеністю структур домогосподарств був тип двору з двома хатами, що становить 14,5%, на третьому – тип двору з однією хатою та однією коморою, що становить 9%.

Поодинокими випадками стали типи господарств: з однією хатою і трьома коморами; з двома хатами і трьома коморами; з трьома хатами і двома коморами; з трьома хатами і чотирма коморами, що становили кожен по 0,7%.

Розглянемо таблицю №2, в якій узагальнено дані, які були ремесла та хто з власників домогосподарств ним займався.

Таблиця №2

Структура домогосподарств ремісників м. Мачух

	ткач	гончар	шинкар	кушнір	бортник	бондар	стельмах	тесляр	коваль	швець
Тип двору										
Бездвірна хата	1									

Хата 1	5	2	1	2	1	2	6	2	1	
Хата 1 комора 1	1			1			4	1		
Хата 1 комора 2										
Хата 1 комора 3										
Хата 2	2					2	1	1		
Хата 2 комора 1										
Хата 2 комора 2			1							
Хата 2 комора 3										
Хата 3	1			1						1
Хата 3 комора 1				1						
Хата 3 комора 2										
Хата 3 комора 4										

Отже, з таблиці маємо, що ремісничих дворів 41, де 10 займалися ткацтвом, 2 гончарством, 2 шинкарством, 5 кушнірством, 1 бортництвом, 4 бондарством, 11 стельмаством, 4 теслярством, 1 ковальством і 1 швець; що дорівнює 31% всіх домогосподарств села Мачухи. Для села це доволі високий показник. Згідно отриманих даних, впливає, що у ремісників типовою структурою двору переважала одна хата, що свідчить про те, що більшість ремісничого населення не виділялися серед звичайного. У дворах, де дві та три хати, зазвичай у дворах

ремесників, проживають спільно з ними їхні родичі (діти, брати, батьки) або робітники чи учні, що навчалися ремеслу.

Розглянемо три випадки:

1) «38 двір. У ньому хат 3, комор 1. У ньому живе Трохим Романенко 62 років від старості дряхлий, родом з цього села, з посполитих. Його дружина Марія 60 років, здорова. У них діти: Сини: 1) Іван 38 років, здоровий; його дружина Авдота 30 років, здорова. У них діти: Доньки: Уляна – 9, Єфросинія – 6; Марія – 3 років, здорові. 2) Іван 24 роки, здоровий, пущений в армію воронезького піхотного полку, в якому знаходиться і досі. Його дружина Ауемія 20 років. 3) Ісалій 28 років, здоровий. Його дружина Мелашка 25 років, здорова. У них донька Ангеліна 4 років, здорова. Землі, на якій посівається рядів одна чверть: дві четвертини пшениці, 4 вівса, 6 ячменю, 6 гречки, 2 проса, коноплі одна чверть. Скоту має: биків старих 6, молодих 1; корів старих дійних 6, молодих 3; свиней 5; коней 2. Ремесло має, бачили, що з овечих шкір шуби шиє. Йому платити 4 рублі з двору за рік. Приналежності ніякої власник не має.» [ЦДІАК арк.16-17].

2) «44 двір. У ньому хат 3. У ньому живе Климентій Кібальник 40 років, здоровий, родом з м. Полтава, з посполитих. Його дружина Анна 35 років, здорова. У них діти: Сини: Петро – 10, Омелян – 6, Михайло – 4, здорові. Донька Єфросинія 1 року, здорова. У нього брати: 1) Сава 30 років, здоровий, живуть спільно. Його дружина Матрьона 30 років, здорова. У них діти: Син Григорій 5 років, здоровий. Донька Катерина 4 років, здорова. 2) Григорій 30 років, здоровий. Його дружина Катерина 25 років, здорова. У них син Григорій 4 років, здоровий. Сестра Анастасія 15 років, здорова. У них мати Мелашка 65 років, здорова. У них робітники: Федір Масенко 20 років, здоровий, родом із Слобідського Охтирського полку м. Котельва, звання лишене йому малолітнім від батька, не знає. В наймі за 5 рублів. Василь Сіритиченко 17 років, здоровий, родом із Слобідського Охтирського полку, містечко Колонтаївка, а ім'я та звання батька не знає. В наймі за 3 рублі та ще й плата їжа господарські. Марк Райсенко 18 років, здоровий, родом із Дніпровського Пікінерського

полку села Старі Санжари, син козака. Взятий на освоєння кушнірській майстерності без оплати. Антон Мілашеченко 12 років, родом з цього ж села, син підданого магістратського Гаврила Мілашецького. В наймі за 1 рубль та ще й плата і їжа господарські. Дівка Варвара 10 років, родом з цього ж села, донька козака Івана Семененка. В наймі за 50 копійок та ще й плата і їжа господарські. Землі, на якій посівається, рядів: 4 пшениці, 2 вівса, 3 ячменю, 3 гречки, 1 коноплі; одна чверть. Скоту має: биків молодих 2, корова дійна 1, ялова 1, свиней 2, коней 3. Ремесло має: бачили, що з овечих шкір шуби шие. Йому платити 4 рублі з двору. Власник жодної приналежності не має». [ЦДІАК арк.19-20]

3) «111 двір. У ньому хат 3. У ньому живе Прокіп Швець 55 років, здоровий, родом з м. Полтава, з посполитих. Його дружина

Парасковея 50 років, здорова. У них син Федір 25 років, здоровий. Його дружина 24 років, здорова. У них робітники: Петро Скопченко 12 років, здоровий, родом з цього ж села, козака Пилипа Смопа син в наймі за 2 рублі на своєму плата і їжа господарські. Максим Усалко 15 років, здоровий, родом з цього ж села, син магістрацького підданого Андрія Усалки, взятий на навчання швецькій майстерності без оплати. Землі не має. Зі скоту має 2 коні. Ремесло має: швець. Йому платити з двору в рік 1 рубль 50 копійок». [ЦДІАК арк.46]

Отже, опис дворів дуже детальний до дрібниць, включав основні вікові характеристики, опис структури дворів, занять, учнівства/наймитування тощо. Він показує, що ремісники переважно проживали у власних дворах, і лише, незначна їх частка (1 домогосподарство, що радше є винятком) мешкала в бездвірних хатах. Більшість ремісників володіла дворами із найпростішою забудовою, яка складалися із однієї хати, або хати з коморою а, отже, не мали спеціального простору для розміщення майстерень.

У підсумку зауважимо, що «Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр.» фіксує ремесло в сільських населених пунктах та його специфіку в магістратських селах, а, отже, - це важливе і цінне джерело, що описує маєтності жителів

різних верств населення, яке проживало в той час. Особливо це джерело надзвичайно цінне дослідникам історії, які досліджують демографію, топоніміку, структуру населення і їх дворів, ремесла.

Список використаних джерел:

1. Вечерський В.В. Україна, держава: архітектура (Народна сакральна архітектура) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна —Українці. Кн. 1 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2018. — 608с. <http://www.history.org.ua/?termin=1.15>
2. Коваленко О. «Братія цеховая меская» XVIII століття: проблема входження ремісників із сіл до цехів міст на прикладі майстрів із Мачух // Мачуський збірник: зб. наук. праць. / за ред. А. В. Гейка. — Полтава: АСМІ, 2017. — Вип. I: Над чумацьким шляхом. — С. 37-43.
3. Коваленко О. Полтава XVII-XVIII століть. — К.: ПП Олег Філюк, 2015. — 234 с.
4. Мачуський збірник. / ред. А. Гейка. — Вип. I-VII. — Полтава: ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2016-2024.
5. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765-1769 рр. / упоряд. Волошин Ю. — Київ: Наш час, 2012. — с. 17 всього 576.
6. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. — 304 с.
7. Гуржій О.І. Землеволодіння селян і рядових козаків на Лівобережній Україні у 2 половині XVII ст. // УІЖ. — К., 1981. — № 5. — С. 72.
8. ЦДІАК. Ф. 57. Оп. 2. Спр. 85. 69 арк. // <https://archium.cdiak.archives.gov.ua/inventories/1489/?Limit=10&Page=2>.

Kysliak Rostyslav, a first-level of higher education student, majoring in 032 History and Archeology

Kovalenko Oksana, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the

Department of History of Ukraine

V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University Poltava

Poltava

THE STRUCTURE OF HOUSEHOLDS IN THE VILLAGE OF MACHUKHY ACCORDING TO THE GENERAL DESCRIPTION OF LEFT-BANK UKRAINE OF 1766 y.

Abstract. The article deals with the General Description of the Left-Bank Ukraine of the village of Machukhy of the Poltava Regiment, made in 1766. The source is analyzed. Particular attention is paid to the structure of households of the inhabitants of Machukhy village. In particular, it is found that a typical household was a single house with a minimum number of outbuildings, which testified to the low (in comparison with other settlements) economic capacity of this village in the specified period.

Key words: Machukhy, General Description of the Left-Bank Ukraine, Rumyantsevsky description, 18 century, household, craftsmen

Павленко Софія, здобувачка першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Климович Владислав, здобувач першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Бруяко Ігор, д. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 903.5

ГОРДІЇВСЬКИЙ МОГИЛЬНИК: АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Анотація. Ця стаття присвячена унікальній археологічній пам'ятці в Україні – курганному могильнику доби пізньої бронзи. У центрі уваги – феноменальність цієї пам'ятки, історія її відкриття та проблема джерел.

Ключові слова: Гордіївський могильник, пізня бронза, бурштин.

Дослідження курганного могильника почалися у 1986 році, коли він був відкритий експедицією Вінницького обласного краєзнавчого музею під керівництвом Б. І. Лобая. Пізніше роботу продовжила комплексна експедиція Інституту археології НАН України під керівництвом д. і. н. С. С. Березанської і за участю к. і. н. В. І. Клочка та інших у період 1987-1988 років. Спочатку інформація про результати дослідження могильника була опублікована у Німеччині в 1998 році німецькою мовою

невеликим тиражем [1]. Під час перекладу німецькою інформація була скорочена та редагована авторським сприйняттям. Саме тому «феномен гордіївського могильнику» і досі відомий далеко не всім сучасним археологам України та Європи. Проте, матеріал «гордіївських» поховань є дуже важливими для дослідження етнокультурних процесів Правобережної України періоду пізньої бронзи.

В 500 м на північ від села Гордіївка (Тростянецький район, Вінницька область), на вододільному підвищенні між двома протоками Південного Бугу - річками Тростянчик та Батіг-знаходився могильник, який, відповідно до місця знахідки, був названий Гордіївським. В двох кілометрах на південь від Батігу до Бугу пролягала давня балка, що додатково окреслила місце могильника. Тож, територія, на якій розташовано могильник, являла собою рівну частину підвищення прямокутної форми з довжиною зі сходу на захід біля 2 км та шириною трохи більше 1 км [2, с. 7].

Розкопками було виявлено 42 кургани. Серед них 1 - відноситься до сарматського часу, 3 - виявились природними пагорбами, а 38 з 40 - похованнями доби пізньої бронзи, і вони склали окремий могильник. Хоча на момент розкопок більша частина була розорана й ледве помітна на поверхні, але немає сумніву: у давні часи могильники були чітко спланованими. Три великі кургани візуально утворювали вісь, а сам могильник можна поділити на дві частини: східну та західну. Східна частина – найбільш ранні кургани, західна - більш пізні. У східній частині збереглося 34 кургани. Вони утворювали 4 ряди, кожен ряд мав 7 курганів. Відстань між рядами складала 15-20 м, а між самими курганами в рядах 10-15 м [2, с.7]. Планування західної частини, в свою чергу, поділяється на дві групи: північно-західну (більш пізню) та південно-західну (більш ранню).

Єдиним типом поховальних споруд у Гордіївському могильнику були поховання під курганами. Грунтових поховань на могильнику не було. Оскільки його площа багато років інтенсивно розорювалась, тому первісні розміри курганів невідомі. Цікаво, що

один з трьох курганів взагалі не розорювався. Курган № 41 розташовувався у лісосмузі. Й хоча він був розкопаний глухою траншеєю ймовірно на прикінці 19 ст. (точних даних щодо цього наразі не маємо), зберігся відносно непогано. Насип мав майже правильну форму діаметром 50-55 м, висота частини, що зберіглася, біля 5 м. Приблизно такі ж розміри, ймовірно, мав і другий великий курган № 5: висота 4 м, діаметр 40-60 м. Третій великий курган № 37 – розташований у пізній групі, мав менші розміри: висота 1,5 м, діаметр 24-21м [2, с. 40].

Усі інші кургани за висотою можна поділити на дві групи: 1 група – насипи від 1 до 1,8 м; 2 група – висота від 0,4 до 1 м. Під час розкопок у більшості курганів вдалося простежити площу давнього горизонту. Це дозволило встановити первісний діаметр деяких поховань. Кургани першої групи мали висоту до 3 м при діаметрі 20-25 м, а менші мали висоту до 2 м при діаметрі 10-15 м. Форма більшості курганів на момент розкопок не була круглою, скоріш овальною. Можна висунути припущення, що така форма була надана спеціально й мала велике значення для тих, хто спорудив цей могильник. Орієнтації поховальних ям чи не найкраще підтверджують таке припущення.

Кургани споруджувалися із узятого довкола чорнозему. Місцями це був чорнозем змішаний з суглинком, що лежить під чорноземом на глибині 40-50 см. За виключенням двох курганів, всі інші мали по одній поховальній ямі. У більшості випадків поховальні ями знаходяться у центрі кургану.

У кургані № 5 ями розташовані на відстані 6 м. Перша яма була типова – залишки скелета та поховальний інвентар. Друга ж яма мала овальну форму, невеликі розміри та (що не звично) посередині проходила земляна перемичка, яка ділила її на дві частини. Жодних залишків поховання не виявлено, але знайдено чимало грабіжницьких слідів. Є припущення, що там могла бути колісниця чи візок, зруйнований грабіжниками.

Курган № 32 також мав два поховання. Яма поховання 1 знаходиться в центрі кургану. На дні були виявлені залишки дерев'яної конструкції у вигляді «ящика», спорудженого з трьох

рядів покладених одна на одну дерев'яних плах перетином 9х7 та 10х6 см. Внутрішня поверхня гробниці була обмазана в'язкою зеленою глиною, яка має надійні гідроізоляційні властивості. Глиною перекривали щілини між плахами та устиляли дно ями. Простір між стінками гробниці та ями був заповнений щільно утрамбованою землею. З гори гробниця також перекрита дерев'яними плахами, щілини між якими так само промазані тою ж глиною. На дні ями, по кутах гробниці, знаходились стовпові ями діаметром 25 см, глибиною 20 см. Збереглася й частина скелету, майже не зрушеним. На місці лежали частини хребта, таз та кістки правої ноги. Це дає розуміння, що похований лежав на спині. На дні гробниці були знайдені, з-поміж інших знахідок, бурштинові намистини та одна скляна. До слова, бурштинові намистини з характерними косими або «ялинковими» орнаментами у Гордіївському могильнику було чимало [3, с. 151]. В деяких курганах, кількість знайденого бурштину сягала понад 260 одиниць. Враховуючи кількість бурштинових намистин, що розміщалися навколо голови похованих, можемо припустити – намистини слугували для прикрашення головного убору. Щоправда, у кургані №32 викопаний бурштин був темнішим, ймовірно це поховання більш пізнє. Зазначимо також, що були знайдені залишки металевого мечя поряд із бронзовими кільцями та браслетами закрученими у спіралі. У двох метрах на північний схід від поховання 1 – яма поховання 2. Не глибока, не велика. На дні два скорчених дитячих скелети, що лежали валетом. Відповідно, поховання впускне [2, с. 41].

Поховальний обряд був уніфікований, а головна ідея – ретельна ізоляція покійника. Окрім самого насипу кургану, його ізолювало дерево поховальних споруд. Стіни були укріплені деревом, а іноді й дно ями устиляли ним. Були також виявлені споруди у ямах, що мали вигляд дерев'яної скрині чи зрубу. Зразки дерева з вибраних курганів досліджено у Санкт-Петербурзі, в лабораторії Ермітажу. Дерево виявилось дубом [2, с. 44].

Таким чином у Гордіївському могильнику виділяються два типи поховальних споруд: 1 – прості ґрунтові ями (витягнуті

прямокутні, квадратні); 2 – дерев'яні гробниці у ямах (гробниці, споруджені методом укріплення стін ями деревом; дерев'яні гробниці з глинобитним дном, які мали по 4 стовпи у середині).

В деяких курганах були знайдені обпечена глина, залишки золи та вугілля. Це може свідчити про ймовірний культ вогню.

Орієнтація поховань залежить від часу: більш ранні мали північнозахідну – західну орієнтацію покійників; пізніші поховання – південно-східну.

Аналіз речових знахідок, поховального обряду та радіовуглецевого датування у могильнику дозволяє поділити кургани на три хронологічні групи [4]. Першу групу, найстаршу, синхронізують з ранніми фазами таких культур: Комарівська, Тшинецька, Ноуа, Сабатинівська, Бережнівсько-Маївська, Центральньо-Європейською курганною культурою (1400 – 1300 до Р.Х.). Був знайдений ніж з прямою спинкою й загнутим на кінці лезом, він мав коротку ручку з двома заклепками. Подібний ніж був знайдений в Хаттусі (столиця Хетського царства) в Анатолії з приблизною датою 1400 – 1300 до Р.Х. Друга група синхронізується з пізніми фазами культури Ноуа, Сабатинівської, та ранньою фазою Білозерської культури й датами 1300 – 1200 до Р.Х. У цій групі поховань знайдено фрагмент ручки залізного ножа з кургану №5. Подібний ніж з бронзовими заклепками на ручці був знайдений у катакомбах могильника Кіпсадес у Кноссі на острові Крит. Також знайдені трилопатеві намистинки з кургану №5, №1 та №11, аналогічні знахідки є у Михайлівському скарбі на Тернопільщині [5, с. 38]. У Середземномор'ї подібні намистинки використовувалися у III-I тисячоліттях до Р.Х. І останню третю групу поховань увідповіднюють до Білозерської, Чорноліської культур та пам'ятками протогомерівського часу у Греції й датою 1200 – 900 до Р.Х. Ця група поховань містить дуже багато речей південного походження. У похованнях знайдено циліндричні бурштинові намистинки типу «Тірінф» з кургану № 31 ідентичні намистинки знайдені на Родосі у катакомбних похованнях Ялісоса та Енкомі на Кіпрі. Також у кургані №34 виявлено золотий медальйон, він прикрашений пуансонним орнаментом.

Медальйони такого типу існували впродовж доби бронзи на Близькому Сході, проте аналог знайдено в могильнику доби пізньої бронзи Богазкея, Мала Азія [6 Abb. 11,f,g].

Велика кількість знайденого бурштину у Гордіївському могильнику змушує задуматись про походження сировини, оскільки бурштин для цих країв є не типовою знахідкою. В. І.

Клочко на основі матеріалів Гордіївського могильника розробив концепцію «Бузький торгівельний шлях», за яким бурштин з Прибалтики потрапляв у Східне Середземномор'я, а середземноморські металеві вироби потрапляли на Поділля. Цей торгівельний шлях пролягав через басейни річок Західний Буг та Південний Буг, що з'єднували Чорне та Балтійське моря.

Цей торгівельний шлях не припинив свого функціонування в період навали «Народів Моря» у 1250 – 1150 до Р.Х. Більше того, в цей час спостерігається різке збільшення бурштину і виробів східно-середземноморського походження. На підставі археологічних матеріалів дає змогу стверджувати, що цей шлях функціонував ще на початку 2 тис. до Р.Х.

У приватній колекції ПЛАТАР зберігається черешкове вістря списа знайденого на Поділлі на території Вінницької області. Воно в довжину 40 см, вістря листоподібне, довгий загострений черешок. Такі черешкові вістря були знайдені в Тарсусу та Угариті. Вони набули популярності у II тис до Р.Х. в Східному Середземномор'ї [2, с. 117].

Бронзова фігурка воїна з Сернії в Литві поблизу Клайпеди, близька до скарбу знайденого у храмі Обелісків в Біблі, Сирія. Подібні вони за технікою вироблення та формами. Ці статуетки є наслідуваннями зображень - чи єгипетського божества, чи фараона [2, с.117].

Бронзова «бойова» мотика подібна до сокир, які знайдені у «царських гробницях» Уру в Месопотамії, була знайдена на Черкащині. Також знайдена на Вінниччині бойова сокира, яка подібна до вище згаданих «царських гробниць» у Месопотамії. Ур в цей час мав свої колонії на узбережжі сучасної Сирії, звідки вони і могли потрапити на територію України [2, с. 118].

Феномен Гордіївки залишається не викритий досі. Дискусії точаться навколо питань: до якої спільноти належало населення, яке залишило могильник, генеза та функціональна інтерпретація тощо. На пам'ятці зареєстровані виключно курганні поховання з обрядом інгумації, але самі гробниці дуже різняться за конструкцією від простих ям до споруд типу балдахін. Поховані покладені в різних позах: або в скорченому, або у випростаному на спині положенні. Форми посуду різні – біконічні з тюльпановидними горлами тощо. Знайдені прикраси не мають аналогів ні в місцевих, ні сусідніх культурах. Це спіралевидні браслети, шпильки, що більше нагадують ритуальну зброю за своєю довжиною тощо. Також нетиповим є значна кількість виробів з бурштину.

Загалом, існує три інтерпретації могильника. Перша запропонована С. С. Березанською та Б. І. Лобаєм. За їхнім припущенням, могильник є проявом розселення населення із заходу на схід зокрема, Центрально-Європейської курганної культури. Тут повинні бути поховання однієї великої культурної групи. Відсутність зброї, а також велика кількість прикрас, дала можливість для гіпотези, що це саме жіночий некрополь [2, с. 126]. Друга запропонована В. І. Клочком. На його думку, могильник варто розглядати на тлі процесів другої половини II тис. до Р.Х. Це про розповсюдження традиції тілоспалення у контексті поширення «Народів моря». Його думка полягає в тому, що група, яка залишила некрополь, повинна була мати бурштин, великі знахідки якого можуть свідчити про великі поклади десь поблизу. Була висунута гіпотеза про те, що мешканці некрополя підтримували зв'язки з «Народами моря», через яких отримували металеві вироби з Середземномор'я, ймовірно і бурштин також [2, с. 127].

І третя концепція Л. І. Крушельницької. Вона близька до думки Березанської, але має відмінність. Крушельницька стверджує, що немає підстав для пов'язання могильника з якоюсь іншою групою. На її думку, Гордіївка виросла на основі формування у місцевих поховальних традицій. Вона критично віднеслася до можливого злиття з іншими культурами,

припускаючи, що це можуть бути лише точкові контакти. Велика кількість поховального інвентарю, розмір самого могильника, складність та однорідність поховального обряду та довге функціонування дає можливість віднести могильник до обрядового центру [2, с. 127-128].

Архітектура, спосіб поховання та інвентар небіжчиків у Гордіївці відповідають місцевим поховальним традиціям. Відмінності помітні тільки у складності конструкції гробниць, «чужоземного» походження інвентарю небіжчиків (заміна ножів двосічних ножами односічними, присутність великої кількості бурштинових намист). Свідченням прояву стратифікації населення можна вважати пишність та індивідуалізацію поховань. Статус групи, що залишила цей могильник, можна прирівняти до «царського». Цей статус ймовірно був здобутий через контроль торговельного шляху. Саме розташування цієї групи на межі Лісостепової й Степової зони могло мати вплив на виділення цієї групи як посередника у торгівлі [2, с. 139-140].

Останнім часом речі з грабіжницьких розкопок на Вінниччині з'являються у приватних колекціях. Новітніми знахідками комплексу типу Гордіївки є комплекс речей з колекції Євгенія Доброванова (м. Вінниця). Там були знайдені такі речі: - Чорнолощений керамічний кубок прикрашений косими канелюрами та жовтим гіпсовими відкладеннями, трішки розширеним вінцем з широким округлим тулубом та вдавненим дном.

- Меч типу Найс. Належить до європейських мечів, але є дуже цінним через свою рідкісну рису – прорізними руків'ям. Цей меч може бути Карпатським варіантом європейських мечів.

- Бронзова бритва, що відноситься до Лобойківської металургійної традиції Лівобережної України, яку відносять до Бережнівсько-Маївської зрубної культури. Характерним для цієї бритви є серпасте лезо, в центральній частині якого знаходиться глибока виїмка.

- Бронзовий однолезовий ніж з горбатою спинкою та короткою пласкою ручкою з трьома заклепками на пласкому руків'ї. Спинка ножа прикрашена орнаментом, що складається з косих хрестів. Подібний ніж знаходимо в кургані № 18 Гордіївського могильника [2, с. 250-251].

Також цікавою знахідкою у колекції Доброванова є кинджал з вузьким листоподібним лезом. Такі кинджали належать до Білозерської культури і мають назву «Заградівка», бо ливарні форми походять з с. Заградівка (Бериславський район, Херсонська область). Такий кинджал був знайдений в Угариті і він лише трохи відрізнявся за формою. Судячи з написів, що були знайдені на глиняних табличках, це місто було знищене навалом «народів моря». Це дає підстави вважати, що саме вони його сюди занесли [2, с. 251].

Ще одним комплексом речей є колекція А. В. Козименка (м. Київ). Речі походять з Вінниччини, ймовірно саме зі зруйнованого поховання. Вона містить спис, варіант білозерського часу, зі сплющеною трапецієподібною нервурою. Подібний спис зустрічається в знахідках біля с. Маяки (Одеська область). Унікальною цю знахідку робить знайдений разом з наконечником списа вток (обойма), що закріплювався на іншому кінці списа. Досі втоки зустрічалися лише у Карпатах.

Також унікальними є деталі кінської вузди. Знайдено чотири вудила: два з них стрижнеподібні - є найдавнішим типом вудил, на території України до того не було подібних знахідок, а інші два – двучасні. Всі вони мають розміри 11,5 та 12 см.

Ще однією знахідкою є гачок. Схожий гачок був реконструйований з ливарної форми з с. Любимівка (Херсонська область). Це перша знахідка такого металевго виробу. Цей інвентар є свідченням поховання вершника чи колісничного. [2, с. 251-252].

Останньою знахідкою є так званий «Спадок бабуні». Знахідка містить золоті речі, які знаходяться у приватного колекціонера. Ці речі належали жінці, яка жила у другій половині 2 тисячоліття до Р.Х.; ймовірно, ці речі належать до одного зі зруйнованих

могильників. Тут міститься золоте намисто з листоподібних спіралей, подібне зустрічається у кургані № 11; підвіска відрізняється відсутністю орнаменту на ній. Золотий спіральний браслет - аналогія є в курганах № 6, №16 та №38 Гордіївського могильника. Також золота бляшка-аплікація від дерев'яної посудини- це єдина на цей час відома бляшка-аплікація, яка виготовлена із золота, відноситься до Лобойківського типу металургії. Схожий виріб, але вже з бронзи, зустрічається в кургані № 21 [2, с. 252-253].

Список використаних джерел

1. Berezanskaja S.S., Kločko V.I. Das Gräberfeld von Hordeevka. Randen/Westf.: Leidorf, 1998. (Archäologie in Eurasien, Band 5)
2. С. С. Березанська, Т. Ю. Гошко, В. І. Клочко та ін., 2011 р. «Гордіївський могильник»
3. Березанська С. С. Шумова В. О. «Гордіївський могильник: комплекс обрядово-поховального бурштину», 2004 р. Наукові записки. Том 20
4. Ślusarska-Michalik K. Radiokarbon chronology of the “Hordeevka type”// The foundation of radiocarbon chronology of cultures between the Vistula and Dnieper: 4000-1000 BC. - Poznań, 2003. - P. 365-381. (BPS, 12).
5. Лебединская А. Михайловский клад - (Известия Императорской археологической комиссии. - №53), - Санкт-Петербург, 1914.
6. Boehmer R. M. Die Kleinfunde von Bogazkoy. - Berlin, 1972.

***Pavlenko Sophie**, a first-level of higher education student, majoring in 014*

Secondary Education (History)

***Klymovych Vladyslav**, a first-level of higher education student, majoring in 014*
Secondary Education (History)

*Bryuko Ihor, Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of
World History and Methods of Teaching
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky*

Odesa

GORDIYVSKY CIVIL GRAVE: ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AND CULTURAL-HISTORICAL SIGNIFICANCE

Abstract. *This article is dedicated to a unique archaeological site in Ukraine – a Late Bronze Age burial mound. The focus is on the phenomenality of this site, the history of its discovery, and the problem of sources.*

Key words: *Gordiyivskiy burial ground, late bronze, amber.*

Ковальчук Анна, здобувачка першого
рівня вищої освіти спеціальності 014.05

Середня освіта (Біологія та здоров'я
людини)

Бабенко Людмила, д.і.н., професор
кафедри історії України

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

м. Полтава

УДК 94(477.53):[378.6:37(477.53)]

ІСТОРІЯ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ

Анотація. У статті досліджуються ключові етапи розвитку Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (ПНПУ) як частина історії Полтавського краю. На основі архівних матеріалів, наукових досліджень та усних свідчень

проаналізовано історичні виклики: боротьбу з русифікацією, радянські репресії, структурні реформи. Особлива увага приділена реабілітації пам'яті репресованих, ювілейним ініціативам та сучасним освітнім трендам.

Ключові слова: ПНПУ, Полтавщина, вища педагогічна освіта, репресії, історична пам'ять, національна ідентичність.

Тема становлення вищої освіти в регіональному вимірі завжди викликала високий інтерес як науковців, так і громадськості. Це є визнанням важливості інтелектуальної сфери у розвитку будь-якого регіону, а також функціонування власне закладів вищої освіти. Адже вони формують кадровий потенціал різних галузей і напрямків економіки, науки, культури, освіти, гуманітарну ауру суспільства, транслиують через знання систему цінностей, які визначають рівень цивілізованості. Разом з тим історія вищої освіти краю загалом та окремих закладів вищої освіти зокрема є частиною краєзнавчої проблематики.

В історії Полтавщини діяльність Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка займає поважне місце. Назву кілька чинників, що його визначають: це найстаріший заклад вищої освіти в нашому краї та серед педагогічних інститутів / університетів України; його становлення є зрізом суспільно-політичних трансформацій державнополітичного устрою та структурних реформ у галузі вищої освіти; на прикладі ПНПУ можна простежити зростання плеяди видатних педагогів, науковців, учасників національно-визвольного руху, які навчалися або викладали у стінах ПНПУ. Ще один чинник вирізняє педагогічний університет серед інших – він є центром гуманітарної освіти регіону та головним осередком історико-краєзнавчих досліджень. Останнє реалізується як через навчання, так і через дослідження.

Водночас історія самого Полтавського педуніверситету є предметом наукових досліджень. Її вивчали і продовжують вивчати викладачі і студенти, які водночас також популяризують досягнення ЗВО у різних галузях діяльності. Приводами до

актуалізації таких досліджень було відзначення ювілейних дат, зокрема 100-річчя заснування університету у 2014 році, 100-річчя створення у його структурі факультетів (2018, 2019 рр.) та інших дат.

Полтавський учительський інститут був створений 1 липня 1914 року наказом імперського міністра освіти. Навчальний процес розпочався 12 вересня цього ж року з 26 студентами. Статус учительських інститутів був зумовлений тогочасними потребами в підготовці вчителів для вищих початкових шкіл, які давали неповну загальну середню освіту й належали до закладів професійної освіти. Перший директор інституту Олександр Волнін, який перебував на посаді до 1917 року, згадується як талановитий організатор освітнього процесу й викладач педагогіки, психології й логіки [5, с. 9].

Олександр Волнін, став ключовою фігурою у становленні національної педагогічної освіти у Полтаві. За його ініціативи було розроблено навчальні програми, орієнтовані на підготовку вчителів-українців, що було революційним кроком у умовах Російської імперії. Волнін запровадив курси українознавства, літератури та історії, які викладалися рідною мовою, що суперечило офіційній політиці русифікації. Згідно з архівними документами зі збірника «Полтавський педагогічний університет: забуті сторінки історії» [6, с. 45–50], він особисто брав участь у підборі викладачів, віддаючи перевагу фахівцям з патріотичними поглядами. Серед його інновацій — створення педагогічної бібліотеки з україномовними підручниками, що стала основою для майбутніх наукових досліджень.

Наступник О. Волніна, Олекса Левицький, очолив інститут у бурхливий період Української революції. Його головним завданням стало збереження автономії закладу серед політичної нестабільності. Левицький відстоював право викладати українською мовою та захищав інститут від втручання з боку тимчасових органів влади. Як свідчать фотографії з видання «ПНПУ у світлинах» [10, с. 64], саме за його керівництва інститут переїхав до історичної будівлі колишньої Другої чоловічої гімназії

(нині навчальний корпус № 1), що символізувало зв'язок з національною освітньою традицією. О.Левицький також організував перші педагогічні конференції, де обговорювалися методи виховання в умовах державотворення.

З вдячністю згадуємо наполегливу працю педагогів і науковців, які розбудовували в стінах педагогічного вишу дух академізму, культ знань. В часи Української революції Полтава стала університетським містом. Серед запроєктованих гетьманом Павлом Скоропадським університетів відкриття одного з них передбачалося у Полтаві. Документальне й фактичне підтвердження цього у своїх дослідженнях зробили полтавські науковці, а найбільш ґрунтовно підійшов до висвітлення цього процесу Леонід Булава [5, с. 13]. Так, у губернському центрі запрацював історико-філологічний факультет, відкриття якого стало можливим завдяки ініціативі Полтавського товариства “Просвіта”, головою якого був Олекса Августинович Левицький, одночасно й директор учительського інституту. 3 серпня 1918 року відбулася нарада, в якій взяли участь представники земства та культурно-просвітницьких товариств, які розглянули статут і кошторис історико-філологічного факультету, розроблений О. Левицьким, рекомендований кадровий склад. Потім ці установчі документи були надіслані на розгляд у Міністерство народної освіти Української держави. Ініціативу полтавців підтримав відомий історик, голова Харківської “Просвіти” Дмитро Багалій. Він взяв дієву участь у залученні харківських вчених до читання лекцій для студентів історико-філологічного факультету. Урочисте відкриття історико-філологічного факультету відбулося 6 жовтня 1918 року в міському театрі. Привітання від Гетьмана Української держави П. Скоропадського, голови ради міністрів Ф. Лизогуба, міністра народної освіти М. Василенка зачитав головуючий на зборах губернський комісар народної освіти Віктор Андрієвський [5, с. 14] .

Зазначимо, що відкриття історико-філологічного факультету викликало велике піднесення на тлі українізації освіти, національно-культурного життя, сплеск інтересу до

українознавчих навчальних дисциплін, історії України. Прикметно, що свій виступ на урочистому засіданні Дмитро Багалій назвав “В чім була історія України і як її треба науково викладати”. В умовах фінансової скрути, фактичної відсутності державного фінансування кошти на функціонування історикофілологічного факультету мали благодійний характер, зокрема їх виділяли Спілка споживчих товариств Полтавщини, повітове земство, Український банк, міське самоврядування та ін. Отже можемо констатувати, що система вищої освіти Полтавщини бере свій початок саме з розбудови педагогічної освіти. Навіть більшовицька влада, визнавши потребу підготовки вчительських та наукових кадрів, не знищила, а пристосувала їх для потреб радянської влади [11, с. 209-210].

В умовах більшовицької влади, яка з позицій класової боротьби намагалася вихолостити традиції дореволюційної освіти, відбулися структурно-організаційні зміни у діяльності Учительського інституту та історико-філологічного факультету університету. У 1921 році шляхом об’єднання цих двох закладів був створений Полтавський інститут народної освіти (ІНО). Його першим ректором став професор Володимир Щепотьєв (1921 - 1923), який відіграв помітну роль в організації освіти і науки Полтавщини. Влада констатувала, що брак учительських кадрів спостерігався і в наступні роки, особливо в контексті кампанії боротьби з неписьменністю [11, с. 230].

Подальші етапи діяльності Полтавського педагогічного вишу тісно пов’язані з тими суспільно-політичними та соціально-економічними трансформаціями, які відбувалися загалом у країні та на Полтавщині. До об’єднання в інституті, перейменованому на педагогічний, існували чотири відділення - основне, словесноісторичне, природниче та фізико-математичне. У структурі ІНО з’явилися три секції: математична, природничо-географічна та гуманітарна. А в 1930 році інститут реорганізовано в Полтавський інститут соціального виховання з дошкільним і шкільним факультетами, які включали агробіологічний,

технікоматематичний, історико-економічний та мовно-літературний відділи. 1933 року інститут отримав назву Педагогічний інститут із поділом на факультети [6, с. 120–125].

З початком німецько-радянської війни інститут було евакуйовано з окупованої території Полтавщини, а відновлення роботи і навчального процесу припадає на 1943 рік. Знову функціонували факультети історико-філологічний, фізикоматематичний та природничий. Остаточна відмова від поєднання сталася у 1966 році, зокрема, історико-філологічний факультет розділили на історичний та філологічний [5, с. 67]. В наступні десятиліття розширилася фахова підготовка в педагогічному виші, зокрема в 1977 році з'явилися факультет підготовки вчителів початкових класів (нині – педагогічної та мистецької освіти), у 1978 – засновано факультет загальнотехнічних дисциплін і праці (нині факультет технологій і дизайну).

Оновлення парадигми вищої освіти у ПНПУ відбулося з проголошенням державної самостійності України. У 1999 році – інститут було перетворено на Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, що стало поштовхом до розвитку нових спеціальностей [2, с. 34–38]. А в 2009 році університету надано статус національного. Відтоді університет значно розширив спектр підготовки фахівців, зокрема вісім факультетів та два навчально-наукових інститутів готують, окрім вчителів за предметними спеціалізаціями, журналістів, перекладачів, археологів, культурологів, спортивних тренерів, організаторів позашкілля, менеджерів у сфері освіти тощо.

Одним із найбільш перспективних напрямів дослідження історії ПНПУ є її написання через біографії викладачів і науковців, що присвятили своє життя становленню і розвитку закладу. Ще в 1998 році була започаткована серія “Історія Полтавського педагогічного університету в особах” [4]. У кількох випусках знайшли відображення постаті багатьох видатних педагогів Олекси

Левицького, Володимира Щепотьєва, Павла Клепацького, Наталії Мірзи-Авакянц, Григорія Вашенка, Володимира Пархоменка та ін. Особливо соціально значущим стало з'ясування біографій репресованих діячів, пов'язаних з університетом. Саме через долі людей яскраво окреслюється епоха з її тоталітарною сутністю. Наприклад, педагог Павло Макаренко в останньому листі до родини, написаному з в'язниці, писав: «Моя провина лише в тому, що я любив рідне слово більше, ніж догми партії» [7, арк. 14–18]. Іншим прикладом може бути Микола Коваленко. У його записнику знайшли вірш із рядком "Україна — вільна птаха, та крила підрізани тьмою". Слідчі інтерпретували це як заклик до відокремлення України від СРСР. Після тортур у полтавській в'язниці його відправили етапом на Соловки до одного з найжорстокіших таборів ГУЛАГу. Про подальшу долю М. Коваленка нічого не відомо: в архівній справі є лише сухе "вислано", а родині повідомили, що він "зник безвісти" [9].

Іншою серією видань, що дозволяє відтворювати історію університету, є Серія “Науковці університету”. Книги виходять у формі біобібліографічних покажчиків. Наприклад, однією з перших в цій низці стала книга, присвячена академікові Володимиру Пашенку, який пройшов усі сходинки науковопрофесійного становлення і 18 років був ректором закладу [1].

Кожна структурна зміна в університеті відображає відповідь на виклики часу: цифровізацію, глобалізацію освіти, потребу в інноваційних педагогічних методах. Разом з тим ПНПУ продовжує зберігати традиції, закладені з часу заснування, поєднуючи їх із сучасними трендами. Історія Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка відображає мужність та незламність української освіти. Пройшовши через русифікацію, репресії та війни, університет зберіг місію центру національної ідентичності Полтавщини завдяки керівникам і викладачам — від О. Волніна, що заклали основи українознавства, до сучасних реформаторів, які інтегрували його в глобальний освітній простір. Важливим напрямом

залишається відродження історичної пам'яті: реабілітація репресованих, меморіальні ініціативи, дослідження забутих сторінок минулого, пошанування сучасних героїв - випускників ПНПУ, які віддали життя за Україну в російсько-українській війні. Сьогодні ПНПУ, поєднуючи традиції з інноваціями (структурні реформи, цифрові технології, міжнародна співпраця), продовжує формувати майбутнє, доводячи, що знання і воля до свободи є запорукою успішного майбутнього. Університет зберіг свою місію — бути осередком знань, патріотизму, національної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Володимир Олександрович Пашенко: біобібліографічний показник / за ред. М.І. Степаненка. Полтава : ПНПУ, 2010. 148 с.
2. Єрмак О. П. Столітня історія Полтавського педагогічного університету. Полтава: ПНПУ, 2014. 300 с.
3. Подих столітньої історії // Університетський збірник. Полтава: ПНПУ, 2014. 200 с.
4. Історія ПНПУ в особах. Полтава: ПНПУ, 2004. 150 с.
5. Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка: збірник матеріалів і біобібліографічні показники. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка. 2018. 456 с.
6. Забуті сторінки історії: збірник архівних документів та досліджень. Полтава: ПНПУ, 2010. 320 с.
7. Ковальчук М. О. Репресована освіта: Полтавський педагогічний університет у 1930-х роках. Полтава: ПНПУ, 2015. 180 с.
8. Сергійчук В. І. Трагедія українського студентства під більшовицьким терором. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2010. 240 с.
9. Усні свідчення родини Коваленків // Архів Полтавського краєзнавчого музею. Фонд «Усна історія», спр. 45, 2005 р.
10. ПНПУ у світлинах / упоряд. І. В. Семенчук. Полтава: ПНПУ, 2019. 180 с.

11. Полтавщина. Історичний нарис. Полтава : Дивосвіт, 2005. 592 с.

Kovalchuk Anna, a first-level of higher education student, majoring in 014.05 Secondary Education (Biology and Human Health)

Babenko Liudmyla, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine

V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University

Poltava

HISTORY OF POLTAVA NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF POLTAVA REGION HISTORY

Abstract. The article examines the key stages of development of Poltava National Pedagogical University as a part of the history of Poltava region. On the basis of archival materials, scientific research and oral testimonies, the author analyzes historical challenges: the struggle against Russification, Soviet repressions, and structural reforms. Particular attention is paid to the rehabilitation of the memory of the repressed, anniversary initiatives, and modern educational trends.

Key words: PNPU, Poltava region, higher pedagogical education, repression, historical memory, national identity.

Корнійчук Руслана, здобувачка першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Діанова Наталія, д.і.н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

НЕОЯЗИЧНИЦТВО В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ– ПОЧАТОК ХХІ ст.)

Анотація. Досліджено витоки зародження неоязичництва серед української спільноти на тлі зростання інтересу до народної культури та звичаїв. Зазначено, що цей рух поширився не лише серед української національно орієнтованої інтелігенції, але й серед окремих категорій населення європейських країн. Дохристиянські вірування, які базуються на шануванні природних сил та явищ, стали ідеологічним підґрунтям для пошуків децентралізованих форм духовності та гармонійного співіснування людини з природою.

Ключові слова: неоязичництво, постмодерна духовність, Рідна Віра, РУНВіра, Ладовіра.

Проблематика поширення неоязичництва в Україні, стала предметом активного наукового осмислення наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Її актуальність зумовлена зростанням інтересу до альтернативних форм духовності, які позиціонуються як автентична відповідь на глобалізаційні трансформації, кризу традиційних релігій та пошук ідентичності в умовах інформаційного перенасичення.

Зазначена тема знайшла певне відображення в працях сучасних українських дослідників. Чільне місце серед них посідають роботи доктора філософських наук, професора Галини Лозко, яка зробила значний внесок у дослідження українського язичництва. Її праці вирізняються міждисциплінарним підходом, поєднуючи історичні, фольклористичні та релігієзнавчі методи. Вона досліджує дохристиянські вірування українців, їхню міфологію, обряди та звичаї, намагаючись реконструювати язичницький світогляд, використовуючи фольклорні матеріали, археологічні знахідки та історичні джерела, розглядаючи

язичництво як живу традицію, що збереглася в українській культурі до наших днів. Г. Лозко є однією з ключових постатей українського неоязичницького руху. Досліджуючи сучасні форми язичницьких вірувань, їхню ідеологію та практику, вона обґрунтувала необхідність відродження язичницької духовності як основи національної ідентичності. В її праці «Українське язичництво» систематизовано знання про язичницьке віровчення, детально розглянуто пантеон богів, обряди та звичаї язичників. Дослідниця дійшла висновку, що термін «язичництво» слід вживати без частки «нео», оскільки рідна віра є традиційною автохтонною релігією на теренах України від дохристиянських часів і до сучасності [1]. Галина Лозко науково обґрунтувала ідеологію рідновірства. Її праці, в тому числі «Коло Свароже», стали одними з перших комплексних досліджень сучасного українського рідновірства [2]. Професорка систематизувала знання про його історію, ідеологію, символіку, обрядовість та зв'язок з дохристиянськими віруваннями й сприяла легітимізації цієї теми в українській науці. Дослідження базуються на глибокому аналізі етнографічних матеріалів, фольклору та історичних джерел, що дозволяє виявити тяглість культурних традицій. Роботи Г. Лозко зумовили пробудження інтересу до давніх вірувань українців серед широкої громадськості та інтелектуалів.

Дослідниця сучасних релігійних рухів в Україні Олена Тупик проаналізувала неоязичництво як соціально-культурний феномен і розглянула його ідеологію, організаційну структуру та вплив на суспільство. Її праці відзначаються академічною строгістю, використанням соціологічних та релігієзнавчих методів, а також прагненням до об'єктивного аналізу. Спираючись на широкий спектр джерел, включаючи польові дослідження, інтерв'ю з членами неоязичницьких організацій, аналіз їхніх текстів та документів, О. Тупик вдалося дослідити дві найбільші неоязичницькі організації в Україні: РУНВіру та Рідну Віру. Вона розглядає неоязичництво не як відродження давніх вірувань, а як сучасний релігійний рух, що формується під впливом різних соціальних та культурних факторів [3].

Українська дослідниця Олена Сморжевська розглядає неоязичництво як складний соціокультурний феномен, аналізуючи його ідеологічні засади, організаційні структури та вплив на сучасне українське суспільство. Однією з її значущих праць є дослідження, де вона аналізує неоязичництво в контексті національної ідеї в умовах культурної глобалізації. Вона розглядає неоязичництво не лише як релігійне явище, а й як соціальний рух, що відображає пошуки національної ідентичності та культурної самобутності. У своїх дослідженнях Олена Сморжевська намагається уникати суб'єктивних оцінок та зосереджується на об'єктивному аналізі явищ, що робить її роботи цінними для наукового співтовариства [4].

Однак дослідження, зосереджені на аналізі неязичницьких рухів в Україні, потребують подальшого вивчення й узагальнення, що зумовлює актуальність даної роботи.

Мета поданої статті полягає в дослідженні різних аспектів розвитку неоязичництва в Україні на зламі XX – XXI століть як невід'ємної складової української духовної культури.

Справжня сутність народу розкривається в його історичній пам'яті, що зберігається в традиціях і звичаях. Тому, аналізуючи сучасні народи, важливо враховувати їхнє історичне коріння, яке сформувало їхній характер і долю. Європейські мислителі та митці, натхненні романтичними ідеями, почали досліджувати міфологію та фольклор своїх народів, відроджуючи інтерес дохристиянських вірувань як до джерела автентичної культури. Дохристиянські традиції, з їхньою племінною організацією та відсутністю жорсткої ієрархії, стали привабливими для тих, хто прагнув віднайти більш горизонтальні моделі соціальної та релігійної організації [2, с. 3, 12]. У другій половині XX століття популярності набув екологічний рух, в основі якого лежить ідея необхідності гармонійного співіснування людини та природи. Дохристиянські вірування, які базувалися на шануванні природних сил та явищ, стали ідеологічною основою для прихильників екологічного руху, які шукали духовних підстав для своїх переконань [5, с. 243].

Екологічні ідеї та неоязичництво в тенденції відображають прагнення сучасної людини відновити гармонію з навколишнім середовищем через інтеграцію архаїчних релігійних уявлень у сучасний контекст. Радикальний екологізм, біоцентризм та рух «глибокої екології» відіграють значну роль у формуванні цього нового дискурсу. Радикальний екологізм наполягає на необхідності фундаментальної зміни парадигми взаємодії людства з природою, закликаючи відмовитися від людиноцентричного погляду та визнати внутрішню цінність природного світу. Біоцентризм розширює цю ідею, стверджуючи рівність усіх живих істот і відкидаючи будь-яку зверхність людини над іншими формами життя. Рух «глибокої екології» йде ще далі, пропонуючи глибоко переосмислити місце людини у Всесвіті, де природа володіє самоцінністю, незалежно від її практичної користі для людей. Сучасне релігійне явище неоязичництва активно вбирає ці екологічні концепції, формуючи духовність, що ґрунтується на повазі до природи та відродженні давніх вірувань. Це відображає прагнення до відновлення гармонії з довкіллям та пошуку справжніх духовних практик, що відповідають сучасним викликам. Звернення до язичницької космогонії як основи екологічної духовності є закономірною реакцією на сучасну екологічну кризу та прагнення до нових духовних орієнтирів. Неоязичницькі рухи, які відроджують стародавні етнічні вірування та традиції, є однією з відповідей на виклики глобалізації, пропонуючи альтернативний шлях до збереження та зміцнення колективної ідентичності. Г. Лозко переконана в тому, що кожен слов'янин – дитя Бога, його частинка. Тому шкодити природі – це завдавати шкоди собі. Наша рідна віра – це не лише духовна, але й екологічна система, яка допомагає зберегти наш народ [2, с. 6].

В Україні розвивається декілька неоязичницьких (рідновірських) напрямів, найбільшими серед яких є Рідна Віра, РУНВіра та Ладовіра. Вони об'єднують 77 громад, більшість з яких (75) мають офіційну реєстрацію. Усі вони натхненно працюють над відновленням давніх праслов'янських вірувань, які вважаються ними першоосновою духовності українського народу. Деякі із

громад організаційно оформлені й мають свою структуру, деякі об'єднані відповідно до свого світобачення [6, с. 189].

Рідна Віра, в якості самостійного напрямку в неоязичництві, з'явилася спочатку в українській діаспорі Канади в 1934 році завдяки професору Володимирі Шаяну. В Україні першу громаду рідновірів засновано в 1993 році. Її мета – відродження давніх язичницьких обрядів українців, вдосконалення людської особистості та посилення національної самосвідомості. Вони вірять у Бога, який є живою сутністю, має багато різних проявів з різними божественними іменами. При цьому людина розглядається як частинка живого Бога. Українські рідновіри використовують стародавні молитви та пісні, а їхні основні вчення називаються «Волховик» і «Правослов». Вони також мають свій обрядовий календар – «Коло Свароже». Хоча Рідна віра є спробою відродити давню віру українців (язичництво), в Україні існує кілька окремих організацій цього напрямку, тому не можна говорити про неї як про щось єдине. Проте майже всі рідновіри хочуть відновити давні вірування слов'ян, вважаючи їх справжньою українською вірою. В Україні діє кілька десятків громад, найбільші з яких знаходяться у Києві, Львові, Миколаєві, Одесі, Харкові та інших українських містах. Найбільша закордонна громада рідновірів існує в канадському місті Гамільтон [7, с. 648].

Відповідно до розуміння надприродного, українські рідновірські організації можна поділити на дві групи.

1) Рідновіри-монотеїсти. Ці групи сповідують монотеїзм, адаптований до національних особливостей, шляхом модернізації первісного українського язичництва. До цієї категорії належать, насамперед, релігійні громади РУНВіри (Рідної Української Національної Віри), заснованої Левом Силенком. РУНВіра є сучасною українською релігією з монотеїстичним вченням про єдиного бога Дажбога, символом якої є Тризуб на сонячному диску. Ця організація має власні обряди та священні тексти, а її головний центр розташований у США. В Україні існує 49 релігійних громад. Зокрема, Собор Рідної Української Віри, що

виник в 1994 році на Вінниччині, очолює Орій (Олег) Безверхий. Він визнає Л. Силенка та В. Шаяна своїми попередниками у формуванні «Рідної віри». Проте він вважає, що саме Собору належить місія її повного відродження та поширення, що обґрунтовується особливим історичним значенням Поділля як серця України, де знаходяться важливі язичницькі святині та артефакти, зокрема, скіфський Еksamній, Збруцький Святovit та найдавніший Тризуб. Ця течія вирізняється толерантним ставленням до інших рідновірських об'єднань і наразі представлена п'ятьма офіційно діючими громадами в Україні, які, можливо, відіграють важливу роль у налагодженні діалогу між різними гілками рідновірського руху [6, с. 190].

2) Рідновіри-неоязичники. У віруваннях цих груп присутні пантеїстичні та політеїстичні мотиви, а їхня релігійна діяльність головним чином спрямована на відродження корінних, дохристиянських релігійних вірувань та обрядів українців. До цієї категорії належать: громади Українських Язичників «Православ'я» та Релігійний центр Об'єднання релігійних громад Рідновірів України (ОРУ), очолювані Волхвиною Зореславою (Галиною Лозко). Громаду «Трійця» у Києві очолює Е. Добжанський. Офіційно зареєстроване Родове Вогнище Рідної Православної Віри (РВ РПВ) або Відичне Православ'я з центром у Києві, очолює Верховний Волхв В. Куровський [6, с. 189].

Ладовіра – це один із сучасних напрямків українського рідновірства, назва якого походить від імені богині Лади, що символізує гармонію, любов, красу та сім'ю. Ця течія, сформована на ідеях О. Шокала та Ю. Шилова, розглядає український світ як єдине ціле. Ладовір'я поєднує віру в єдиний Дух Світла – Оря – з шануванням інших богів і богинь, особливо жіночих, таких як Лада та її донька Леля. Важливими цінностями є гармонія з природою, єдність чоловічого та жіночого, лад у родині, шанування предків та виховання дітей у рідній вірі. Ладовіри відзначають природні свята та приділяють велику увагу збереженню родинних цінностей. У порівнянні з іншими течіями, Ладовір'я часто має більш м'який, «жіночий» підхід до віри, підкреслює екологічну свідомість та є

частиною ширшого рідновірського руху, взаємодіючи з іншими течіями та будучи об'єктом наукових досліджень [6, с. 191-192].

Таким чином, у постіндустріальному світі, що характеризується фрагментацією культурних наративів, криза традиційних інститутів сприяє зверненню до архаїчних, але символічно насичених моделей пояснення світу. Неоязичницька риторика приваблює індивідів своєю апеляцією до автономії, особистого досвіду, «повернення до коренів» та синкретичною відкритістю до інших культурних кодів. Вона пропонує не тільки набір вірувань, а й нову етичну та онтологічну матрицю, в якій природа, предки, обрядовість і спільнота постають як основи альтернативної духовності.

Список використаних джерел

1. Лозко Г.С. Українське язичництво. Київ: Український центр духовної культури, 2009. 90 с.
2. Лозко Г.С. Коло Свароже : Відроджені традиції. 3-тє вид., виправл. та доповн. Ніжин: ТОВ «Видавництво Аспект-Поліграф», 2009. 228 с.
3. Тупик О.О. Язичницькі традиції в духовній культурі українців (90-ті рр. XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2002. 18 с.
4. Смержевська О. Постмодерністські візії релігійності: сучасне язичництво у міській культурі (Україна в загальноєвропейському контексті). Монографія. К.: Видавець Олег Філюк. 2017. 198 с.
5. Главацьких Н. Неоязичництво на пострадянському просторі як наукова проблема. *Релігія та Соціум*. 2016. С. 241-248.
6. Докаш В. І., Лешан В. Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. Чернівці, 2005. 376 с.
7. Історія релігії в Україні / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. Київ: Знання, 1999. 735 с.

Korniychuk Ruslana, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Dianova Nataliia, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Odesa

NEOPAGANISM IN UKRAINE (END OF XX - BEGINNING OF XXI CENTURY)

Abstract. *The origins of the emergence of neopaganism among the Ukrainian community are investigated against the background of growing interest in folk culture and customs. It is noted that this movement spread not only among the Ukrainian nationally oriented intelligentsia, but also among certain categories of the population of European countries. Pre-Christian beliefs, which are based on the veneration of natural forces and phenomena, became the ideological basis for the search for decentralized forms of spirituality and harmonious coexistence of man with nature.*

Key words: *neopaganism, postmodern spirituality, Native Faith, RUN Faith, Ladovira.*

Коршунов Іван, здобувач другого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Сєкерська Олена, к.і.н., завідувач кафедри історії України

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.

Ушинського»

м. Одеса

РОЛЬ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДРУКАРЕНЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI-XVII СТ.

Анотація. Стаття досліджує роль протестантських друкарень у формуванні освіти на українських землях XVI-XVII ст. Аналізується діяльність друкарень у Панівцях, Несвіжі, Шарош Потоці та інших, їхній внесок у книжну культуру, навчальний процес і зв'язок з європейськими освітніми тенденціями.

Ключові слова: освіта, друкарство, протестантизм, реформація.

Вступ. У другій половині XVI — першій половині XVII століття українські землі стали ареною активних релігійних, культурних та освітніх змін, зумовлених впливом Реформації та загальноєвропейських процесів модернізації. Важливою складовою цих трансформацій стало протестантське книгодрукування, яке відіграло одну з ключових ролей у формуванні нового освітнього простору. Саме через друковане слово поширювалися реформаторські ідеї, формувалися основи новітньої педагогічної думки та створювалися умови для доступнішого навчання. У цьому контексті особливу цінність становить вивчення діяльності протестантських друкарень як одного з інструментів інтелектуального впливу на суспільство.

Вплив протестантських друкарень на культуру та освіту України можна прослідкувати в роботах В. І. Любашенко, В. О. Балух, Я. Д. Ісаєвича, але в них він описується в контексті загального поширення протестантизму по території України. Тому проблема впливу саме протестантських друкарень на розвиток освіти на українських землях залишається недостатньо розкритою. Більшість наукових розвідок зосереджується на православних та католицьких освітніх центрах, залишаючи протестантський фактор у тіні.

Метою цієї статті є проаналізувати внесок протестантських друкарень у формування освітнього середовища на українських землях XVI–XVII ст. Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**:

- дослідити діяльність ключових протестантських друкарень (у Панівцях, Несвіжі, Шарош Потоці тощо);
- проаналізувати зміст їхньої видавничої продукції та її освітню спрямованість;
- визначити зв'язок між друкарською діяльністю та функціонуванням шкіл.

Методологічну основу дослідження становлять історикопорівняльний та джерелознавчий методи, що дозволяють ґрунтовно проаналізувати як первинні історичні документи, так і сучасні наукові інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. На початку XVII століття в містечку Панівці почав діяти видавничий осередок, у якому друкував свої праці Ян Зігровський (1574–1624), уродженець Верушова та магістр філософії Краківського університету. Серед його творів особливу увагу привертає польськомовний памфлет «Гонець католика реформованого», у якому він гостро критикує католицьке вчення та порівнює його з протестантськими доктринами.

Окрім того, в Панівцях було надруковано латиномовну працю Зігровського «Тези на антитези... Р. Белларміно» (1609 рік), присвячену Миколі Потоцькому. У цьому творі міститься 70 тез, спрямованих проти культу святих. Варто також зазначити, що саме в цьому виданні вперше побачив світ поетичний твір Андрія Добрянського.

«У Панівецькій друкарні побачили світ деякі праці інших кальвіністських авторів: у 1609 р. виходить твір Павла Гіловського “Коротка розповідь про спосіб спокуси церкви християнської”, присвячений Хр.Сененському» [1, с. 136]. Видання містило також вірш Яна Зігровського та вступне слово до читача. Того ж року з'явилася польськомовна брошура Яна Хоцімовського «Коротка дискусія про грамоту царя Костянтина», у якій автор критикує

незаконність прагнення папського престолу до політичного панування. Роком раніше, у 1608 році, в Панівцях також була опублікована невелика латиномовна поетична брошура, автором якої був ректор місцевої школи Бальтазар Палятин.

На Закарпатті виявив активну видавничу діяльність Ян Амос Коменський, «батько педагогіки». «Впродовж чотирьох років йому вдається налагодити у Шарош-Потоці друкарню при кальвіністській школі та опублікувати тут більшість праць, написаних на Закарпатті [1, с. 137]. Окрім статуту «Закони добре організованої школи» — об'ємного дидактичного посібника, ілюстрованого власноруч виконаними схемами, — у ШарошПотоці побачили світ також інші праці Коменського. Серед них — латиномовні та чеськомовні видання «Школа-гра», «Про культуру здібностей», бібліографічний методичний посібник, а також доповнення до його попередніх праць, виданих у Лешні: «Вестибюль» і «Відкриті двері мов». Окремо варто згадати і шкільні театральні п'єси, створені у 1653–1654 роках.

Саме в Шарош-Потоці Коменський написав і свій перший ілюстрований підручник — «Світ у малюнках», який також планував видати на Закарпатті. Проте реалізувати цей задум на місці не вдалося через відсутність граверів, здатних виконати необхідні ілюстрації. Згодом цей твір був надрукований у 1657 році в Нюрнберзі й з часом отримав широке визнання, перевидавався в багатьох країнах Європи.

Значного розголосу набула друкарня, що діяла у Несвіжі — тодішній резиденції Януша Радзивілла. Хоч вона і не знаходилась на етнічних українських землях, проте мала значний вплив на тогочасну Україну, зокрема освіту Її заснування датується 1562 роком, і належала вона руському просвітителю-шляхтичу Матвію Кавечинському та його братам.. Саме в цій друкарні вийшов друком перший примірник “Катихисисъ то есть наука стародавняя хр(ис)тіанская о(т) светого писма [...]” (далі – “Катехизис”) — на 65 років раніше за аналогічне шведське видання. Твір був написаний слов'яно-руською мовою, наближеною до живої розмовної, автором якого став Симон Будний. «Свою працю

видавці супроводили вступом-зверненням до молодих читачів. У присвяті Несвізького “Катехизису” синам князів Радзивіллів і для усіх “простих людей” читаємо заклик до самостійного пізнання людиною Божої Істини» [2, с. 179].

У 1570 році в Несвіжі було надруковано ще одну важливу пам’ятку — польський переклад Нового Завіту, здійснений Шимоном Будним. Приймаючи соцініанські погляди та не погоджуючись із низкою положень, викладених у Берестейській Біблії, він вирішив створити власний переклад.

Говорячи про якість друку в цій друкарні Іван Огієнко в своїй роботі «Історія Українського друкарства», пише наступні слова: «Черенки несвіжських друків цілком подібні до черенків Скорининих — празьких та віленських. І може правдива думка, що частина Скорининої друкарні попала до Несвіжу» [3, с. 24].

У XVI–XVII століттях на території України діяли також так звані мандрівні друкарні — приватні видавництва, що належали шляхті або магнатам, здебільшого протестантським покровителям. Такі друкарні час від часу відкривались у їхніх маєтках, зокрема у Тарнавських, Гербутів, Радзивіллів, Ходкевичів. Однією з таких приватних друкарень володів соцініанин Василь Тяпинський, який діяв у Хорошеві. Його ім’я пов’язують із першим друкованим перекладом Євангелія слов’яно-руською мовою. Як зазначав Дмитро Антонович: ««коли шукати початків друкарського мистецтва на Україні між пам’ятками, що дійшли до нашого часу, то найкраще було б базуватися на Євангелії Василя Тяпинського... це видання продиктоване українською свідомістю, українським патріотизмом, гуманістичними ідеями, друковане по-слов’янськи і з рівнобіжним українським перекладом» [4, с. 116].

Протестанти активно займалися друком не лише релігійної, а й світської літератури — цей факт нерідко залишається поза увагою під час вивчення історії конфесії. У протестантських друкарнях другої половини XVI — першої третини XVII століття з’являлися переклади праць західноєвропейських мислителів і науковців, твори античних авторів, філософів, а також підручники з гуманітарних і природничих наук. При цьому книги як іноземних,

так і місцевих авторів не лише перевидавали, а й перекладали, доповнювали та коментували самі видавці-протестанти. Переклади здійснювалися всіма мовами, які були поширені на території Речі Посполитої, зокрема польською — державною мовою, та латинською, якою послуговувалась освічена і шляхетська верхівка.

«У Речі Посполитій у 1585 р. зусиллями кальвіністських видавців з'явився польський переклад твору Еразма Роттердамського «Лицарство християнське і життя духовне», де піддано гострій критиці суспільні звичаї та мораль феодальної церкви» [1, с. 138].

На основі широкої видавничої діяльності протестантських друкарень у провідних нововірських церквах та в маєтках впливових патронів почали формуватися бібліотеки. Зокрема, за ініціативою Миколи Радзивілла Рудого в Біржах було укладено каталог реформатського архіву, що фактично поклало початок археографічній роботі в протестантському середовищі Речі Посполитої. Серед наукових публікацій, виданих протестантами, трапляються, наприклад, праці антитринітарія Йоганна Гаслера, де розглядаються астрономічні аномалії, а також його дослідження, присвячене боротьбі з інфекційними хворобами. Показовим прикладом є також видання трактату італійського вченого Вергілія Полідора «Про винахідників речей».

«Це — своєрідна енциклопедія знань того часу. Матеріал систематизований в алфавітному порядку. Твір ознайомлює читача з найрізноманітнішими відомостями: як зароджувались ті чи інші ремесла, землеробство, скотарство; коли і чому виникають міста, як споруджуються будинки; як формуються звичаї та обряди, створюються науки й мистецтва, книги і бібліотеки тощо» [1, с. 139].

Видавнича активність протестантів стала яскравим свідченням вагомого внеску цієї конфесії у розвиток книговидання на теренах польсько-литовської держави. Причому це книговидання було передовим як за формою, так і за змістом — воно мало на меті долучення мешканців східних регіонів Речі Посполитої до здобутків європейської культури й науки. Така

діяльність мала важливе значення і для духовного життя українських земель. Протестанти активно впроваджували елементи гуманістичної культури, започатковували також і світський літературний процес, тим самим створюючи сприятливе підґрунтя для формування української літератури, розвитку національного художнього слова — як прозового, так і поетичного.

Якщо ж сконцентруватись конкретно на впливі цієї діяльності на освіту, то важливо зазначити, що друкована література використовувалась в першу чергу в навчанні. Друкарні часто засновувались поруч з вже існуючими школами для підтримки їх діяльності. Їх продукція ставала підручником для навчання учнів та студентів цих шкіл. В протестантських школах навчалась не лише протестанти, а багато представників інших конфесій. До прикладу «у “дистриктовій” середній школі у Влодаві, власності Лещинських, а згодом Бучацьких, навчалися діти з шляхетських та міщанських родин, чеські брати, лютерани і православні» [1, с. 124].

Випускники протестантських шкіл часто ставали викладачами в цих школах або школах інших конфесій чи навіть православних. Друковані видання протестантських друкарень наповнювали не лише особисті бібліотеки, а зберігались і використовувались в навіть православних навчальних закладах.

О. Левицький знайшов згадку про вищий реформатський навчальний заклад в Острозі, що є особливо цікавим через схожість його навчальної програми з програмами західноєвропейських протестантських академій. Це звернуло увагу І. Соколова, який спробував виявити спільні риси між діяльністю протестантських і православних навчальних закладів. Історик бачив цю спільність не лише у формах і методах навчання, а й у змісті та тематичному спрямуванні навчальних програм, у певних загальних підходах до освіти. Це також стосується братських православних шкіл: «Вплив протестантської педагогіки і літератури найочевидніше відчутний в устрої трьох шкіл: львівської, віленської та київської», а також «в діяльності луцької греко-слов'янської школи» [5, с. 426].

У багатьох братських навчальних закладах працювали православні викладачі, чиї просвітницькі та богословські ідеї виявляли значну спорідненість із засадами Реформації. Вихованці протестантських шкіл входили до складу викладачів Острозької академії, а сам освітньо-релігійний центр у Острозі підтримував активні зв'язки з кальвіністськими та соцініанськими навчальними установами, розташованими на Підляшші й Волині. Крім того, він мав контакти з громадами нововірців у Лабуні, Острополі, Старокостянтиніві та самому Острозі. Багато в чому це пов'язано з політикою Костянтина Острозького, який бажав об'єднання з протестантами і як зазначає Михайло Грушевський: «підтримував близькі і приязні відносини з євангеліцькими кругами (старша його донька була заміжжям за головою соцініян, Яном Кишкою, старостою жмудським, друга за Криштофом Радивилом, воєводою виленським, промотором кальвінів)» [6, с. 77].

Окремо варто відзначити вклад соцініан та їх друкарень в розвиток освіти. Адже їх видання та школи сприяли порушенню багатьох соціальних та філософсько-етичних питань, що пов'язано з їх особливостями віровчення. Як зазначив Орест Левицький «ніхто не зробив так багато для освіти у XVI і XVII ст., як саме соцініани, в жодному віросповіданні не було стільки вчених сеньйорів або пасторів і таких взірцевих учителів» [7, с. 412].

Зусиллями протестантів світ побачив сотні друкованих видань, які мали величезний вплив на освітнє середовище українських земель. Сприяли поширенню європейських тенденцій, гуманістичних ідей та вільнодумства в тогочасному суспільстві. І хоча під тиском зовнішніх факторів та політичного утиску протестантство було придушене та мусило піти в підпілля, його вплив та ідеї залишались в розумах поколінь ще багато років культивуючи ідеї свободи думки та віросповідання. Незважаючи на ускладнений цензурою та переслідуваннями тих років пошук інформації про діяльність протестантів на українських землях, подальші дослідження можуть відкрити невідому сторінку діяльності протестантських друкарень та роль в розвитку освіти.

Список використаних джерел

1. Історія релігії в Україні / ред. П. Яроцький. Київ : Світ Знань, 2002. Т. 5 : Протестантизм в Україні. 424 с.
2. Любащенко В. Вплив європейської Реформації на протестантські переклади Біблії у Київській митрополії. Науковий щорічник “Історія релігій в Україні”. 2022. № 32. С. 175–187. URL: <https://doi.org/10.33294/2523-4234-2022-32-1-175-187> (дата звернення: 07.04.2025).
3. Огієнко І. Історія українського друкарства. Вінніпег : Волинь, 1983. 418 с.
4. Антонович Д. Українська культура. Мюнхен : Укр. техн.-госп. ін-т, 1988. 517 с.
5. Соколов И. Отношение протестантизма к России в XVI и XVII веках. Москва : Э. Лиснер и Ю. Роман, 1880. 449 с.
6. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / ред. П. Вовк. Київ : Освіта, 1992. 191 с.
7. Левицький О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси. Киевская старина. 1882. Т. 6. С. 401–432.

Korshunov Ivan, a second-level of higher
education student, majoring in
014 Secondary Education (History)
Siekerska Olena, Candidate of Historical
Sciences, Head of the Department of History
of Ukraine
South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D.
Ushynsky Odesa

**THE ROLE OF PROTESTANT PRINTING HOUSES IN THE
DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINIAN LANDS IN**

THE XVI-XVII CENTURIES

Abstract. *The article explores the role of Protestant printing houses in the formation of education in the Ukrainian lands of the 16th–17th centuries. It analyzes the activities of printing houses in Paniivtsi, Nesvizh, Sárospatak, and others, their contribution to book culture, the educational process, and their connection with European educational trends.*

Key words: *education, printing, Protestantism, Reformation*

Кучеренко Світлана, здобувачка
третього рівня вищої освіти спеціальності
032 Історія та археологія
Одеський національний університет імені
І. І. Мечникова

м. Одеса

УДК 821.161.2:929(477.74-25)«1918»

**ЮРІЙ ЛИПА, МИХАЙЛО ВАСИЛЬЧЕНКО, ДМИТРО
БУЗЬКО: ДОЛІ УЧАСНИКІВ ОДЕСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО
ГУРТКА**

Анотація. У статті представлено мемуари письменника Івана Антипенка як краєзнавче джерело особового походження. Актуалізована інформація про існування в Одесі 1918 р. літературного гуртка та відомості про подальші долі гуртківців дають матеріал до створення просопографічних портретів відомих постатей та їх спільноти.

Ключові слова: літературний гурток, Одеса, Іван Антипенко, Михайло Васильченко, Дмитро Бузько, мемуари, біографія, просопографія.

Актуалізація краєзнавчих джерел особового походження, де навіть побіжно згадано про ту чи іншу історичну постать, може доповнити біографічне дослідження, розширити його через виявлення нових зв'язків, а також поглибити особистісну частину біографії, що сприятиме створенню просопографічного портрету як діяча, так і спільноти, учасником якої він був. Звісно слід урахувати «такий суттєвий недолік цього виду джерел як суб'єктивність вражень і суджень автора про сучасників [1, с. 64].

Письменник і журналіст Іван Антипенко (псевдоніми Анатоль Гак, Мартин Задека, 1890-1980) упродовж літа-осені 1918 р. перебував в Одесі, де видавав гумористичну «Газету-ракету», а

також писав фейлетони до газети «Новая Україна» і журналу «Наше село», про що через 50 років згадав у своїх мемуарах «Від Гуляй-Поля до Нью-Йорка» (1967) [2]. Його спогади стали цінним джерелом для дослідників української Одеси доби Української революції.

Якось добродій «Оса» (так називали І. Антипенка в одеських літературних колах через псевдонім, яким він підписував свої фейлетони) був запрошений на літературну вечірку, де молоді письменники по черзі читали свої твори різних жанрів (вірші, коротенькі оповідання і новели), чаювали і обговорювали прочитане «коротко, мирно, не сварилися, не вишукували один в одного бліх». Гість звернув увагу на Юрія Липу – білявого юнака років 17-ти, що виглядав наймолодшим, але «виявив себе найбільшим ерудитом у ділянці поезії» [2, с. 67].

Повідомлення про літературний гурток, що існував в Одесі у 1918 р., і причетність до нього тоді молодого літератора, а в майбутньому відомого письменника, лікаря, громадськополітичного діяча Юрія Липи, спонукало авторку тез як дослідницю його біографії, до актуалізації цього маловідомого факту.

Юрій Липа (1900-1944), народжений на Полтавщині, потрапив у 1909 р. до Дальника, у 1912 р. переїхав до Одеси, де закінчив гімназію і брав участь у революційних подіях у складі молодіжних організацій. На початку 1919 р. був змушений виїхати до Вінниці й далі; після річної затримки в Кам'янці-Подільському, де вивчав право в університеті, емігрувати до Польщі наприкінці 1920 р., де він вчився у Познані, а згодом лікарював у Варшаві до осені 1943 р. За цей час він став медиком – науковцем, мав практику лікаря – фітотерапевта; був відомим українським поетом, прозаїком і публіцистом, історіософом та геополітиком [3; 4].

Під час укладання бібліографічного реєстру опублікованих творів Ю. Липи (це наразі 365 позицій) було віднайдено і актуалізовано його невідомий допис про створення одеської студентської корпорації «Україна», ідентифіковано засновників організації та висвітлено їх біографії [5]. У новій розвідці об'єктами

дослідження стали учасники одеського літературного гуртка, згаданого в мемуарах І. Антипенка, та їхні долі. Цікаво, що двоє з них були членами обох організацій (Ю. Липа і М. Васильченко).

Можна впевнено припустити, що саме, написане «на злобу дня», міг читати Ю. Липа і запропонувати для обговорення колегам. У фонді редакції київського сатиричного журналу «Будяк», що перебуває в архіві Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, зберігся лист літераторапочатківця з пропозицією опублікувати під псевдонімом «Липенко» його вірші «Він і вона», «Пісенька» і «Порада», а також фейлетон «Наша преса». З огляду на зворотню одеську адресу лист надіслано не пізніше кінця 1918 р. Отже, на вечірці присутні могли чути щось із цього. Наприклад: ***Він і вона***

*Він був большевик-радикалом Вона
до ес-ерів пішла.*

«Миритись!» – кричав він з запалом.

«Війна до кінця!», – так вона.

На мітингу якимось зустрілись.

І він її враз покохав:

*Тут принципи враз помирились. Обох
ніп-кадет повинчав [6].*

Ще один молодий письменник, учасник літературного гуртка, запам'ятався І. Антипенку тим, що «прочитав декілька розділів свого великого роману» [2, с. 67] – студент медицини Михайло Васильченко (1893-1941). Уродженець Херсонщини, закінчив медичний факультет Одеського університету, брав участь у визвольних змаганнях. Емігрував до Польщі разом з українським військом, лікарював у таборі для інтернованих та шпиталях Каліша, Торуня і Хелма [7].

У 1934 р. лікар-бактеріолог М. Васильченко з дружиною гостював у лікаря-фітотерапевта Ю. Липи у Варшаві, після чого давні приятелі обмінялися листами. М. Васильченко мав псевдонім «Надлиманський», але свої поезії в листі підписав «Візантієць».

Одна з них:

*Хоч склянка з-над Чорного моря вина –
І своєю стане чужа сторона
На мить хоч забутись, пірнути в ніврану, Побачить
у мріях ту землю кохану.
Хоч ворог заробить на тій вина склянці,
Нехай «катценямер» [похмілля – С. К.] гнітить мене вранці.
Carpe diem, Carpe diem [«лови мить» – С. К.] – казали
римляне.
Яке ж воно стало життя це погане. [8]*

М. Васильченко ще в Одесі почав творити автобіографічну повість «Катаклізм» («монументальний роман», за визначенням автора). «Хотів дати безсторонню, а однак глибоку синтезу того, що побачив за свого раннього юнацтва й бурхливих часів». Постійно щось переробляв, доповнював, але так і не видав. Доля його рукопису невідома. «Тим часом одна з найширших і талановитих панорам 1912–1922 рр. могла би бути дарунком для української літератури» [9] – написав Ю. Липа у некролозі, дізнавшись про смерть земляка. Уривки саме цього твору слухали одеські гуртківці влітку 1918-го.

Третій молодий письменник, згаданий у мемуарах, вчитель Дмитро Бузько (1890-1937). Саме він запросив добродія «Осу» на літературну зустріч.

Уродженець Новомиргорода на Єлисаветградщині, навчався в Одеській духовній семінарії. За участь у революційних гуртках був засланий на Сибір, звідки втік за кордон. Після 1917 р. повернувся в Україну [10]. «З Бузька був активний український діяч, що добре орієнтувався, як у культурно національних, так і політичних справах» [2, с. 68] – написав про нього І. Антипенко.

У 1920 р. студент юридичного факультету Кам'янець-Подільського університету Ю. Липа редагував часопис «Нова думка». В один з номерів журналу було вміщено твір

(переспів «З Єремії») урядовця УНР Д. Бузька. Невдовзі вони опинилися по різні боки географічного і політичного кордонів.

Д. Бузько був завербований до співпраці одеською ЧК і засланий до повстанського угруповання отамана Семена

Заболотного (1884-1922). Причетний до операції по знешкодженню повстанців, які склали зброю тільки під загрозою розстрілу чекістами 150-ти селян-заложників, не бажаючи смерті невинних людей [11, с. 21, 141].

Згодом Д. Бузько працював на Одеській кіностудії, був редактором фото-кіно управління в Харкові й Києві, став членом Спілки письменників України. В його літературному доробку є автобіографічна повість «Лісовий звір» (1923) про боротьбу з «бандитизмом» та автобіографічний роман «Чайка» (1929) про подолання українською інтелігенцією «націоналістичних настроїв».

Герой роману Петро Чайка «плутався у вирі подій» і часто «віддавався на волю» тієї політичної сили, всередині якої ситуативно опинявся. На станції з символічною назвою «Роздільна» він розмірковував, чи не загубив «фарватер», чи не «прибило його хвилею до берега, де він загруз у трясовині». Чайка втомився як від зовнішнього хаосу, такі від «сумнівів, вагань, боротьби із самим собою». Все частіше йому здавалося, що «не йде за своїми переконаннями, а фактично їх зраджує». Покинувши «консервативних вишиванців», перейшов до «товаришів» «будувати новий лад» [12, с. 126, 272, 284].

І. Антипенко, зустрівши Бузька через 10 років після одеського знайомства, був приголомшений. Злам, що з ним стався, вважав трагедією. «Де поділася його молодецька постава, життєрадісний погляд очей, натхненність невгамовної душі. Сидить напівзгнугий, зсугнугий, з похиленою низько головою, з посіріло-вилинялим обличчям. Ані руху на лиці, ні сміху на устах, ні вогнику в очах. А говорить якимось знесилено, журно, з відчутним болем в душі». До власного враження автор додав порівняння

Остапа Вишні: «Я з ним бачився у Кам'янці-Подільському в 1919 році. Був як орел, а тепер... ходячий мрець» [2, с. 80].

Жоден зі згаданої трійці гуртківців не дожив до «полудня свого віку». У 1937 р. в Одесі заарештовано Д. Бузька за участь у контрреволюційній націоналістичній організації, що він заперечував, та засуджено до розстрілу. У 1941 р. від туберкульозу помер М. Васильченко в Холмі. У 1944 р. в Шутовій на Яворівщині енкаведисти закатували Ю. Липу.

Звернення до біографій діячів, що належали до одного покоління, були членами однієї спільноти, мешкали в одному місті (регіоні), отримали відповідну освіту, мали певні здібності тощо – уможливорює створення просопографічного портрету (колективної біографії).

Отже, з відстані часу та з урахуванням біографічних фактів історичних постатей окреслено узагальнений портрет учасника одеського літературного гуртка 1918 р.

Молодий чоловік, років двадцяти, має різнобічні інтереси та активну громадську позицію. Це студент, який крім інтелектуальних здібностей, схильний до творчості. Він пробує себе в літературній діяльності і представляє свої твори для публічного обговорення.

Народжений на межі XIX-XX століть, він формується на тлі революцій і війн, в часи змін. XX століття – це його життя і його виклики. Очевидець, чи навіть учасник революційних подій в Одесі, змушений покинути місто у 1918/19 рр. зі зміною влади, а потім і Україну. Вимушений емігрант, але міг піддатися зовнішньому тиску обставинам чи/та внутрішнім суперечностям і стати поворотцем.

Попри різні варіанти своїх біографічних рішень, досвід причетності до Української революції, відчуття творення історії та відповідальності за майбутнє українського народу дали діячу імпульс, якого вистачило на десятиліття. Але він не зміг повністю втілити свій творчий потенціал через передчасну смерть.

Умови і обставини життя (революція, війна, еміграція, репресії) – хронічна загроза фізичному існуванню, постійні

випробування і необхідність робити вибір; життя на межі виживання, потреба адаптації та пристосування – не могли не позначитися на фізичному і психологічному стані. Тому життя цієї людини було недовгим через хвороби або терор режиму, спрямованого проти українства.

Попри все вищезазначене наш колишній молодий одеський літератор багато встиг: відбувся в професії, позначився в суспільному житті, став, як і мріяв, письменником і залишив по собі слід в українській культурі: Васильченко створив свій монументальний роман про бурхливу історію України першого двадцятиліття ХХ століття. Бузько стояв біля витоків українського кіно. Липа, крім трьох збірок віршів, трьох томів новел, перекладів, роману, медичних і публіцистичних праць, запропонував українцям нову ідею створення Великої Чорноморської України.

Список використаних джерел

1. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості в контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень. *Українська біографістика*: зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. / НАНУ, НБУВ; редкол. М. Г. Палієнко (гол. ред.) [та ін.]. Київ: НБУВ, 2008. Вип. 4. С. 50-66.
2. Гак А. (Задека М.) Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. [Антипенко І.] Новий Ульм: Українські вісті, 1973. 327 с.
3. Кучеренко С. Чорноморець // Стамбол І., Кучеренко С. Іван та Юрій Липи [біографічні нариси]. Харків: Фоліо, 2016. С. 63-121.
4. Кучеренко С. Від Георгія Геращенко до Гео Чорноморця: десять одеських років Юрія Липи. *Чорноморська минушина: зап. Від. історії козацтва на півдні України* / за ред В. А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2024. Вип.19. С. 6573.
5. Кучеренко С. Початки корпорацій в Одесі. *Хаджибеївські читання: матеріали Всеукр. наук. конф. з історії України студентів та аспірантів* / редкол. Бачинська О. А. (гол. ред.) [та ін.]; ОНУ ім. І. І. Мечникова, кафедра історії України та спец. іст. дисц. Одеса: Вид. Бугаєв В. В., 2024. С. 73-82.

6. Липа Ю. Вірші / підг. до друку О. Боронь. *Літературознавчі студії: Зб. наук. праць* / КНУ ім. Т. Шевченка, Ін-т філології НАНУ. Київ, 2003. Вип. 5. С. 23–28.
7. Доценко Р. І. Васильченко Михайло. *Енциклопедія Сучасної України*. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=32406
8. Васильченко М. Лист до Ю. Липи (від 6. IX. 1934). Відділ рукописів і стародруків Бібліотеки Публічної (Варшава). Спр. 2469В, С. 483.
9. Липа Ю. Михайло Васильченко-Надлиманський: некролог. *Український засів*. [Харків, Кіровоград], 1943. Ч. 1 (4). С. 161162.
10. Мусієнко О. Г. Бузько Дмитро Іванович. *Енциклопедія Сучасної України*. <https://esu.com.ua/article-36621>
11. Боган С. Повстанці Одещини і Придністров'я: антикомуністичний рух на південному заході України у 19201921 рр. Київ: Гамазин, 2013. 176 с.
12. Бузько Д. Чайка: роман. Київ: Державне видавництво України, 1929. 323 с.

*Kucherenko Svitlana, graduate student, majoring
in 032 History and archeology Odesa I. I.
Mechnikov National University Odesa*

**YURIY LYPА, MYKHAYLO VASYLCHENKO, DMYTRO BUZKO:
THE FATE OF THREE PARTICIPANTS OF A STUDENT
LITERARY GROUP**

Abstract. *The article presents the memoirs of the writer I. Antypenko as a local history source of personal origin. Updated information about the existence of a literary group in Odessa in 1918 and information about the subsequent fates of its members provides material for creating prosopographic portraits of famous figures and their community.*

Key words: *literary group, Odesa, Ivan Antypenko, Mykhailo Vasylichenko, Dmytro Buzko, memoirs, biography, prosopography.*

Ліверук Валерія, здобувачка першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Плаксивий Павло, здобувач першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Савченко Віктор, д.і.н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(73)''18/21''325.254

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У США

Анотація. У статті розглядається проблема формування та розвитку української діаспори у США з ХІХ століття до сьогодення. Проаналізовано основні етапи української еміграції, починаючи з трудової міграції другої половини ХІХ століття, через політичну еміграцію 1920–1950-х років до новітніх хвиль, пов'язаних із війною на Донбасі та повномасштабним вторгненням Росії в Україну у 2022 році. Окрема увага приділена участі української громади США у волонтерській, гуманітарній та інформаційній підтримці України. Автор наголошує на значній ролі діаспори у формуванні національної ідентичності, збереженні культури та політичній активності в контексті сучасних глобальних викликів.

Ключові слова: українська діаспора, США, еміграція, трудова міграція, політична еміграція, Донбас, повномасштабне вторгнення, гуманітарна допомога, національна ідентичність.

На початку XIX століття, Україна перебувала у важкому стані, розділена між двома великими імперіями. На частині земель України, що входили до складу Російської імперії ситуація була надважка, російське самодержав'я та його кріпосницька система перетворювали, ще до недавня вільний козацький народ на безмовних рабів, у той час, як більша частина просвітленої Європи скасовувала рабство та решту феодальних пережитків середньовіччя, Росія із невимовною жагою, стискала лещата навколо вже йтак змученого українського селянства таї всього народу в цілому [1, с. 17–21], [4, с. 9–13]. Ситуація на Австрійській частині Українських земель була дещо іншою, прогресивні реформи Йосипа II та Марії Терезії. Після указу 1781 року, який скасовував кріпосне право, селяни отримали особисту свободу, вони більше не були власністю поміщика, тепер люди могли обирати собі професію, одружуватися та змінювати місце проживання. Проте остаточно свобода пересування в Австрійській імперії була закріплена в часи революційних подій "весни народів" 1848 року [1, с. 22–25], [3, т. 1, с. 55–57]. Проте українське населення підавстрійської частини сучасної України не сильно прагнуло їхати до далекої та невідомої чужини. Проте все ж таки, слідуючи популярним течіям другої половини XIX століття, перші українські переселенці почали переїждати до нових країв, люди мали необхідність їхати саме, як трудові мігранти, дивна тенденція, заробітчанста яка тягнеться ще із того часу. [2, с. 36–39], [5, с. 11–13]. У цьому переселенні саме США вабили людей найбільше. Одним із перших задокументованих українців в США вважають Івана Устяновича (у подальшому Джона Устяновича), який перебрався у Стати із Галичини у 1865 році. Іще одним відомим емігрантом вважається Іван Зелений, який перебався із Галичини у Пенсільванію. Олександр Баран, був одним із тих хто намагався підтримувати у емігрантів-українців національний дух [5, с. 22–28]. Одним із перших емігрантів із підросійської частини сучасної України, важають Агапія Гончарова, який народився у Київській губернії, був православним священником та зазнав гонінь через

свою позицію. після втечі із Російської імперії, Агапій оселився у Сан-Франциско, де заснував чи не першу православну службу та навіть видавав газету "The Alaska Herald" [3, т. 2, с. 66]. Ще одні видним діячем емігранського руху був Іван Волянський, який емігрував із Галичини, та заснував у Штатах першу українську греко-католицьку громаду в США. [2, с. 43], [3, т. 2, с. 68]. У США українці працювали на найважчих роботах, у шахтах, на промисловому будівництві і т.д. Вся біль та жаль, яку відчували переселенці, що покидали рідну землю, зумів описати у своєму творі "Камінний Хрест" та "Кленове Листя" Василь Стефаник. Надалі масштабною хвилею еміграції став період між 1920-30-ми роками, коли через політичні переслідування та економічні труднощі велика кількість українців переселялися до нового світу. Більшу частину переселенців складали мешканці українських земель, що входили до складу Польщі, Чехословаччини та Румунії. Особливістю цієї хвилі переселенців було те, що вони намагалися проводити певну національно-культурну політику, яка мала на меті відновлення незалежності та встановлення суверенності Української держави. Основними осередками переселення українців була Пенсільванія, Сан-Франциско, Ілінойс, Чикаго та Нью-Йорк [6, с. 19–23].

Третьою великою хвилею еміграції вважається період, що датується першими післявоєнними роками, а саме 1945-1950-ті роки. До числа людей які вимушено переїздили до країн західної півкулі входила велика кількість колишніх борців за незалежність України. Люди які не могли знайти притулок у країнах Європи яка була просякнута радянською агентурою, намагалися переїхати до США та Канади. Також певну частину емігрантів складали бійці військових формувань, що були лояльні до країн Осі (Німеччини) у період другої світової війни. Особливістю цієї хвилі еміграції є те, що більша частина людей шукали притулку саме від політичних гонінь [6, с. 24–27].

Із отриманням незалежності України еміграція українців до США не припинилася, проте видозмінилася та стала виключно економічною, або ж зрідка сімейною (шлюбною). Із початком війни

на Донбасі у 2014 році та подальшого повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році значна частина українських біженців рятувалася від війни саме у Сполучених Штатах Америки. Значну роль у порятунку українців, що постраждали від війни взяли на себе українські громади США [7, с. 144].

Участь української діаспори у США у волонтерській та гуманітарній допомозі Україні у період гібридної війни на Донбасі (2014-2022 рр.) та у часи повномасштабного вторгнення Росії в Україну (2022 р.- по нинішній час). Слід зауважити, що представники української діаспори у США із самого початку української незалежності виступали за розірвання відносин України з Росією, Ідея "братніх народів" яку до 2014 і навіть на далі сповідувала значна частина українського населення була для українців, що проживали у США образливою та навіть такою, яка відкидалася за будь-яких обставин. [7, с. 124–125]. Із початком гібридної війни на Донбасі українська громада не однаразово збирала кошти, найактивніше діяли українські парафії, громадські організації (як-от Razom for Ukraine, Nova Ukraine, United Help Ukraine) та приватні ініціативи збирають мільйони доларів на ліки, одяг, їжу, дрони, генератори, амуніцію та ін.. [8]. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну активність української громади у США різко та стрімко зросла. Допомога Зброєним силам Укрвіни та біженцям стала пріорітетними напрямками їхньої діяльності. Також українська громада у штатах проводить активну інформаційну діяльність яка направлена на висвітлення всієї жахів російської агресії проти України. Масштабні мітинги та відкриті листи до конгресменів, активна діяльність у смі та соціальних мережах дозволяє залучати значну кількість американців до вирішення наявної проблеми несправедливої та протизаконної агресії Росії проти України. [9]. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну певна кількість представників української діаспори у США приєдналися до лав ЗСУ та поклали життя у боях з російськими окупантами.

На сьогоднішній день незважаючи на всі соціальні та економічні вигоди життя у Сполучених Штатах Америки етнічні українці стикаються з великою кількістю проблем. Першою та основною проблемою діаспори, є культурна та етнічна асиміляція, яка поступово перетворює людей з українським корінням на завзятих американців, у яких від українського залишається тільки доволі дивне для англомовного суспільства прізвище. Надалі значною проблемою є неоднорідність переселенців оскільки процес переселення являв собою хвилеподібну функцію, вершини якої препали на доволі різні часові проміжки. Наступною значною проблемою є влаштування тих українців, котрі прибули до США у останні роки, хоча уряд штатів намагається інкорпорувати українців буженців у загъне, строкате, американське суспільство. Ці спроби не докінця увінчуються успіхом. Місцева "стара" українська діаспора також намагається активно допомагати новорпибулим емігрантам, проте їх розділяє значна ментальна та поняттєва прірва, яку не може навіть покрити міст спільного етнічного походження. Станом на 2017 рік число українців у США оцінювалося більш ніж 1 млн. осіб [10] очевидно, що зараз це число є у рази вищим, залишається велике сподівання, що українці зможуть зберегти у собі сім'я українського духу на чужині та у подальшому за бажанням повернутися до мирної, процвітаючої та незалежної України.

Список використаних джерел

1. Гелевера Л. Є. Українська еміграція: історія і сучасність. — Київ: Наукова думка, 1997. — 304 с.
2. Павлишин М. Українці в Америці: соціокультурні аспекти діаспори. — Львів: Літопис, 2004. — 216 с.
3. Кубійович В. Енциклопедія української діаспори. — Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1991–1995. — Т. 1–2.
4. Патриляк І. К. Українська міграція до США в контексті політичних змін ХХ століття. — Київ : ІПіЕНД, 2010. — 188 с.

5. Баран О. Життя і діяльність українських піонерів в Америці. — Торонто : Літопис УГВР, 1975. — 148 с.
6. Національний інститут стратегічних досліджень України. Українська діаспора у США: виклики і можливості співпраці з Україною. — Київ : НІСД, 2020. — 52 с.
7. Федик О. Еміграція українців до США в новітній період (1991–2022): тенденції та виклики. — Львів : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2023. — 172 с.

Електронні ресурси

8. Ukrainian American Archives & Museum of Detroit [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uaamdetroit.org>
9. Diasporiana.org.ua : Цифрова бібліотека української діаспори [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua>
10. Migration Policy Institute. Ukrainian Migration to the United States [Електронний ресурс] // [Migrationpolicy.org](https://www.migrationpolicy.org). 2023. Режим доступу: <https://www.migrationpolicy.org>

Liveruk Valieriiia, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Plaksyivyi Pavlo, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Savchenko Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Odesa

THE PROBLEM OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE USA

Abstract. *The article examines the problem of the formation and development of the Ukrainian diaspora in the United States from the 19th century to the present. The main stages of Ukrainian emigration are analyzed, starting with labor migration in the second half of the 19th century, through political emigration in the 1920s–1950s to the latest waves associated with the war in Donbas and Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022. Special attention is paid to the participation of the Ukrainian community in the United States in volunteer, humanitarian and informational support for Ukraine. The author emphasizes the significant role of the diaspora in the formation of national identity, preservation of culture and political activism in the context of modern global challenges.*

Key words: *Ukrainian diaspora, USA, emigration, labor migration, political emigration, Donbas, full-scale invasion, humanitarian aid, national identity.*

Лукинюк Максим, здобувач першого
рівня вищої освіти спеціальності 014
Середня освіта (Історія)

Сєкерська Олена, к.і.н., завідувач
кафедри історії України

ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського»

м. Одеса

УДК 903.2 (477.74)

АРХЕОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕЧЕРИ ІЛЛІНКА

Анотація. Темою статті є Ведмежа печера в селі Іллінка - єдина печерна пам'ятка доби палеоліту на терені сучасної Одещини, в якій знайдено близько 30000 фрагментів кісток печерного ведмеда, безліч кісток інших викопних тварин та кам'яні вироби різних періодів, переважно мустьєрські. Розглянуто інвентар печери, історію дослідження та її значення.

Ключові слова: палеоліт, епоха Муст'є, печерний ведмідь, знаряддя праці, карстова печера.

Об'єктом дослідження є печера Іллінка та матеріали написані по ній, різні гіпотези щодо її походження, труднощі вивчення та її контекст в історії палеоліту Північного Причорномор'я.

Мета статті полягає в актуалізації питання дослідження Іллінської печери та її околиць, визначення перспективи подальших археологічних досліджень та туристичного краєзнавства регіону.

Історія вивчення печери Іллінки розпочинається в 1938 р., коли палеонтолог Т. Г. Грицай, що обстежував катакомби та карстові печери по всій Одещині, знайшов в печері кістки викопних тварин

[1, с. 91]. Академією наук Української РСР було організовано палеонтологічну експедицію під керівництвом Д. К. Третьякова для дослідження цієї знахідки, начальником експедиції став сам Грицай. В 1941 до дослідження долучився А. В. Добровольський, але експедиція звернулась через другу світову війну. Надалі вона проходила упродовж 1944-1946 рр. Загалом до дослідження доклали руки такі вчені як А. Д. Рошнін, І. Г. Підоплічко, П. Й. Борисковський, С. М. Бібіков, В. І. Зубарева, П. П. Ефименко [2, с. 183]. С. М. Замятнін вивчив колекцію крем'яних виробів знайдених упродовж розкопок. Загалом печера Іллінка та її інвентар стали причиною активних дискусій та досліджень впродовж багатьох років після її відкриття і деякі питання лишаються без відповідей і досі.

Печера знаходиться в Ведмежій балці. Сама балка названа так місцевими жителями, в часи ж коли печеру лише досліджували, то її називали “Балкою з трьома вербами” [3, с. 69]. Вона знаходиться на північній околиці села Іллінка і впадає в правий берег Куяльницького лиману. Печера ж локалізувалась на верхній частині її правого схилу у товщі понтичного вапняку та мала карстове походження. Її довжина сягала 21 метр упродовж схилу, ширина вглибину – близько 17 метрів, а висота 2 метри, також в ній було два входи [4, с. 153].

Нажаль, загальний план печери зберігся лише в щоденнику А. В. Добровольського, але він є доволі неточним, виконаний без масштабу і не передає багатьох деталей через те, що був зроблений до завершення розкопок.

На час відкриття печери Т. Г. Грицаєм її склепіння було вже частково обвалене, що із часом посилювалось. Сама печера складалася із зали з двома входами та двох карманів, що показано на схемах зі щоденника А. В. Добровольського. Печера була майже повністю заповнена суглинкуватим ґрунтом, чорноземом, уламками вапняку, дрібною щебіркою, яка утворилась внаслідок лущення плитняка стелі та невеликими уламками сталагмітів. Через щілини в стелі в печеру просочувалась вода. Вся печера була заповнена доволі великою кількістю кісток викопних тварин та їх

фрагментів, південна, глибинна її частина, в більшій мірі, а північна – в меншій, а також певною кількістю різноманітних знарядь праці на різних горизонтах заповнення [4, с. 154].

Вже на першому етапі дослідження печери, у 1938 р., було знайдено велику кількість кісток та три кремені, один з яких (вкладиш молотильної дошки), був знайдений вище горизонту залягання кісток і належав до більш пізнього періоду. В 1939-1940 рр. розкопки під начальством Т. Г. Грицяя продовжились та загалом принесли близько 10000 фрагментів кісток та 38 кам'яних виробів. Усі кам'яні вироби, знайдені наступного року, були передані до Інституту історії матеріальної культури та до 1950 р. досліджені і опубліковані А. Д. Роціним. Серед них 39 крем'яних, 4 кварцитових та близько 20 кістяних предметів, частину з яких сам Роцін вважав обробленими давньою людиною. [3, с. 68].

Надалі ж, в 1941 р., розкопками керував А. В. Добровольський. Тоді був досліджений правий карман печери загальною площею 4.5 квадратних метрів та кубатурою ґрунту 7.5 кубічних метрів. У суглинковому заповненні було знайдено 836 кісток викопних тварин, що вказує на його велику насиченість кістковими рештками. Про характер знахідок А. В. Добровольський писав: «Деякі кістки були окатані водою, на деяких були сліди зубів хижаків, але жодної кістки, на якій можна було б побачити сліди обробки їх людиною, не було знайдено. Між тим трубчасті кістки викопних тварин були розбиті, кістковий матеріал являв собою тільки розрізнені кістки і жодного разу не було знайдено не тільки цілого кістяка тварини, а навіть його частини. У товщі ґрунту поруч з кістками було знайдено і десять щелеп. Отже, ці факти дають підставу припускати, що цю печеру оселявала давня людина» [4, с. 153]. Залишились також і дані стратиграфії, записані Добровольським, в яких описано шар потужністю 1.75 метрів. І. В. Сапожніков відмічав що знахідки, які отримані в ході цієї експедиції, були втрачені в ході другої Світової війни [2, с. 183].

У 1944 р. роботи були відновлені Т. Г. Грицаєм та продовжені в наступному році. Від цих досліджень практично нічого не залишилося, вірогідно, знахідки були повністю втрачені, але вже в

1946 р. була створена спеціальна експедиція ІА АН УРСР під керівництвом І. Г. Підоплічка. В результаті її роботи був досліджений лівий карман печери. Було вийнято близько 10 квадратних метрів її заповнення. В ході розкопок знайшли переважно кістки ведмеда та інших викопних тварин та декілька нових кременів при пересіюванні відвалів розкопок минулих літ. Ці дослідження не дали нічого кардинально нового та теж лишили після себе небагато свідчень, набагато менше, ніж хотілось для повноцінного вивчення цієї унікальної пам'ятки.

Печера названа «Ведмежою» через її схожість з іншими європейськими печерами, де найбільша кількість кісткових решток тварин належить саме печерному ведмедю, а саме – в Іллінці знайдено 29336 кісток, що належать 374 особинам *Ursus spelaeus*. Також в ній було знайдені нечисленні рештки печерної гієни, коня, бізона, сайгака, оленя, вовка, лисиці, лисиці корсака, борсука, печерного лева, пискухи степової, дикобраза, сліпця понтичного, хом'яка та носорога Підоплічка. Ці знахідки можуть багато розповісти про фауну в регіоні на той час та про певну сухість клімату. Знахідки за своєю різноманітністю також подібні до залишок тварин на інших пізньопалеолітичних пам'ятках [5, с. 31].

Щодо ж кам'яних виробів знайдених в печері, то І. В. Сапожніков та С. Н. Замятін розділяють їх на три комплекси: давній, що складається з 3 кварцитових та 35 крем'яних екземплярів, які походять з різних, але близьких розкопаних в печері горизонтів. Більшість археологів датують їх мустьєрським періодом. Деякі ж, наприклад, П. П. Ефіменко, допускають домустьєрський час. Замятін, досліджуючи кам'яний інвентар печери відніс його до розвиненого мустьє. Пізній комплекс містить 2 кременя та розколоту кварцову гальку. Третій комплекс – сучасний, складається з двох вкладишів молотильної дошки, які могли потрапити до печери випадково [2, с. 184].

Датування печери та її інвентарю доволі складне через невелику кількість та невиразність кам'яних знахідок, проте їх специфіка залягання та схожість з подібними мустьєрськими комплексами Європи вказують на епоху Мустьє – пізній палеоліт. І. В.

Сапожніков та Г. В. Сапожнікова продатували печеру Іллінку раннім періодом пізнього палеоліту. [2, с. 185].

Цікавими є згадки А. В. Добровольського про щелепу ведмедя, яка стояла на чотирьох плитках вапняку зубами догори і була вперта в звід печери та обкладеного камінням ведмежого черепа, які на його думку, не могли природньо опинитись в такому положенні [4, с. 153]. Якщо це так, це може вказувати про релігійні та культові атрибути давніх людей мустьєрської доби, проте ніяких інших підтверджень існуванню таких конструкцій немає. Через завал печери ніяк не можна відновити вихідне розташування кісток.

Причиною найгостріших наукових суперечок певне стали умови потрапляння до печери кісток тварин та знарядь праці. Різні вчені пропонували різноманітні версії, а неоднозначний та складний процес дослідження лише ускладнив ситуацію. Пропонувались версії карстової пастки з випадковим потраплянням туди знарядь праці, лігвища печерних ведмедів, стоянки давніх людей, сезонного сховища мисливців. Проте найвірогіднішою інтерпретацією Іллінської печери є віднесення її до мисливських таборів багатократного використання, в якому в деякі періоди могли мати своє лігвище печерні ведмеді, а в інший час там облаштували свою стоянку мисливці, розбираючи туші та іноді виготовляючи необхідні інструменти [2, с. 185].

Печера Іллінка – по-справжньому унікальне для Північного Причорномор'я явище, єдина печерна пам'ятка доби Муст'є на теренах сучасної Одещини, але через велику кількість труднощів, пов'язаних з її дослідженням, унікальний матеріал та інформація були втрачені. Через недосконалі розкопки та недостатню фіксацію планіграфічних та стратиграфічних даних, втрату здобутих артефактів упродовж Другої світової та завал самої печери в ході сільськогосподарської діяльності, зникла назавжди велика кількість цікавих та корисних даних щодо історії палеоліту Північного Причорномор'я. Дослідники для археологічних та історичних реконструкцій вимушені користуватись наявними даними, які не є досконалими за станом сучасної археології.

На сьогоднішній день печера Іллінка ніяк не охороняється, сильно обвалилась та заповнена сміттям-навколо неї сформувалось стихійне сміттєзвалище. Зовнішній об'єм печери не відповідає вказаному у працях дослідників минулого, через її руйнування. Вапняк зі стелі відлущується та осипається, а в її північній частині знаходяться великі завали землею, що проникла через злами у стелі. Трохи вище по схилу, над самою печерою знаходиться земляна дорога, і за свідченнями місцевих, велика кількість обвалів у печері були спричинені рухом по тій дорозі важкої сільськогосподарської техніки.

Попри це сільський краєзнавчий музей часто проводить екскурсії до самої печери та до балки, що відрізняється мальовничими краєвидами.

Вже за часів експедиції Підоплічка печера була доволі сильно вичерпана, і подальші її розкопки навряд чи принесуть корисний результат, особливо озираючись на її стан та критичну аварійність. Околиці ж, на мою думку, становлять чималий інтерес через можливість знаходження у них інших карстових утворень та порожнин. Часто зустрічаються виходи каменю, маленькі балки та розмиви ґрунту. Під час дослідження схилу балки в 200 метрах від печери мною були знайдені 4 скам'янілі кісткові фрагменти, один оброблений кремінець та чимало розбитого вапняку з слідами утворення сталагмітів.

Таким чином, варто підкреслити унікальність печери Іллінки як доісторичної пам'ятки, що дала багато даних про історію регіону, фауни, клімату, господарську діяльність, матеріальну та духовну культуру давніх людей. Історія дослідження печери ускладнена багатьма факторами, але попри це вона лишається цікавою та корисною для пізнання минулого півдня України. Місцевість навколо печери же має чималі перспективи до подальших досліджень, археологічного краєзнавства та розвитку краєзнавчого туризму.

Список використаних джерел

1. Грицай Т. Г. Работы Одесской палеонтологической экспедиции Академии наук УССР . Т. Г. Природа. 1939. – № 3. С. 90–91.
2. Сапожников И. В. Новое о пещере Ильинка. Четвертичный период, палеонтология и археология: XXVIII Международн. геол. конгресс. Кишинев: Штиинца, 1989. С. 179–187.
3. Рошін А. Д. Нові місця знаходження кісток печерного ведмеда з залишками палеоліту . А. Д. Рошін. Вісті АН УРСР. № 9-10. Київ, 1939. С. 68–71. 4. Добровольський О. В. Печера коло с. Іллінки Одеської області. *Археологія*. 1950. Т. 4. С. 152–155.
5. Рідуш Б.Т. «Ведмежі печери» на півдні Східної Європи. *Спелеологія і карстологія*. № 12. 2014. С. 26-41.
6. Підоплічко І. Г. Розкопки палеолітичної стоянки Іллінка І в 1946 р. *Археологічні Памятки УРСР*. Київ, 1949. Т. 2. С. 323–325.
7. Пиструил И.В. О кремневом инвентаре стоянки Ильинка. *Стародавнє Причорномор'я*. 2016. Вип. XI. С.433-438.
8. Замятнин С.Н. О характере культурных слоев в пещере у с.Ильинки, Одесской области. *Археологія*. 1950. Т. IV. С. 143–151.
9. Грицай Т. Г. Ископаемые млекопитающие в карстовых пещерах Одессы . Т. Г. Грицай . Природа. 1958. № 6. С. 107.

Lukyniuk Maksym, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Siekerska Olena, Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

**THE ARCHEOLOGICAL SIGNIFICANCE AND HISTORY OF
THE ILLINKA CAVE RESEARCH**

Abstract. *The article deals with the Bear Cave in the village of Illinka, the only Paleolithic cave monument in the territory of the modern Odesa region, where about 30,000 fragments of cave bear bones, many bones of other fossil animals and stone products of different periods, mainly Mousterian, were found. The inventory of the cave, the history of the research and its significance are considered.*

Key words: *Paleolithic, Mustier era, cave bear, tools, karst cave.*

Малога Олексій, здобувач першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Діанова Наталія, д.і.н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(477.74-21):281.93”18”

ФРАНЦУЗЬКА ГРОМАДА В ОДЕСІ У ДОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті розглянуто соціально-економічний, культурний та релігійний внесок французів у розвиток Одеси у дореформенний період. Проаналізовано діяльність французької громади, яка не вирізнялась серед інших своєю згуртованістю та чисельністю, проте зробила свій внесок у формування місцевого колориту.

Ключові слова: Одеса, французи, історія, економіка, освіта, культура.

Одеса з кінця XVIII ст. відрізнялась своєю поліетнічністю та багатоконфесійністю. Серед багатьох етносів вагоме місце посідали французькі поселенці, які зробили свій внесок у розбудову міста. Вони утворили свою громаду, члени якої активно займались активною громадською роботою, торгівлею, ремеслами, підприємницькою та освітянською діяльністю.

Проблема формування населення Одеси та його вплив на становлення міста посідає важливе місце в історіографії. Цьому присвячені численні наукові праці дослідників, зокрема: О. Шмідта [1], Д. Атлас [2], В. Загоруйко [3], П. Герлігі [4], Н. Діанової [5, 6],

В. Савченка, Т. Гончарука [7], І. Гребцової, О. Синявської [8] та інших. Проте, бракує монографічного дослідження, яке стосується історії французьких поселенців в Одесі в досліджуваний період. Це обумовлює актуальність зазначеної теми й потребує її подальшого вивчення.

Перші французи з'явилися в Одесі на межі XVIII – XIX ст., у час, коли в Європі відбувалися революційні потрясіння, а на південноукраїнських землях – облаштування Російською імперією новоприєднаних територій. Наполеонівські війни та політика, що охоплювали підлеглі Франції території, зокрема континентальна блокада, були важливою обставиною, що зумовила пошук французькими торговцями стабільних міст для своєї діяльності [4, с. 48]. Поштовхом до активного переселення на землі сучасної Південної України стали Укази Катерини II [9] та Олександра I [10], які надавали іноземцям низку пільг та привілеїв.

Відзначаючи невід'ємний французький вплив на становлення та розвиток міста, варто звернути увагу, передусім, на назви сучасних вулиць: Пішонівська, Рішельєвська, Ланжеронівська, Марсельська, Французький бульвар.

Вулиця Пішонівська пов'язана з іменем француза Пішона, який в 1803 р. відкрив мануфактуру по виготовленню косметики, зокрема пудри, яка користувалася попитом в одеських жінок.

«Рішельєвська» названа на честь першого градоначальника Одеси – герцога де Рішельє (1803-1814), який за 11 років управління здійснив вагомий внесок у піднесення міста та його добробут. За його ініціативи було відкрито заклади освіти, театр, лікарню, комерційний суд. Рішельє належить ідея порто-франко, яку втілював у життя його наступник. Під час чуми 1812 р. градоначальник продовжував залишатись небайдужим до міського населення та всебічно проявив свої якості у складний для міста час. Він запам'ятався міщанам енергійністю та всебічною відданістю своїй справі. На Приморському бульварі на честь Рішельє був встановлений пам'ятник І. Мартосом на зібрані міщанами кошти.

На честь наступного градоначальника Одеси, який також був французом – графа Олександра Ланжерона (1816-1820) у місті

названі вулиця, пляж та спуск. У цілому, він успішно продовжував політику свого попередника. У період його перебування на посаді градоначальника ознаменованій важливими подіями: впроваджено режим порто-франко, відкрито Рішельєвський ліцей, закладено Ботанічний сад та Приморський бульвар. Проте, градоначальництво у поєднанні з губернаторством краю було йому не до вподоби. Він зазначав, що має забагато обов'язків, які не встигає виконувати. Це зумовило його звільнення з посади за власним бажанням [4, с. 120].

Для французів в Одесі відкривались певні перспективи. Вони були представниками різних видів діяльності: службовцями, негоціантами, педагогами, діячами культури тощо. Француженки в Одесі мали різне соціально-економічне становище. За необхідності, вони шукали себе у різних доступних сферах діяльності, зокрема, у ремісничій або педагогічній, посідали провідне місце серед модних швачок [7, с. 36]. Серед француженок Одеси поширеним явищем було надання послуг домашньої освіти та догляду за дітьми у заможних сім'ях. Освітою та навчанням дітей займалися гувернантки, а доглядом за маленькими дітьми – бонни.

Початок розвитку освіти в Одесі був тісно пов'язаний з діяльністю Рішельє. Отримавши посаду градоначальника він приділяв освіті особливу увагу. Були засновані комерційна гімназія та Благородний інститут. Вони були доступні виключно для хлопців із заможних верст населення. Заклади знаходилися в одному приміщенні на вулиці Гімназичній (нині Дерибасівській). Директором був Вольсей – французький емігрант, вчитель французької мови, історії, географії.

Були окремі заклади освіти й для дівчат. У 1804 р. італійцем Поцці був заснований приватний пансіон для дівчат із заможних родин; подібний заклад був у француза Вольсея. У 1805 р. пансіони Поцці та Вольсея були об'єднані в один заклад – Дворянський інститут, який перебував під патронатом градоначальника Рішельє [8, с. 22-23].

Рішельєвський ліцей, заснований в 1817 р., був тісно пов'язаний з французами. Він був заснований на базі чоловічого

шляхетного інституту та названий на честь колишнього градоначальника міста герцога де Рішельє. Першим і другим директорами ліцею були французи: Шарль Ніколь (1817-1820) та Ремі Жілліє (1820-1821). Рішельє, який на цей час перебував на посаді міністра закордонних справ Франції, дізнавшись про створення ліцею пожертвував для нього власну бібліотеку.

Французи зробили вагомий внесок у популяризацію європейської культури в місті. Французька трупа періодично гастролювала в міському театрі. Вона викликала приємні враження в глядачів вистав. Французька мова часто лунала в Одесі. Це була мова не лише етнічних французів, а й мова місцевої еліти, преси, моди. Перші видання французькою з'являються в Одесі на початку 1820-х рр.:

- «Messenger de la Russia Meridional» (1820) – періодичне видання, пов'язане з комерційними та культурними новинами журналіста Жана Даваллона;
- «Troubadur d'Odessa» (1822) – щомісячний журнал, присвячений мистецтву, музиці й театру;
- «Journal d'Odessa» (1823) – журнал, що містив інформацію про економіку, археологію, історію та подорожі.

З 1827 р., за часів генерал-губернаторства М. С. Воронцова, газета «Journal d'Odessa» почала називатись «Одесский вестник» й до 1831 р. виходила двома мовами: французькою та російською, а потім трансформувалась у два окремих видання [2, с. 93; 3, с. 148].

Французькі негоціанти були відомі в Одесі та поза її межами. Одним із найвідоміших французьких негоціантів в Одесі на початку XIX ст. були Шарль Сікард та Жан Рено. Вони обидва були емігрантами з півдня Франції, здійснювали фінансові операції, зокрема з сільськогосподарськими продуктами, що сприяло розвитку торгівлі та економіки міста.

Шарль Сікард був вихідцем із Марселя (сучасне містопобратим), й у 1804 р. приїхав до Одеси. Закріпившись тут, торговець починає активно рекламувати Одесу західним країнам. У

1821 р. Ш. Сікардом був відкритий один із перших готелів міста «Hotel du Nord» [3, с. 146].

Після подорожей у Північному Причорномор'ї Ш. Сікард склав опис Азовського моря, Криму та Одеси. Він відзначав, що центр Одеси зведений за французькими містобудівними принципами: широкі вулиці, перпендикулярні квартали та елементи середземноморської архітектури на будівлях [2, с. 11-13].

Жан Рено був вихідцем із Граса. У кінці 1780-х рр. він емігрував до Російської імперії та проживав спочатку в СанктПетербурзі. У 1803 р. Рено отримав запрошення від Рішельє та прибув до Одеси. За роки своєї комерційної діяльності в Одесі Ж. Рено досягнув певних успіхів. Він був власником відомого готелю «Рено», всередині якого був ресторан шеф-кухаря Цезаря Отона. Крім цього, Рено володів магазинами, банківськими установами, а також будівлею театру.

У 1841 р. Одеса стала лідером з експорту вовни в Російській імперії, значною мірою завдяки активності французької громади. У Херсонській губернії, зокрема й поблизу Одеси, створювались вівчарні. Французькі підприємці-емігранти М. Рув'є, Р. Вассал та К. Потье розводили овець різних порід, приділяючи особливу увагу мериносам [1, с. 223-225; 4, с. 59-60].

Вагоме місце посіли французи й у сфері промисловості. У 1850 р. в Одесі було відкрито перший у Російській імперії паровий борошномельний млин французького підприємця Гомма. Ця споруда була заввишки з п'ятиповерховий будинок та вважалася одним з «чудес Одеси». За добу тут перемоловалось 200 четвертей зерна (близько 400 кг) [1, с. 394].

Оцінюючи розвиток промисловості Херсонської губернії, О. Шмідт виділив постать одеського підприємця, француза Ж. Пітансьє (Жермена), якому належали миловарний завод та завод з виробництва стеаринових свічок. Продукція цих підприємств отримала високу оцінку на першій в історії Всесвітній виставці, яка проходила в Лондоні у 1851 році [1, с. 425-426].

У 1856 р. французькою громадою було засноване «Доброчинне товариство на користь французів». Воно складалось з 9 членів та очолювалось французьким консулом. Товариство надавало допомогу французам, які її потребували, незалежно від тривалості їх проживання у краї. Допомога могла бути щомісячною або одноразовою. Кошти на користь товариства надходили за рахунок щорічних внесків його членів, кількість яких на 1859 р. складала 100 осіб. Серед членів комітету були ті, хто займався комерційною діяльністю та благодійництвом. Одним із членів цього товариства був підприємець Ф. Нуво. Він спільно з бельгійцем В. Енно у 1857 р. побудував завод для виробництва вин на Малофонтанській дорозі (нині – Французький бульвар). Деякі члени комітету – А. Шапеллон і А. Сорон – брали активну участь у житті католицької общини міста і були членами Попечительного комітету [5, с. 132].

За своїм віросповіданням переважна більшість французів були римо-католиками. Уже на початковому етапі розбудови міста, в 1795 р. на кошти католиків був закладений костел, що знаходився на вулиці Катерининській (нині – Європейській). По мірі зростання чисельності римо-католицького населення поставала необхідність у будівництві нових церковних споруд.

З 1811 р. для римо-католицьких церков Новоросійського краю затверджується посада візитатора. Першим обійняв цю посаду француз – абат Шарль Ніколь (єзуїт), який поєднував місіонерську та педагогічну діяльність. У 1820 р., за підозру в поширенні своєї проповідницької діяльності серед православних, єзуїти виселялись з території Російської імперії [5, с. 113-114].

У 1847-1853 рр. тривало будівництво кафедрального собору за проектом італійського архітектора Франческо Моранді. Тут знаходилась єпископська резиденція і кафедра. Настоятелем собору став священник Єжи Безутович, якому допомагали чотири капелани, один із яких був французом за національністю. Допомогу в задоволенні духовних потреб французів-католиків здійснював Франциск Салезій Конускій, який прибув із Франції [6, с. 117-118].

Окрім католиків певна частина французів були протестантами –представниками євангелічно-лютеранського та євангелічно-реформатського віросповідання.

Представники євангелічно-лютеранського віросповідання могли задовольнити свої духовні потреби у лютеранській кірхі (церква Св. Павла).

Представники євангелічно-реформатського віросповідання, незважаючи на переважно німецьке походження, бажали слухати проповіді французькою мовою, що не виходило втілити у життя через розбіжності в поглядах пастора і світської влади. Врешті, представники конфесії утворили власну общину та на власні кошти у 1848-1851 рр. збудували церкву. Порівняно з католиками, французи-протестанти мали вищий рівень освіченості, адже у них невід'ємною вимогою для парафіян була освіта. Також обом громадам, до яких належали французи-протестанти, була притаманна більша згуртованість та енергійність у благодійних справах [6, с. 126-127].

Французька община в Одесі не вирізнялась стрімкістю зростання. У середині XIX ст. кількість католиків, що проживали в Одесі становила близько 4 200 осіб, певну частку яких складали французи. Чисельність безпосередньо французів в Одесі виокремити нелегко. Відомо, що їх чисельність була доволі незначною. Вона змінювалась залежно від різних обставин, зокрема, зовнішньополітичної ситуації та інтенсивності торгових операцій. Так, у 1827 р. в Одесі проживало 249 французьких купців. У 1836 р. кількість французів в Одесі складала 350-400 осіб. Це були не лише купці, а й представники інших видів діяльності [4, с. 129].

Отже, Одеса від початку XIX ст. і до початку реформ 1860х років постає перед нами носієм передової європейської освіти, науки, моди і культури. В місті були закладені кращі традиції європейської літератури, музики і мистецтва. Французька громада зробила свій вагомий внесок у розвиток економіки, освіти, культури. **Список використаних джерел**

1. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба.
Херсонская губерния. СПб : Военная типография, 1863. Ч. 2.
874 с.
2. Атлас Д. Старая Одесса, ее друзья и недруги. Одесса : АО «Ласли», 1992. 206 с.
3. Загоруйко В. По страницам истории Одессы и Одесщины. Вып. 1. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003616>
4. Герлігі П. Одеса : Історія міста, 1794-1914. Київ : Критика, 1999. 382 с.
5. Діанова Н. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Одеса : Астропринт, 2010. 176 с.
6. Діанова Н. Історія релігії та церкви в Україні в національному та європейському контекстах : навч. посіб. для студентів спец. 032 «Історія та археологія». Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 252 с.
7. Савченко В., Гончарук Т. Повсякденне життя Одеси на зламі епох. Одеса Ланжерона – Воронцова. Справжня історія : Фоліо, 2023. 400 с.
8. Гребцова І., Синявська О. Рішельєвський ліцей як попередник університету в Одесі. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: історія та сучасність (1865-2015) / Гол. ред. І. М. Коваль. Одеса: ОНУ, 2015. С. 21-56.
9. ПСЗРИ-І. Т. XXIII. № 17 320.
10. ПСЗРИ-І. Т. XXVII. № 20 121.

Maloga Oleksii, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Dianova Nataliia, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Odesa

THE FRENCH COMMUNITY IN ODESA IN THE PRE-REFORM PERIOD

Abstract. *The article examines the socio-economic, cultural and religious contribution of the French to the development of Odesa in the pre-reform period. The author analyzes the activities of the French community, which did not stand out among others for its cohesion and size, but contributed to the formation of the local flavor.*

Key words: Odesa, the French, history, economics, education, culture.

Матієнко Олена, здобувачка першого
рівня вищої освіти спеціальності 014
Середня освіта (Історія)

Савченко Віктор, д.і.н., професор
кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського»

м. Одеса

УДК 633.88.631.527

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ В ОДЕСІ: ПОШУК НОВИХ РЕАЛІЙ 1925-1929 РР.

Анотація. Феномен українського театру в Одесі у 1925– 1929 роках поєднував соціалістичний реалізм та авангард. У статті досліджується його репертуар, вплив на суспільство та сценографічні новації, що сформували українську театральну традицію. Одеська Держдрама стала осередком мистецьких і політичних пошуків.

Ключові слова: Одеса, театр, революція, культура, соцреалізм, авангард.

Одеський український театр у 1925-29 рр, виступав важливим чинником формування національної ідентичності, поєднуючи мистецькі пошуки з ідейними викликами того часу. Сучасний Одеський академічний український музичнодраматичний театр імені В. Василька був заснований після революційний період . В роки змін , театр міняє свою назву та керівників (З 1925- Держдрама від представників театральної спільноти міста; пізніше театр Жовтневої Революції) [1].

«Уявіть собі, як новий глядач, сповнений ентузіазму, приходять до театру. Йому вже набридли старі теми — «ковбаса», «чарка» та «гопак». Цей глядач прагне правди, яка відображала б його реалії. Він вимагає нового театру, який би відтворював дійсність і піднімав важливі соціальні питання. Саме в цей час в Одесі народжується український радянський театр, який згодом отримає назву Театр Жовтневої Революції» [6, с.7].

Відкриття Одеської Держдрами у 1925 році стало знаковою подією для української культури: вперше в місті з'явився постійний український театр. У той час, коли українська мова й культура лишались на периферії публічного простору, театр став не лише мистецьким майданчиком, а й важливим інструментом радянської культурної політики та пропаганди [6, с. 11-13].

Вагомий внесок у розвиток Одеського українського театру зробив М. Терещенко — актор і режисер із досвідом роботи в театрі Леся Курбаса, «Центростудії» та кількох провідних трупях Києва. У 1926–1929 роках він працював в Одеській Держдрамі, а згодом очолював театри в Одесі й Харкові, поєднуючи сцену з діяльністю на кіностудії [3]. З постаттю Терещенка я асоціюю сміливість у часи невизначеності. Для мене він є уособленням тієї режисерської школи, яка не боялася експериментів, але водночас не цуралась і глибокого змісту. Аналізуючи його діяльність, я зрозуміла, наскільки важливо було мати людей, які не просто підтримували ідеологію, а й вміли говорити з глядачем мовою театру.

У своїй книзі «Крізь лет часу» (1974) М. Терещенко досліджує розвиток Одеської державної драми у 1920–1930-х рр. в контексті загальних напрямів українського радянського театру. Він аналізує експериментальні пошуки режисерів та акторів, що включали різноманіття стилів (експресіонізм, балаган, циркові трюки, плакатність, футуризм), що теоретично виправдовувалися як втілення народного стилю та протиставлення натуралізму. Значну увагу приділено питанням сценічної імпровізації, що розглядалась як засіб подолання літературності в театрі. Розглядається також питання адаптації класичної драматургії відповідно до ідеологічних потреб. З одного боку, зберігалася

традиція реалістичного театру, з іншого — режисери були змушені осучаснювати твори[4, с. 103-115].

Серед визначних постатей Одеського театру кінця 1920-х — режисер Б. Глаголін, чия постановка «Полум'ярів» за п'єсою А. Луначарського поєднала офіційну ідеологію з театральним авангардом. Вистава вийшла за межі стандартної пропаганди: конструктивістські декорації, фізично активна гра акторів, модерні танці — усе це створювало динамічне й видовищне сценічне дійство, що справило сильне враження на публіку [4].

Підготовка до прем'єри «Полум'ярів» супроводжувалась оригінальною рекламною кампанією. Б. Глаголін, тонко відчуваючи дух Одеси, влаштував яскравий перформанс із RollsRoyce на Дерибасівській, чим привернув увагу до вистави. Прем'єра 7 листопада 1925 року стала гучною подією: вражали масштабні декорації, світлові ефекти, поява авто на сцені, енергійна гра акторів. Особливо відзначились Н. Ужвій та П. Нятко. Вистава змінила ставлення публіки до українського театру, довівши його професійний рівень [5, с. 250-253].

«Полум'ярі» стали не просто театальною подією, а частиною ширшого процесу боротьби за місце української культури в багатонаціональному просторі Одеси. Вистава, попри свою революційну тематику, підкреслила важливість мистецтва як автономного явища, здатного виходити за рамки політичних гасел і створювати справжню театральну магію. Б. Глаголін використав усі засоби, щоб зробити спектакль видовищним і сучасним, тому його успіх був закономірним.

Наступного сезону відбулася зміна керівництва : замість М. Терещенка театр очолив В. Василько, якій у 1925 р. одержав запрошення від керівництва Одеського українського Держдрами на постановку комедії « За двома зайцями», що базувалась на п'єсі Михайла Старицького. Вистава мала шалений успіх, захоплюючи яскравим видовищем та акторським ансамблем «зірок». Персонажі вистави, за задумом режисера, були перенесені з минулого до сьогодення [2].

У 1926 році 33-річний В. Василько очолив Одеську Держдраму та зосередив її репертуар на сучасній українській драматургії. Його постановка п'єси «97» Миколи Куліша стала знаковою для свого часу, передбачаючи трагедію Голодомору. Іншою важливою подією стала вистава «Захід» за Ісааком Бабелем (1927), яка відобразила напружену взаємодію мистецтва, суспільства та цензури [5, с. 333].

Особисто мені В. Василько близький тим, що вмів працювати не лише як режисер, а й як педагог. Його стиль — це школа роботи з акторами, ідея театру як живого організму. Це не лише «постановник», а людина, яка вміла бачити в колективі потенціал розвитку.

Художнє оформлення Й. Шпинеля викликало дискусії: його умовно-символічні рішення певним чином контрастували з натуралістичною режисерською постановкою. Проте загальна атмосфера вистави вразила глядачів, що забезпечило їй аншлаги [5, с. 335-336].

Одеська Держдрама 1928 , стає унікальним явищем українського театру, через поєднання авангардних пошуків з соціалістичним реалізмом. То був період активних експериментів, коли театр не лише відображав політичну дійсність, але й намагався зберегти мистецьку глибину. Постановки вирізнялися складними режисерськими рішеннями, новаторським оформленням сцени та глибоким психологізмом акторської гри.

Однією з найяскравіших вистав цього періоду став «Яблуневий полон», який продемонстрував у театрі поєднання політичної драми з ліричним сюжетом. Вільнер як режисер зосередився на темі кохання як фатального вибору, що суперечить революційним ідеалам. Ю. Шумський у ролі Зиновія створив образ інтелігента, розірваного між почуттям та обов'язком. Оформлення сцени Матковича, з його символічним яблуневим садом, підкреслювало контраст між внутрішнім світом героя та жорстокою дійсністю війни [5, с.327-332].

Театр у 1929 р , на мою думку, опинився в пастці двох векторів: художнього пошуку і партійної дисципліни. Йому

вдалося протриматись на цьому балансі саме завдяки гнучкості митців, які, попри тиск, прагнули зберегти щось людське і справжнє в мистецтві [6, с. 8-9].

Центральною постаттю в ідеологічному спрямуванні театру став драматург Іван Микитенко, чий п'єси, зокрема «Диктатура», «Кадри» та «Справа честі», висвітлювали класову боротьбу та соціалістичне будівництво. Його творчість, в купі з п'єсами Первомайського, сприяла формуванню радянського театру як пропагандистського інструменту партії [6, с. 9-10].

Театр активно працював над піднесенням свого мистецького рівня, проводячи творчі конференції, семінари та обмінюючись досвідом із провідними театрами. Розвиток театру супроводжувався збільшенням глядацької аудиторії, гастрольною діяльністю та тісною співпрацею з новими радянськими драматургами, зокрема Олександром Корнійчуком, чий п'єси «Загибель ескадри» та «Платон Кречет» стали важливими в репертуарі.

Ідеологічна й мистецька трансформація театру відповідала загальним тенденціям соціалістичного реалізму та сприяла його інтеграції в радянську культурну систему [6, с.10-11].

Висновок. Розглянувши розвиток Одеського українського музично-драматичного театру імені В. Василька в період після Жовтневої революції дає змогу дійти висновку про вагомий вплив революційних змін на сферу культури та мистецтва в Україні. У цей час театр перетворюється на важливий інструмент ідеологічного впливу, прагнучи поєднати художнє вираження з новими соціальними вимогами часу. Зміни в керівництві театру, нові вистави та творчі пошуки відображають процеси радикальних трансформацій, пов'язаних із революційними ідеями. Незважаючи на труднощі, пов'язані з цензурою та ідеологічними обмеженнями, Одеський театр зробив важливий внесок у розвиток української театральної культури, започаткувавши новий етап у його історії, коли культура й мистецтво набули не тільки розважальної, а й виховної та ідеологічної функції. Радянський театр, зокрема український, не тільки відображав реалії політичного та

соціального життя, а й активно брав участь у формуванні нових художніх ідеалів, водночас зберігаючи свою ідентичність в період ідеологічних змін.

Список використаних джерел

1. Одеса: культура. Історія, етно-групи. Театри, філармонія, цирк. URL: <https://www.hor.net.ua/uk/pamiatky-odessy/teatryfilarmoniiatsyrk/odeski-ukrayinskyi-muzteatr/>.
2. «Театру віддане життя»: 131 рік від народження творця і засновника театру імені Василя Василька. Одеське Життя. URL: https://odessa-life.od.ua/uk/article-uk/vasil-vasilko-130-richnicja-znarodzhennja-vidatnogo-teatralnogomitcja?utm_source=chatgpt.com.
3. ТЕРЕЩЕНКО Марко Степанович. Тернопільщина. URL: <https://irp.te.ua/tereshchenko-marko-stepanovych/>
4. Терещенко М. Кризь лет часу. Київ : Мистецтво, 1974. 166 с.
5. УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ХХ СТОЛІТТЯ/ Антологія вистав : підручник / ред. М. Грішина. Київ : Фенікс, 2012. 481 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0053545.pdf>.
6. Шостацький М. Десять років Одеського театру Революції. Одеська національна наукова бібліотека. Офіційний веб-сайт. URL: <https://odnb.odessa.ua/rarities/item/151#view>.

Matiienko Olena, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Savchenko Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Odesa

THE PHENOMENON OF UKRAINIAN THEATRE IN ODESA:

THE SEARCH FOR NEW REALITIES IN 1925-1929

Abstract. *The phenomenon of Ukrainian theatre in Odesa in 1925-1929 combined socialist realism and avant-garde. The article explores its repertoire, influence on society and scenographic innovations that shaped the Ukrainian theatre tradition. The Odesa State Drama Theatre became a centre of artistic and political search.*

Key words: *Odesa, theatre, revolution, culture, socialist realism, avant-garde.*

Маціборко Євгеній, здобувач першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Водько Владислав, доктор філософії, асистент кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 930.85:008(477.74)

ОБРАЗИ АРКАДІЇ: ВІД УТОПІЧНОЇ ДО УРБАНІСТИЧНОЇ

Анотація. У даній статті досліджується трансформація утопічного образу Аркадії, його проекція на одеську Аркадію, зміна її образів та характеру сприйняття, а також питання про символічну смерть пасторальної Аркадії у контексті комерціалізації та урбанізації курорту.

Ключові слова: античність, Аркадія, утопія, пастораль, курорт.

Курорт «Аркадія» вже майже півтора сторіччя приваблює гостей та жителів міста Одеси, незважаючи на неодноразову зміну образу та формації. За даними порталу «Leodessa» в другій половині 20 ст.

популярність одеської Аркадії досягала рівня півмільйона відвідувачів щорічно [21], щодо 21 ст., деякі джерела стверджують про чотири мільйони лише за 2020 р., хоча це важко корелюється із інформацією про 2 мільйони гостей міста загалом за зазначений рік [15]. В будь-якому разі, Аркадія стала одним із найпопулярніших морських курортів північного Причорномор'я, сформувавши за час свого розвитку власну естетику та міфологію, яка залишається малодослідженою.

Найбільш комплексний та детальний опис одеської Аркадії здійснив Дмитро Жданов у книзі «Історії старої Аркадії» [17], щодо літературно-філософського образу Аркадії як утопії, необхідно виділити такі роботи як: «Ancient Ritual and the Search for Arcadia: From Vergil to Poussin» [20], «Golden Age in Arcadia» [22], «"Et in Arcadia ego": Пуссен и элегическая традиция» [16] та інш.

Комплекс джерел є вкрай строкатим і складається з наративних текстів від античної епохи до 21 ст. Серед яких: «Epinician Odes» Вакхіліда [10], «Histories» Полібія [13], «Eclogues/ Bucolics» Вергілія [1], повість Гоголя «Старосветские помещики» [2], випуск «Одесского альманаха» за 1839 р. [7], повість Костянтина Паустовського «Время больших ожиданий» [8], книга Аркадія Львова «Большое солнце Одессы» [5], мемуари Андрія Добролюбського «Одессея одного археолога» [4] та інш.

Вперше топонім Аркадія згадується ще в Іліаді Гомера [3, с.7], після чого регулярно фігурує в текстах грецьких авторів, однак, не в контексті раю на землі, а лише як один із багаточисельних регіонів Еллади. Слід зазначити, що деякі характерні, для більш пізнього образу Аркадії в літературі, риси, закладаються вже в грецький період. Серед них слід виокремити: переважно скотарський характер господарства [10], прихильність населення саме до музичного мистецтва [13, с.297-298], а також образ Аркадії як обителі богів, зокрема Гермеса та Пана [11],[12]. Образ Аркадії як регіонального уособлення минулого золотого віку згадується вже в римській літературі Вергілієм, хоча подібні концепції

ностальгії за неіснуючою давниною відомі ще із шумерських джерел [22, с.8].

Вергілій у «Еклогах/Буколіках» описує сучасну йому ситуацію, як період нестабільності та несправедливості [1]. Наслідуючи думку Гесіода про п'ять сторічч людської історії, він вводить теорію про їх циклічність, подібна концепція означає, що за «залізним сторіччям» страждань має знову наступити «золоте». Саме прихід «золотого сторіччя» символізує народження немовляти у четвертій еклозі [1], в якому більшість дослідників вбачають образ Октавіана Августа [20, с.7]. Подібні обставини переносять Аркадію у іншу площину, де окрім ностальгії за втраченим раєм існує ще й мета до його відродження, але вже під егідою Риму [20, с.5].

Однак, подальшого розвитку утопічної концепції Аркадії в античний період не відбувається, навпаки, популярність данної тематики поступово затихає. Ситуація змінюється лише напочатку 16 ст. після того, як один із представників італійського Відродження – Якопо Саннадзаро, в 1504 р. публікує роман «Аркадія». Цей твір стає натхненням для відродження інтересу, як до самої Аркадії, так і до пасторального жанру взагалі. Саннадзаро, незважаючи на очевидне наслідування творами Вергілія, не розвиває його ідею відновлення «золотого сторіччя», навпроти – говорить про недосяжність та ілюзорність Аркадії, закликаючи цінувати реальність [19, с.5-7].

Нові сенси Аркадія отримує після 1622 р. коли Гверчіно закінчує роботу над картиною «Et in Arcadia ego». На полотні зображено двох пастухів, що розглядають череп, поруч із яким напис: «et in Arcadia ego» (в пер. з лат. – і я є в Аркадії), що сприймається як послання від самої смерті і відсилає нас до класичного «memento mori». Однак, в 1635 р. Пуссен закінчує полотно із аналогічною назвою, в якому компанія розглядає надгробок із тим же текстом: «et in Arcadia ego», але через відсутність черепа, більш спокійний вид пастухів і наявність серед них вродливої молодой жінки, можливою стає інтерпретація у зовсім іншому ключі (в пер. з лат. – і я був в Аркадії). Ця зміна переносить нас від страху перед

невмолимою смертю до роздумів про минулу ідилію, хоча і з усвідомленням її неминучого кінця [16, с.3-4].

На територію Російської імперії образ Аркадії вперше проник лише наприкінці 18 ст., разом із потоком іншої європейської літературної спадщини. Слід зазначити, що в західній літературі концепції Аркадії проходили ідеологічну еволюцію, поступово замінюючи та доповнюючи одна одну, однак, до Російської імперії вони поступали майже одночасно, що привело до існування одразу декількох бачень Аркадії, які відверто конфліктували між собою [19, с.4].

Найбільша ідеологічна прірва сформувалася між класичною пасторальною аркадійською ідилією, надхненною ще Вергілієм та скептицизмом Нового часу, що розглядав Аркадію як нездійсненну утопію. Серед останніх, в Росії найбільший вплив мали Шиллер та Шопенгауер [19, с.16-17].

На території України перші аркадійські мотиви, хоча і без прямого згадування самої Аркадії, ввів Микола Гоголь у своїй поемі «Ганц Кюхельgarten», що побачила світ у 1829 р. [19, с.19]. Хоча найглибше дана тематика розвивається у повісті «Старосветские помещики», в якій «отдаленные деревни Малоросии» зображаються як місце «буколистической жизни» [2, с.1-2]., що відсилає нас до Вергілія. Однак, як в «Ганце Кюхельgartене», так і в «Старосветских помещиках» аркадійська ідилія в решті-решт скидає маски, якщо в першому творі головний герой сам доходить до думки про нереальність утопії, то в другому – автор дбайливо допомагає читачу це побачити самотійно, замінюючи «буколистическую жизнь» на «величайшее растройство и упущение в делах хозяйских» [2, с.21].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що хоча б частина освіченої публіки Півдня України, в першій половині 19 ст. вже була знайома з концепцією аркадійської ідилії. Першим відомим застосуванням терміну «Аркадія» стосовно сьогоденного однойменного району міста Одеси є згадка в «Одесском альманахе» за 1839 р. Костянтином Зеленецьким [7, с.193]. Слід

зазначити, що порівняння стосувалося лише дачі родини Струдзи та її околиць, яка знаходилася в районі сучасного Гагарінського плато [17, с.7].

Подальше найменування території в районі плато та сучасної алеї, у відомих нам писемних джерелах, здійснювалося за прізвищами власників ділянок та дач, але судячи із всього, термін «Аркадія» закріпився за даним районом. У повідомленні міської влади від 1891 р., у контексті новини про план створення кінноїзалізної дороги, досліджувана місцевість згадується як «известная под названием долина Аркадия» [17, с.39]. А після відкриття дороги в 1894 р. і курорту в 1895 р. назва Аркадія вже впевнено закріпилася в пресі та масовій культурі [17, с.20].

Напрошується припущення, що для осіб, які займалися розвитком курорту, «Аркадія» була в першу чергу рекламним засобом, оскільки пасторальні краєвиди швидко були замінені на готелі та ресторани, а місцевість в пресі порівнювалася ще й з краєвидами Богемії, Швейцарії та Рив'єри [17, с.30].

В будь-якому разі, одеська Аркадія процвітала, в путівнику за 1914 р. її було названо «самым фешенебельным курортным местом Одессы» [6, с.186]. Однак, «золоте сторіччя» не могло тривати довго, Аркадія, як і вся Одеса, постраждала в результаті подій 1914-1921 рр., знову відкрившись лише в 1922 р., але переважно для партійної номенклатури. Незважаючи на плачевний стан та важкодоступність, вона продовжувала притягувати до себе порівняння з античністю, Костянтин Паустовський у повісті «Время больших ожиданий» описував її так: «Когда наступало лето, то Аркадия напоминала руины римских вилл – Боргезе, Альдобрандини или Конти. Сухой плющ обвивал треснувшие колонны с отбитой штукатуркой» [8, с.93].

З другої половини 20 ст. одеська Аркадія поступово стала приймати нову іпостась – санаторної ідилії, територія курорту збільшувалась, а разом із ним і топонім Аркадія, що вийшов за рамки алеї та найближчого плато. Це явище отримало згадку у книзі «Большое солнце Одессы», в якій Ново-Аркадійська дорога,

що стала проспектом Шевченка в 1964 р.[9], порівнюється із околицями Мадриду та Сарагоси [5, с.118].

«Золоте сторіччя» знову закінчилося для Аркадії в 90-их рр. 20 ст. і хоча різкого занепаду не відбулося, епохою процвітання цей період назвати складно. Однак, напочатку 21 ст. одеська Аркадія отримала свій новий образ, після появи низки готелів, ресторанів та клубів, вона стала центром нічного життя міста. До речі, традиція маркетингового загравання із античною тематикою продовжувалася і два найвідоміших нічних заклади отримали свою назву на честь карфагено-римської Ібіси та грецької Ітаки [14]. Процес чергового перетворення відображений у мемуарах Андрія Добролюбського «Одессея одного археолога», де професор згадує кіз, які гуляли по вулицях одеської Аркадії, неначе по обителі Пана, однак, ідилія закінчилася після того, як: «вокруг вырос богатый квартал, с особняками, волкодавами и бульдогами на золотых цепях» [4, с. 20].

В 2013 р. аркадійська алея закривається на реконструкцію, результати якої були представлені громадськості вже в травні 2014 р. [14]. Публіка сприйняла оновлення неоднозначно, але щодо одного можна сказати впевнено – залишки утопічної пасторалі остаточно покинули одеську Аркадію.

Висновки. Образ Аркадії в літературі, з самого початку побудови міфу про пасторальну ідилію, мав мало спільного із Аркадією грецькою і подальший розвиток утопічних уявлень все більше віддалявся від регіону Греції. Ці обставини дозволили цілком органічно перенести Аркадію із Еллади до Понту, де вона отримала нову іпостась. Незважаючи на певний скепсис та критику самої концепції пасторальної ідилії в літературі Російської імперії в 19 ст., період «золотого сторіччя» Одеси став «золотим» і для одеської Аркадії. Однак, необхідно визнати, що майже одразу після початку публічного використання, він перейшов із розряду поетичного порівняння до маркетингового засобу. Переживши ряд періодів занепаду, зокрема напочатку та наприкінці 20 ст., Аркадія продовжувала відроджуватися, хоча кожен раз змінювала свій образ, але залишалася місцем для відпочинку тіла і душі.

Сьогоднішня Аркадія не має нічого спільного із пастораллю чи ідилією, але чи може це бути викликано не черговою кризою, а зміною образу та концепції утопії у суспільстві.

Список використаних джерел та літератури Джерела

1. Вергілій. Буколіки / пер. з латина М. Зеров. Дніпро, 1990. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3630> (дата звернення: 16.04.2025).
2. Гоголь Н. Старосветские помещики. 21 с. URL: <https://www.bookchain.ai/read/gogol-n-v-1/starosvetskiepomeshchiki> (дата звернення: 16.04.2025).
3. Гомер. Іліада / пер. з давньогр. Б. Тен. 86 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=529&page=7> (дата звернення: 16.04.2025).
4. Добролюбский А. Одессея одного археолога. СанктПетербург : Нестор-История, 2009. 206 с. URL: <https://issuu.com/adobrol/docs/odesseya1-7> (дата звернення: 16.04.2025).
5. Львов А. Большое солнце Одессы. Мюнхен : Khazaria, 1981. 304 с. URL: <https://i.twirpx.link/file/3296849/> (дата звернення: 16.04.2025).
6. Москвич Г. Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе с приложением : плана Одессы, исполненного в красках, плана порта, расписания рейсов пароходов, 30 иллюстраций и проч. 10-е вид. Санкт-Петербург, 1914. 223 с. URL: <http://rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/store/2292> (дата звернення: 16.04.2025).
7. Одесский альманах на 1839 год. Городская типография. URL: <http://rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/store/2103?locale=en> (дата звернення: 16.04.2025).
8. Паустовский К. Время больших ожиданий. Одесса : Пласке, 2012. 486 с. URL: <https://museum->

- literature.odessa.ua/wpcontent/uploads/2019/09/Paustovskyy-K.-Vremya-bolshyhozhydanyy-Rasskazy-dnevnyky-pysma-.pdf (дата звернення: 16.04.2025).
9. Рішення виконавчого комітету Одеської міської ради депутатів трудящих № 125 про перейменування вулиці НовоАркадійської в проспект Шевченко. 4 берез. 1964 р. *Держ. архів Од. обл.* 209 річниця з дня народження Тараса Григоровича Шевченка.
URL: <https://archive.od.gov.ua/main/vystavky-on-lajn/dorichnyczi-kobzarya-vystavka-on-lajn/> (дата звернення: 16.04.2025).
  10. Bacchylides. Ode 11 For Alexidamus of Metapontion Boys' Wrestling at Delphi. *Perseus Digital Library*.
URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0064:book=Ep:poem=11> (date of access: 16.04.2025).
  11. Hymn 18 to Hermes. *Perseus Digital Library*.
URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0138:hymn=18> (date of access: 16.04.2025).
  12. Hymn 19 to Pan. *Perseus Digital Library*.
URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0138:hymn=19> (date of access: 16.04.2025).
  13. Polybius. The Histories. London : Macmillan & Co, 1889. 602 p.
URL: <https://www.gutenberg.org/files/44125/44125-h/44125h.htm> (date of access: 16.04.2025). **Література**
  14. Анна В. Райское место: история одесской Аркадии. *048.ua*.
URL: <https://www.048.ua/news/3130324/rajskoe-mesto-istoriaodesskoj-arkadii-foto> (дата звернення: 17.04.2025).
  15. «Аркадия» – самый популярный пляж Одессы. *Аквапарк Одеса*. URL: https://aquaparkodessa.com.ua/ru/otdih-vodesse/Arkadiya_samyj_populyarnyj_plyazh_Odessy.htm (дата звернення: 17.04.2025).

16. Душенко К. Панофски Э. "Et in Arcadia ego": Пуссен и элегическая традиция. *cyberleninka*.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/panofski-e-et-in-arcadiaego-pussen-i-elegicheskaya-traditsiya> (дата звернення: 17.04.2025).
17. Жданов Д. К. Історії старої Аркадії. Одеса : Фрідман О. С., 2023. 83 с.
18. Знаменитая Аркадия: чем привлекает туристов этот район Одессы. *048.ua* - *Сайт міста Одеси*.
URL: <https://www.048.ua/news/2082105/znamenitaa-arkadiacem-privlekaet-turistov-etot-rajon-odessy> (дата звернення: 17.04.2025).
19. Тирген П. Образы Аркадии в русской литературе XVIII-XIX вв. *cyberleninka*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazyarkadii-v-russkoy-literature-xviii-xix-vv> (дата звернення: 17.04.2025).
20. Anagnostou-Laoutides E. Ancient Ritual and the Search for Arcadia: From Vergil to Poussin. *Academia.edu*.
URL: https://www.academia.edu/49433677/Ancient_Ritual_and_the_Search_for_Arcadia_From_Vergil_to_Poussin (date of access: 17.04.2025).
21. Arcadia Odessa Ukraine - the most popular beach in Odessa. *Odessa travel guide*. URL: <https://leodessa.com/arcadiaodessa/> (date of access: 17.04.2025).
22. Fantazzi C. Golden Age in Arcadia. *jstor*.
URL: https://www.jstor.org/stable/41528981?readnow=1&seq=26#page_scan_tab_contents (date of access: 17.04.2025).

Matsiborko Yevhenii, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)
Vodko Vladyslav, PhD, Assistant of the Department of History of Ukraine

IMAGES OF ARCADIA: FROM UTOPIAN TO URBAN

Abstract. *This article examines the transformation of the utopian image of Arcadia, its projection onto Odesa Arcadia, the change in its images and the nature of its perception, as well as the question of the symbolic death of pastoral Arcadia in the context of commercialisation and urbanisation of the resort.* **Key words:** *antiquity, Arcadia, utopia, pastoral, resort.*

Мірошніков Ярослав, здобувач першого
рівня вищої освіти спеціальності 032
Історія та археологія

Бачинська Олена, д. і. н., професорка,
завідувачка кафедри історії України та
спеціальних історичних дисциплін
Одеський національний університет імені
І. І. Мечникова

м. Одеса

УДК 94(477)"17":349.4

УНІВЕРСАЛИ ГЕТЬМАНА ІВАНА ВИГОВСЬКОГО, ЯК ДЖЕРЕЛО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН З ДУХОВЕНСТВОМ

Анотація. У статті проаналізовано універсали гетьмана Івана Виговського як джерело, що регулювало поземельні відносини в середині XVII ст. Та наведено статистичний аналіз змісту цих актів, їхньої кількості, адресатів і тематичних пріоритетів.

Ключові слова: гетьман Іван Виговський, універсали, поземельні відносини, Гетьманщина, духовенство.

Гетьман Іван Виговський – одна з ключових постатей в історії українського державотворення середини XVII століття. Він був талановитим військовим і дипломатом, який після смерті Богдана Хмельницького очолив Українську козацьку державу. Його правління (1657–1659) припало на надзвичайно складний і суперечливий період, коли Україна опинилася в епіцентрі боротьби між Річчю Посполитою та Московським царством. Універсали Івана Виговського – це офіційні документи, які гетьман видавав під час свого правління для регулювання політичних, військових, соціальних і господарських справ у козацькій державі. Універсали стосувалися різних сфер життя: зокрема, підтверджували або надавали права і привілеї старшині, містам, монастирям та іншим верствам населення. Часто в них йшлося про захист прав козацтва, організацію збору податків, мобілізацію війська, обмеження свавілля місцевих урядовців, а також про налагодження господарства. Серед збережених універсалів домінує тематика, пов'язана з господарською діяльністю, насамперед із землеволодінням і його правовим статусом. Після Національновизвольної війни, ще за гетьманства Богдана Хмельницького, розпочався перерозподіл земель у зв'язку з тим, що більшість шляхти залишила свої маєтки. Передача та підтвердження прав на землю тривали й за правління Івана Виговського. Для гетьмана прагнення впорядкувати земельні відносини та закріпити права власності було важливим засобом забезпечення лояльності з боку духовних і світських еліт. Взаємодія Івана Виговського з духовенством посідала чільне місце в його політиці. Це чітко простежується в універсалах, виданих під час його гетьманування, де значна частина підтверджень прав на землю надається саме монастирям або окремим служителям церкви. У зв'язку з цим вважаю за доцільне детально розглянути зміст універсалів, щоб краще зрозуміти характер і глибину цих взаємин.

Один із перших універсалів гетьмана Івана Виговського був виданий з метою законодавчого врегулювання поземельних відносин щодо Лубенського Мгарського монастиря. Цей монастир відігравав важливу роль у козацькому середовищі. Він був заснований у 1619 р. на кошти Раїни Вишневецької та побудован Ісаєю Копинським [2, с. 526]. За гетьманування Богдана Хмельницького цьому монастирю було надано шість універсалів, що стосувалися врегулювання поземельних відносин. У цих універсалах Богдан Хмельницький підтвердив право на поля та сіножаті, надані ще засновницею монастиря. Також було надано села Ольшанка, Луки та Хитиці, а біля села Тишки — поля та сіножаті, на яких монастир збудував свій млин. Крім того, монастирю було передано землі бернардинців [1, с. 132, 160, 167, 196, 236, 237]. Гетьман Іван Виговський, подібно до Богдана Хмельницького, дарував монастирям угіддя та землю. У 1657–1659 роках він неодноразово видавав подібні за змістом накази, якими підтверджував права монастирів на озера Чигирин-Дубрівські. Перший з таких універсалів було видано 27 серпня 1657 року в Чигирині. Цим документом Іван Виговський надавав Лубенському Мгарському монастиреві право володіти зазначеними озерами [5, с. 51-52]. Ймовірно, перший універсал так і не був офіційно оприлюднений, адже вже наступного року, 16 квітня 1658 року в Чигирині, з'явився змістово подібний документ, яким Іван Виговський підтвердив право Лубенського Мгарського монастиря на володіння низкою озер — Сулище, Білозір'я, Піщане, Глушець, Плетенища та Білеве [6, с. 72]. Озера Чигирин-Дубрівські згадуються ще у двох універсалах. У першому з них — датованому 19 березня 1658 року та виданому в Чигирині — гетьман підтверджував право монастиря на володіння озерами, стадами і так званими Чигирин-Дубровськими уходами [7, с. 68]. У другому документі, виданому 15 серпня 1659 року, йшлося про повторне підтвердження прав на Чигирин-Дубрівські стани й озера, через випадки самовільного та незаконного захоплення ставів місцевими міщанами [8, с. 97]. Лубенський Мгарський монастир згадується і в подальших документах Івана Виговського. Так, 12 квітня 1658

року в Чигирині було видано універсал, яким гетьман надав монастирю право користування Ксендзівським лісом, луками та перевозами на Лисій горі [9, с. 71]. Цим документом він заборонив козакам і місцевим жителям використовувати зазначені угіддя без дозволу монастиря, задовольняючи тим самим його клопотання. Однак лубенський полковник проігнорував цей наказ і не допустив ченців до володіння Ксендзівською лукою, яка здавна належала монастирю. У відповідь Іван Виговський 18 липня 1658 року в Чигирині видав новий наказ, у якому застеріг полковника від подальших порушень. Гетьман попередив, що в разі непокори той понесе військове покарання [10, с. 82]. Пізніше Іван Виговський видав ще два універсали для Мгарського монастиря, які мали однакову назву та зміст. Однак другий документ містив більш розширений виклад прав і привілеїв монастиря. Перший універсал був виданий 20 серпня 1658 року в таборі на Снітинці і підтверджував права монастиря на село В'язівець. Другий універсал, датований 29 вересня 1658 року, було видано в таборі під Зінковом і також стосувався села В'язівець, однак містив додаткові деталі й уточнення прав обителі [11, с. 84; 12, с. 87]. Далі Іван Виговський видав ще два універсали у зв'язку з великими руйнуваннями та збитками, які Мгарський монастир зазнав внаслідок нападів ворогів. Як компенсацію за ці втрати монастирю Іван Виговський передав «Вовчанські млини» за першим універсалом у листопаді 1658 року, а за другим, у січні 1659 року — млин у Лубнах на річці Сулі, на Лубенській греблі, під назвою «Проціковський млин», разом із прилеглими угіддями та прибутками [13, с. 89; 14, с. 90].

Наприклад, ці універсали є єдиними збереженими документальними свідченнями надання Іваном Виговським земель, зокрема монастирських угідь, служителям церкви. Одним із таких є універсал від 29 серпня 1657 року в Чигирині, яким гетьман надавав чернігівському єпископу Лазарю Барановичу Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря з усіма його мастностями [15, с. 52-53]. Інший універсал, виданий 16 червня 1658 року в Чигирині, стосується надання Івану Стецькому села

Смолягів [16, с. 77]. У цьому документі гетьман звертається до Стецького як до «святого», що є рідкісним вживанням такого звертання в світських актах. Це свідчить про духовний сан Івана Стецького — він був священнослужителем [3, с. 281].

Чернігівський П'ятницький жіночий монастир згадується в універсалах двічі. Перший раз, коли гетьман підтвердив монастирю право на три хутора: Мохнатин, Янковці та Кашолку, надані колишнім чернігівським полковником Іваном Аврамовичем [17, с. 63]. Другий раз це сталося 17 червня 1658 року, коли Іван Виговський видав універсал про передачу частини млина, що знаходився на річці Білоус біля хутора монастиря, у володіння ігумені Анастасії Бобурчанки [18, с. 78].

Козелецький Троїцький монастир згадується в земельних універсалах також два рази. Перший раз, коли Іван Виговський видав універсал 27 червня 1658 року в Чигирині, яким підтверджував права монастиря на селище Борки. Раніше село вже належало монастирю, а тепер його права були поновлені та підтверджені [19, с. 80]. Другий раз універсал був виданий 28 травня 1659 року в таборі під Таманню. Цей універсал надавав право побудувати млин на вільній греблі на річці Карачі біля міста Козельця отцю Григорію Василевичу, протоіерею козацькому. Будівництво млину мало здійснюватися за кошти монастиря [20, с. 95].

Київський Микільський Пустинний монастир згадується як адресат в універсалах три рази. Всі три універсали містять підтвердження прав та привілеїв, наданих Богданом Хмельницьким та польською короною. Перший універсал був виданий 5 квітня 1658 року в Чигирині, коли Іван Виговський підтвердив право монастиря на володіння маєтностями, землями, угіддями, наданими обителі від польських королів і придбаними у різних осіб. Цим універсалом було закріплено право на користування землями в місцевості Плоске, перевіз Максимовицький Піщаний, а також прилеглі заплави та водойми поблизу Дніпра [21, с. 70]. Другий універсал був виданий 22 червня 1658 року в Чигирині і підтверджував права монастиря на Максимівку і Городище [22, с.

79]. Третій універсал був виданий у серпні 1658 року в Кієкрині, і в ньому було підтверджено права монастиря на маєтки біля села Кононча, біля містечка Михайлівка, три ставки, а також значні земельні угіддя, що включали ліси, болота, сінокоси, поля, городи та пасовища в таких місцевостях: Росохач, Білозірка, Хрестителів, Підцаревич, Лисянка, Заловнове. Крім того, монастирю було надано право володіти млинами та хуторами, а також отримувати податки й прибутки від торговельної та ремісничої діяльності місцевого населення [23, с. 85].

Прилуцький Густинський монастир отримав підтверджувальний універсал 1 квітня 1658 року в Чигирині, яким Іван Виговський підтвердив за монастирем право на Вовчі озера, що знаходяться в містечку Потоки [24, с. 70]. Згодом, 11 лютого 1659 року в таборі у Сорочинцях, був виданий другий універсал, який підтверджував права монастиря, надані ще минулого року, зокрема на вилов риби в ставку, відомому як «Вовчі Острови», а також у річці Дніпро. Універсалом було підтверджено право на безперешкодний вилов риби в річках і ставках [25, с. 92].

Інші монастирі також отримували земельні ділянки від гетьмана Івана Виговського: Так, 5 жовтня 1657 року в Корсуні він видав універсал, яким надав Ніжинському Різдва Богородиці монастиреві у володіння містечко Салтикова Дівця разом із селами, що до нього належали, а також перевозом на річці Десна й озерами [26, с. 56].; 17 жовтня 1657 року в Києві Іван Виговський видав універсал, згідно з яким Межигірський монастир отримав у володіння Вишгород із прилеглими селами. Це рішення можна розглядати як спробу гетьмана надати допомогу монастирю, що занепадав унаслідок Литовської війни 1651 року. Тоді війська Януша Радзивілла розграбували та спалили Київ, що негативно позначилося й на монастирській громаді [28, с. 57].; 30 січня 1658 року в Чигирині Виговський видав універсал, яким Глухівському Петропавлівському монастирю було надано у володіння села Холопки і Баничі, а також млин Стрільницький на річці Клевень. Цим документом гетьман надав підтримку ігумену монастиря отцю Уриїлу Івановичу, який перебував у складному становищі [29, с.

64-65]; 14 квітня 1658 року в Чигирині було видано універсал Київському Видубицькому монастиреві, яким підтверджувалося його право на володіння озером Глушець [27, с. 72].; 12 липня 1658 року в Чигирині було ухвалено ще один універсал, що стосувався Канівського монастиря. Він передбачав надання монастиреві слободи Богородичної та дозволяв її заснування. Отець Ієв Заночковський отримав право селити там людей і надавати їм землі для користування [30, с. 82]; 16 листопада 1658 року в Чигирині Іван Виговський підтвердив права Батуринського Крупицького Миколаївського монастиря на володіння ґрунтами. Це рішення було прийнято у відповідь на випадки самовільного використання лісів і угідь, що належали монастирю, хоча раніше ці права вже закріплював універсал Богдана Хмельницького. Новий документ забороняв будь-яке користування монастирськими землями, луками та озерами або вирубку лісів без відповідного дозволу [31, с. 87].

Серед універсалів, адресованих монастирям, були й підроблені. Один із таких випадків – універсал від 22 жовтня 1657 року, виданий нібито в Чигирині, яким Омбиському монастиреві підтверджувалось право володіння селами Омбиш та Лосинівка [32, с. 59-60]. Однак достеменно відомо, що на той момент Іван Виговський перебував у Києві, що ставить під сумнів справжність цього документа.

Отже, аналіз опублікованих і відомих універсалів дозволив визначити ставлення гетьмана до найбільших монастирів Гетьманщини. Дослідження показало, що з 40 універсалів гетьмана, які стосуються регулювання поземельних відносин, 28 були адресовані монастирям та духовенству, що становить 70%. Серед 12 монастирів, згаданих в універсалах гетьмана Івана Виговського, найбільше привілеїв отримав Лубенський Мгарський монастир — 10 універсалів, тобто чверть від загальної кількості земельних універсалів. На відміну від старшини та шляхти, яким здебільшого лише підтверджували раніше надані землі, монастирям надавали нові володіння. Загалом можна сказати, що гетьман Іван Виговський продовжував політику свого

попередника, підтримуючи традицію шанування духовенства та залучення його до власної політичної підтримки.

Список використаних джерел

1. Універсали Богдана Хмельницького. 1648—1657 / Національна академія наук України, Інститут історії України; упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич; редакційна колегія В. Смолій та ін. Київ : Альтернативи, 1998. С. 132, 160, 167, 196, 236, 237.
2. Полтавщина : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького; "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана. Київ: "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1992. С. 526-527.
3. Кривошея В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк: монографія : у 2 т. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. Т. І. 516 с.
4. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття : причини і початок Руїни : [монографія]. Київ: Основи, 1998. 447 с.
5. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на озера Чигирин-Дубрівські. 1657, серпня 27. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)* / Матеріали до українського дипломатарію. Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського. Наукове товариство імені Шевченка. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Київ–Львів. № 6. С. 51-52.
6. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на озера Сулище, Білозір'я, Піщане, Глушець, Плетенища і Білеве. 1658, квітня 16. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 33. С. 72-73.
7. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на озера, стани і Чигирин-Дубровські уходи. 1658, березня 19. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від*

- Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 27. С. 68.*
8. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на Чигирин-Дубрівські стани й озера. 1659, серпня 15. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 66. С. 97.*
  9. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на Ксендзівські ліс і луки. 1658, квітня 12. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 31. С. 71.*
  10. Наказ Івана Виговського про заборону перешкоджати Лубенському Мгарському монастиреві володіти Ксендзівською лукою. 1658, липня 18. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 46-47. С. 82-83.*
  11. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на село В'язівець. 1658, серпня 20. Табір на Снітинці. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 50. С. 84 – 85.*
  12. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на село В'язівець. 1658, вересня 29. Табір під Зіньковим. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 53. С. 87.*
  13. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на Вовчанські млини. 1658, листопад. Ржищів. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 57. С. 89.*
  14. Універсал Івана Виговського Лубенському Мгарському монастиреві на млин на Лубенській греблі. 1659, січня 26. Табір в Угурінці. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 58. С. 90.*
  15. Універсал Івана Виговського про надання чернігівському єпископу Лазарю Барановичу Новгород-Сіверського Спасопреображенського монастиря з усіма його маєтностями.

- 1657, серпня 29. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 7. С. 52-53.
16. Універсал Івана Виговського Іванові Стецькому на село Смолягів. 1658, червня 16. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 39. С. 77-78.
17. Універсал Івана Виговського про підтвердження прав Чернігівського П'ятницького жіночого монастиря на маєтки, надані колишнім чернігівським полковником Іваном Аврамовичем. 1657, листопада 19. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 20. С. 63.
18. Універсал Івана Виговського про надання Чернігівському П'ятницькому монастиреві частини у млині при хуторах тієї ж обителі на річці Білоус. 1658, червня 17. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 40. С. 78.
19. Універсал Івана Виговського про надання Козелецькому Троїцькому монастиреві селища Борки. 1658, червня 27. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 42-43. С. 80.
20. Універсал Івана Виговського Козелецькому монастиреві на побудову млинка на вільній греблі. 1659, травня 28. Табір під Таманню. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 64. С. 95-96
21. Підтверджувальний універсал Івана Виговського Київському Микільському Пустинному монастиреві на володіння маєтностями, землями, угіддями, наданими обителі від польських королів і придбані у різних осіб. 1658, квітня 5. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 30. С. 70-71.
22. Універсал Івана Виговського Київському Пустинному Миколаївському монастиреві на Максимівку і Городище. 1658,

- червня 22. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 41. С. 79.
23. Універсал Івана Виговського Київському Пустинному Миколаївському монастиреві про підтвердження володіння маєтками. 1658, серпень. Кієщина. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 51. С. 85.
24. Універсал Івана Виговського Прилуцькому Густинському монастиреві про підтвердження за ним Вовчих озер, що в містечку Потоки. 1658, квітня 1. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 29. С. 70.
25. Універсал Івана Виговського Прилуцькому Густинському монастиреві про підтвердження минулорічного надання і про безперешкодний вилов риби в річках і ставках. 1659, лютого 11. Табір у Сорочинцях. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 60. С. 9293
26. Універсал Івана Виговського Ніжинському Різдва Богородиці монастиреві на містечко Салтикову Дівичю з селами, до нього належними, перевозом на річці Десна й озерами. 1657, жовтня 5. Корсунь. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 11. С. 56.
27. Універсал Івана Виговського Київському Видубицькому монастиреві про підтвердження права на володіння озером Глушець. 1658, квітня 14. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 32. С. 72.
28. Універсал Івана Виговського Межигірському монастиреві на Вишгород з селами. 1657, жовтня 17. Київ. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. № 13. С. 57.
29. Універсал Івана Виговського про надання Глухівському Петропавлівському монастирю сс. Холопки і Баничі з млином на р. Клевень. 1658, січня 30. Чигирин. *Універсали українських*

- гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 22. С. 64-65.*
30. Універсал Івана Виговського Канівському монастиреві на слободу Богородичну і дозволом селити людей. 1658, липня 12. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 45. С. 82.*
31. Універсал Івана Виговського Батуринському Крупицькому Миколаївському монастиреві з підтвердженням прав на володіння грунтами. 1658, листопада 16. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 54. С. 87-88.*
32. Універсал Івана Виговського Омбиському монастиреві про підтвердження права володіння селами Омбиш та Лосинівка. 1657, жовтня 22. Чигирин. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). № 15. С.59-60.*

Miroshnikov Yaroslav, a first-level of higher education student, majoring in 032 History and archeology

Bachynska Olena, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine, Head of the Department of History of Ukraine and Special Historical Disciplines

*Odesa I. I. Mechnikov National University
Odesa*

HETMAN IVAN VYHOVSKY'S UNIVERSALS AS A SOURCE OF REGULATION OF LAND RELATIONS WITH THE CLERGY

Abstract. *The article analyses the universals of Hetman Ivan Vyhovsky as a source that regulated land relations in the middle of the seventeenth century. The statistical analysis of the content of these acts, their*

*number, addressees and thematic priorities is presented. **Key words:** Hetman Ivan Vyhovsky, universals, land relations, Hetmanate, clergy.*

Мунтян Вадим, здобувач третього рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія

Бруяко Ігор, д. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії та методики її навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д.

Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(37:398)“637/3”(=512.121)

ВІЙНИ СКІФІВ В ОПИСІ АНТИЧНИХ АВТОРІВ: ХРОНОЛОГІЧНИЙ ОГЛЯД

Анотація. У статті подано хронологічний огляд військових кампаній скіфів, зафіксованих у творах античних авторів. Проаналізовано основні етапи військово-політичної діяльності скіфів у період з VII ст. до н.е. до III ст. н.е., включно з походами на Близький Схід, конфліктами з грецькими колоніями, війнами скіфського царя Атея та пізньоскіфськими конфліктами в Криму.

Ключові слова: античність, Причорномор'я, скіфська держава, військове мистецтво, історіографія.

Постановка проблеми. Скіфи – кочовий народ, який відіграв значну роль у військово-політичній історії античного світу. Багато античних авторів залишили цінні свідчення про скіфські війни, які дозволяють реконструювати участь цього народу в геополітичних процесах Євразії. У даній статті подається хронологічний огляд війн скіфів, зафіксованих у творах античних авторів. У різний час питання військової історії скіфів висвітлювалися відомими істориками та археологами О.Тереножкіним, Б. Граковим, Є. Черненком, Р.Козленком, Н.Гаврилюк, М. Гореликом, В.

Грицюком, С. Ольговським. Проте вивчення скіфської військової тематики продовжує залишатися актуальним і донині.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про скіфські військові походи у античних авторів належать до V ст. до н.е. «Батько історії» Геродот, розповідаючи про причини походу перського царя Дарія I проти скіфів, розповідає історію про те, як скіфи переслідували кіммерійців, вигнавши їх із Північного Причорномор'я, і просунулися до Близького Сходу. Там скіфи розгромили Мідійське царство, царі якого, за словами Геродота, «владарювали в Азії». Геродот пише, що скіфи на 28 років встановили панування над Мідією. Далі за Геродотом скіфам довелося повертатися назад до причорноморських степів, де вони зустріли вороже відношення від колишніх рабів і їм довелося воювати знову [1, с.250-255].

Проте, крім війни у Мідії, скіфи брали участь у війнах в Ассирії та на території Малої Азії. Перші згадки про присутність скіфів у Передній Азії містилися у ассирійських документах, вавилонських хроніках, єврейських текстах. Ці згадки також були підтверджені археологічними знахідками на території Передньої та Малої Азії, Близького Сходу [2, с.23].

При цьому активні дії скіфів у Азії датуються періодом від 668 до 585 століття до н.е. За цей час скіфи встигли повоювати з ассирійцями. За часів царя Ассархадона вони були розбиті військом Ассирії, після чого з кінця 660-х рр. до н.е. стали її союзником.

Після смерті царя Ашшурбанапала з 630-х рр. до н.е. у Ассирійській державі розпочався період безпорядків, якими активно скористалися скіфи, нападаючи на територію сучасної Сирії та Палестини, що знайшло відображення навіть у біблійських джерелах. При цьому скіфи залишалися союзниками ассирійських володарів і активно протистояли Мідійському царству [3, с. 45-47].

Зокрема у 614 році до н.е. скіфи на чолі з царем Мадієм фактично врятували Ассирію від розгрому, коли мідійці з вавилонянами взяли столицю Ассирії місто Ашшур і взяли в облогу Ніневію, де знаходилася ставка ассирійських царів. Мідійці були на певний час виведені з гри і не допомогли Вавилону наступного

року, коли цар Ассирії Сін-шар-ішкун організував воєнний похід на Вавилон.

Проте вже у наступному 612 році скіфи виступають як союзники Мідії і беруть участь у взятті Ніневії. Остаточне падіння ассирійського царства було оформлено у 605 році до н.е. у битві при місті Каркемиш, де скіфи, очевидно, брали участь на боці мідійського царя Кіаксара. Після битви через певний час Кіаксар запросив скіфських вождів на банкет і, напоївши їх, наказав перерізати. Саме після цієї події розпочався відтік скіфів назад до Північного Кавказу [3, с. 49-56].

Один із найвідоміших епізодів – похід перського царя Дарія I проти скіфів, описаний Геродотом. Звичайно цей похід датується 512 роком до н.е., проте ще у 1984 році, український історик, спеціаліст з озброєння та військової історії скіфів Є.В.Черненко у своїй монографії, присвяченій скіфо-персидській війні, дав ретроспективу датування цього походу за версіями вітчизняних та зарубіжних скіфологів. За його повідомленням похід датувався у межах від 520 до 511 років до н.е. [4, с. 7-11]

Формальним приводом для вторгнення Дарія I до скіфських земель, згідно IV книзі «Історії» Геродота під назвою «Мельпомена», стала помста скіфам за війни у Азії, падіння Ніневії, війни з Мідією та Вавилоном, спустошення Палестини та Передньої Азії. Проте поряд з цим у самого Дарія I була ідея створення величезної імперії з підпорядкуванням усіх відомих народів тодішньої Ойкумени [1, IV, 180].

У описі походу Дарія I Геродот насамперед розповідає про збори персидського війська з представників різних народів, які давали піхоту, кінноту, кораблі та інше. Далі він ретельно описує мандрівку війська Дарія, чисельність якого Геродот оцінює у 700 тис. вояків від Малої Азії через Придунав'я і землі фракійців, яких було підпорядковано владі персів, та перехід через Дністер, за яким лежали скіфські території [1, IV, 199-202].

Геродот детально описує скіфську стратегію виснаження ворога та знищення його тилу. З самого початку скіфи на нараді вирішили, що подолати військо Дарія своїми силами їм не вдасться.

Тому було вирішено не давати відкритої битви персам. Військо скіфів було розділено на три частини. Одну очолював цар Скопасіс, який повинен був повільно відступати до Дону вздовж Азовського моря (Меотидського озера), а коли перси повернуть назад – контратакувати їх. Дві інших під командуванням царів Ідантирса і Таксакіса повинні були йти перед персидським військом на відстані одного дня шляху, заманюючи їх на території народів, які не увійшли до антиперського союзу.

Перси, переслідуючи скіфів, ніяк не могли вступити з ними у вирішальну битву і врешті решт Дарій запропонував скіфам вибір – битися або підкоритися. Проте Ідантирс відповів, що сам буде вирішувати що робити і не вважає Дарія своїм володарем [1, IV, 204, 207-209].

Одночасно скіфи та їх союзники активізували свої дії. Військо Скопасіса рушило мосту через Дунай щоб домовитися з іонійцями, а відділи Таксакіса та Ідантирса розпочали напади на окремі підрозділи персів, не даючи їм фуражуватися і заманюючи перську кінноту у степ. Коли ж перси відходили під прикриття власної піхоти, скіфи припиняли бій і тікали знову у степ.

В результаті таких дій перське військо потрапило у скрутне становище, швидше за все через брак їжі, води і фуражу, та, можливо через хвороби. У цей момент скіфи надіслали відомий дар з жаби, миші та птаха, і п'яти стріл, натякаючи на необхідність зникнути з їхньої землі перед лицем неминучої смерті. Для Дарія це стало сигналом до відступу, до якого він вже був психологічно готовий. Спроба влаштувати битву ж зірвалася через сміхотворний привід [1, IV, 209-211].

Після цього Дарій розпочав відступ до Дунаю, покинувши хворих воїнів та віслюків. Скіфи, довідавшись від полонених про відступ перського війська, випередили їх на шляху до Дунаю, де запропонували іонійцям зруйнувати міст і повертатись до своїх міст. Греки зробили вигляд, що прийняли пропозицію, але насправді саботували руйнування мосту [1, IV, 211-212].

Скіфи тим часом спробували відрізати персів від мосту, але не знайшли їх у степу. Скіфи вважали, що перси не підуть тим же

шляхом, яким наступали і який спустошили скіфи. Насправді ж Дарій пішов попереднім маршрутом і, нехай з великими труднощами, але все ж таки досягнув мосту. Іонійці швидко налагодили переправу, перси перейшли Дунаю і уникли остаточного розгрому [1, IV, 212-213].

Таким чином перси відчували на собі той спосіб бойових дій, які пізніше назвали «скіфською війною», яка робила ставку не на генеральну битву з метою повного розгрому противника, а на поступове виснаження його до того моменту, коли він або заслабне до того стану, коли його можна буде розбити наявними силами, або ж відмовиться від наступу і піде на власну територію.

У V–IV ст. до н.е. скіфи час від часу вступали у конфлікти з грецькими полісами Північного Причорномор'я. Почалися ці напади з походів V століття до н.е. на племена синдів, що жили на Північному Кавказі. Ці походи зачіпали і грецькі міста-колонії на Керченському і Таманському півостровах. Також у 490-х рр. скіфофракійські війни зачепили грецькі міста-колонії у Придністров'ї та Подунав'ї, зокрема Херсонес Фракійський. Неодноразовими були сутички скіфів з ольвіополітами, які жили у безпосередній близькості від кочовиків. Зокрема, згадується напад скіфів на Ольвію. Також скіфи брали активну участь у династичних конфліктах у Боспорському царстві.

Також від скіфів час від часу страждали Херсонес та інші міста-колонії у Криму. Псевдо-Скілак згадує скіфські племена в околицях грецьких міст. Ісократ у "Панегирику" підкреслює загрозу, яку становили скіфи для еллінського світу [5, с.61-65].

Наступним етапом стали скіфські війни в період правління царя Атея (IV ст. до н.е.). Цар Атей був найвідомішим скіфським правителем. Його війни проти сусідніх народів, а також протистояння з македонським царем Філіпом II, описані в творах античних істориків. У битві 339 р. до н.е. Атей зазнав поразки і загинув, що стало важливим поворотним моментом в історії скіфів [6, с.9-10].

Атей був першим царем, який намагався, спираючись на власний клан, встановити одноосібну царську владу серед скіфів. У

період його правління скіфи здійснювали активну експансію у Подунав'я. Так Юлій Фронтін згадує про війну Атея з фракійським племенем трибалів, яких Атей переміг завдяки військовій хитрості – він наказав підігнати стада худоби до місця бою. Трибали сприйняли пилюку, підняту худобою, за наближення додаткових сил скіфів і відступили [6, с.274-275].

Далі Атей зав'язав війну з істріанами, проте не зміг їх перемогти і звернувся за допомогою до Філіпа Македонського. Коли ж війну з істріанами було виграно і скіфи закріпилися у Добруджі, Атей у свою чергу відмовив у допомозі Філіпу, який у цей час воював з Одриським царством. Через це справа дійшла до прямого протистояння між скіфами та македонцями, яке тривало з 339 до 313 рр. до н.е. [7, с. 116].

За повідомленням Помпея Трога, Філіп розпочав марш до річки Істр (Дунай) мотивуючи це тим, що хоче встановити там свою статую. Для скіфів це означало встановлення влади Філіпа над даною територією, тому Атей пообіцяв зруйнувати монумент.

У відповідь Філіп здійснив марш без обозу вздовж узбережжя Чорного моря і застав скіфів неприготованими. Незважаючи на перевагу у силах скіфи зазнали поразки а 90річний Атей та його старші сини загинули. Македонці взяли величезну здобич, проте втратили перевагу у мобільності і на зворотньому шляху зазнали поразки від трибалів, які забрали собі усі трофеї та полонених [7, с.117; 10, с.253-254].

Певним реваншем у цій війні стала поразка від скіфів македонського намісника Зопіріона, який намагався поставити під контроль Македонії причорноморські грецькі міста. У 331 році до н.е. Зопіріон взяв в облогу Ольвію. Ольвіюполіти мобілізували практично все населення і запросили допомогу у скіфів. Ольвія витримала облогу, а скіфи розбили македонське військо [8, с. 65-69].

Тому за часів Олександра Великого скіфи та македонці трималися нейтралітету. Проте після його смерті один з діадохів – Антигон, спробував створити власну державу, спираючись на

фракійців, скіфів та греків Західного Причорномор'я, але його опоненту Лісімаху вдалося здолати цей союз [7, с.118].

Остаточно поставило крапку у історії скіфського панування у Причорномор'ї сарматська експансія. Поневолення скіфів сарматами та вторгнення у внутрішні області Європи пізні античні автори, зокрема Страбон, повідомляють про поступове витіснення скіфів сарматськими племенами [6, с.125-12, 129-130]. У той же час залишки скіфських утворень ще довго зберігали активність. Діон Кассій згадує про скіфів у римську епоху [9].

Проте скіфи не одразу зійшли з історичної арени, пізньоскіфське царство формується в Криму та зникає у III ст. до н.е. Поліен, Пліній Старший та Птолемей згадують про скіфів Криму, які вели боротьбу з греками та місцевими племенами. Проте це був період, коли скіфи поступово втрачали свою політичну вагу [10, с. 34-39].

Висновки. Античні автори залишили багатий корпус свідчень про війни скіфів у різні історичні періоди. Від агресивних походів на Близький Схід до локальних конфліктів із грецькими колоніями та пізніших боїв у Криму – історія скіфських війн віддзеркалює складну динаміку політичного розвитку цього народу.

Список використаної літератури

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах: Пер. А.О.Білецького. Київ: Наукова думка, 1993. 574 с.
2. Бережинський В. Г. Військова організація і воєнне мистецтво скіфів. Київ: Академія ЗСУ, 1994. 105 с.
3. Rolle R. The World of the Scythians. London: Batsford, 1989. 141 p.
4. Черненко Є.В. Скифо-персидская война. Киев: Наукова думка, 1984. 120 с.
5. Давня історія України: В 3т. Інститут археології НАН України. Т.2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка, 1998 . 495 с.
6. Скифы: Хрестоматия. Сост., введение, коммент. Т.

- М. Кузнецовой. М.: Высш. школа, 1992. 304 с.
7. Грицюк В.М. Скіфо-македонські війни. Тези доповідей міжнародної наукової конференції “VII сходознавчі читання А. Кримського”. Київ: Інститут сходознавства НАН України, 2003. С. 116–118. 8. Гаврилюк Н.А., Черненко Е.В. “Скифский поход” Зопириона. Проблемы археологии Северного Причерноморья. Херсон, 1991. С. 65–69.
9. Дион Кассий. Римская история // Памятники позднеантичной научно-художественной литературы II–V веков. – Москва: Наука, 1964. – С. 660. Скифы и сарматы. АН УССР, Ин-т археологии; отв. ред. А. И. Тереножкин. Киев: Наукова думка, 1977. 231 с.

*Muntian Vadym, graduate student, majoring
in 032 History and archeology*

*Bryuko Ihor, Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of
World History and Methods of Teaching
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky*

Odesa

SCYTHIAN WARS AS DESCRIBED BY ANCIENT AUTHORS: A CHRONOLOGICAL REVIEW

Abstract. *The article presents a chronological overview of the military campaigns of the Scythians, recorded in the works of ancient authors. The main stages of the military and political activities of the Scythians in the period from the 7th century BC to the 3rd century AD are analyzed, including campaigns to the Middle East, conflicts with Greek colonies, wars of the Scythian king Ateus and late Scythian conflicts in the Crimea.*

Key words: antiquity, Black Sea region, Scythian state, military art, historiography.

Огир Олександра, здобувачка першого
рівня вищої освіти спеціальності 014
Середня освіта (Історія)

Діанова Наталія, д.і.н., професор
кафедри історії України ДЗ
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(477.7):281.93”18”

РОЗБУДОВА РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ОДЕСІ В XIX СТОЛІТТІ

Анотація. Представлений текст є історико-архітектурним дослідження становлення та розвитку римо-католицької громади в Одесі XIX століття. У роботі детально проаналізовано етапи формування інституційної бази католицької церкви в місті, в період від зведення першої дерев'яної молитовні у 1795 році до побудови двох монументальних кам'яних соборів: Успіння Пресвятої Діви Марії (освячений в 1853 році) та Святого Климентія (освячений в 1913 році). У роботі використано комплексний підхід, що поєднує історичний та архітектурний аналізи, що є важливим для вивчення, збереження та популяризації культурної спадщини міста.

Ключові слова: Одеса, римо-католицька церква, собор, становлення, розвиток.

Населення Одеси упродовж XIX століття відрізнялося багатоетнічністю та поліконфесійністю. Різноманітні пільги, в тому числі й свобода віросповідання, проголошені царським урядом для

переселенців, стали привабливими для жителів європейських країн та розділеної на той час Речі Посполитої. Тож до Одеси переселилися представники різних релігійних конфесій, які мали право на будівництво своїх храмів і здійснення богослужіння своїми священнослужителями. Вагоме місце серед них посідали римо-католики: італійці, німці, поляки, французи та інші.

Проблема розбудови римо-католицької церкви розглядалася в сучасній історіографії. Проте дослідники здебільшого звертали увагу на внесок римо-католицької церкви у соціально-економічний і культурний розвиток міста. Лише деякі з них, зокрема, О.О. Баковецька, Н.М. Діанова та деякі інші розглядали ще й процес церковного будівництва в Одесі. Однак в історичній літературі бракує досліджень, де комплексно досліджено історичну та архітектурну складові розбудови римокатолицької церкви.

Мета представленої статті полягає в дослідженні процесу розбудови римо-католицької церкви в Одесі в ХІХ столітті в історичному та археологічному контекстах.

Починаючи з кінця ХVІІІ століття римо-католики утворили в Одесі свою невелику общину, яка з часом мала тенденцію до зростання. Уже в 1795 році вони за свої кошти побудували в місті невелику дерев'яну церкву, де отець Андре Арчіоллі Порох провів свою першу Месу. Згодом її приміщення стало тісним і віруючі попросили міську владу надати їм землю для будівництва нового храму. У 1808 р. будівельний комітет виділив місце на воєнному форштадті Одеси для будівництва кам'яної церкви для католиків загальною площею 2 925 кв. сажень, де й розпочато будівництво першого костелу на вулиці Катерининській (нині – Європейській). Згодом, у 1811 році, католицьке духовенство звернулося до Одеського будівельного комітету з проханням видати офіційний дозвіл на право власності на землю, виділену для потреб церкви. Прохання було задоволено, і церква отримала право на вільне володіння виділеною раніше земельною ділянкою [1, с. 113].

Один із перших описів костелу зробив 1810 року князь Іван Долгорукий (1764-1823): «Католицька Римська Церква всередині

міста, небагата, але чисто і добре прибрана; при ній служить Капуцин. Він мене водив усією будовою церковною: ходить за встановленням свого Ордену, у сірому капоті, з відкладним капюшоном, оперезаний пасовим поясом і з чотками в руках. Він щохвилини, ходячи в церкві, присідав перед своїм престолом» [2, с. 250].

Будівельні роботи церкви завершилися в 1822 році. У подальшому двічі розширювали приміщення костелу, проте в 1840-х роках кількість віруючих настільки збільшилася, що він уже не міг вмістити всіх охочих [3].

Тож у 1847 року розпочалося будівництво нового кам'яного собору за проектом італійського архітектора Франческо Моранді. Цей проєкт доопрацював і завершив будівництво польський архітектор Фелікс Гонсіоровський. Фелікс Вікентійович Гонсіоровський свою трудову діяльність розпочав у Варшаві, де, зокрема, будував готель «Англійський» (1839). Наприкінці 1848 року він приїхав з Волині до Одеси. Уже перші споруди його в місті стали значущими для розвитку місцевої архітектури. Замість шаблонних форм класицизму, слідом за Ф.К. Боффо і Ф.О. Моранді, архітектор запропонував для традиційних об'ємнопланувальних рішень споруд «неоготичне», «неоренесансне» вбрання, декорації в дусі «неогрек». На той час готичний стиль набував популярності в архітектурі. Тож будівля римокатолицького собору, освяченого 16 серпня 1853 року єпископом Фердинандом Канном, вирізнялася особливою монументальністю [4].

Храм побудований у формі латинського хреста. Зовні його стиль можна назвати як змішаний романський і готичний. Фронтони і вікна дзвіниці виконані в готичному стилі, подвійні напівкруглі вікна і напівколони, восьмикутний купол – у романському. До собору вели три входи, над центральним з яких знаходився орган.

Розрахований собор приблизно на 2 000 віруючих. Ось як було описано внутрішнє оздоблення храму в 1892 році:

«Архітектура церкви зовні не представляє нічого особливого, але всередині – дуже красива. Стіни і пілястри оздоблені під білий мармур, підлога мармурова. Особливо ефектна колонада, що йде по обидва боки, і вівтар художньої роботи, з іконою Успіння Пресвятої Богородиці, яка є копією картини Рафаеля, роботи художника Фішера (дар графині Ольги Нарішкіної) [5]. У храмі була ікона Божої Матері – оригінал роботи відомого флорентійського художника XVII століття Карло Дольче (подарована собору доктором Рено на честь освячення 1853 року). За заповітом Михайла Микулича собору було передано 12 мармурових фігур апостолів італійської роботи і 4 фігури євангелістів. Від Папи Пія IX собору було подаровано мармурову хрестильницю. Справжнім витвором мистецтва була мармурова різблена кафедра, яка не збереглася до наших днів. На стінах висіли 14 картин Хресної Дороги – подарунок художників Дюссельдорфа на честь консекрації храму. У соборі було 120 дубових лавок, шість великих бронзових люстр. Зліва від входу до храму висів образ Святого Роха – захисника від епідемій і стояло срібне панікадило з написом французькою: «На згадку про чуму 1812 року». У ньому горів вічний вогонь. У бічних нефах розташовувалися два білі мармурові надгробки: одеського міського голови Олександра Ланжерона і отця Георгія Разутовича. У лівій частині поховані тираспольський єпископ Вікентій Липський і канонік Франц-Ксаверій Клімашевський» [6].

У Південній та Східній Україні, в процесі розвитку римокатолицьких громад також активізувалась благодійна діяльність. Так, наприклад, у 1875 році при римо-католицькому соборі Одеси іменним указом дозволено відкрити дитячий сирітський притулок. Його розмістили в двоповерховому будинку. На першому поверсі знаходилась чоловіча частина, в якій проживало 42 хлопчика та вихователь. На другому поверсі розмістили 30 дівчат і виховательку. Освіту діти отримували в парафіяльному училищі [7 с. 348-349].

Собор відігравав роль співкафедрального в Тираспольській дієцезії, адже саме тут знаходився єпископ-помічник, тоді як

єпископ-ординарій мешкав у віддаленому Саратові. До революції парафія налічувала близько 15 тисяч віруючих, про яких піклувалися настоятелі о. Андрій Келлер та вікарії о. Казимир Соколовський, Август Манігліє, Франченко де Мотта (капуцин) та Антоній Віторт, які проводили богослужіння на рідній мові віруючих: польській, німецькій, французькій та італійській [6].

Другий костел в Одесі був закладений наприкінці XIX століття, але будівництво завершено уже на початку XX століття. Його поява була спричинена проханням польської общини, яка знаходилась у районі Молдованки, на перехресті вулиць Балківської та Заньковецької і являла собою поселення з невеликих приватних будинків. Зважаючи на те, що в Одесі на той час існував лише один собор у центрі міста, а чисельність римо-католиків невинно зростала, 10 жовтня 1892 р. до міського управління надійшло прохання каноніка Р. Рейхерта про виділення ділянки для будівництва костелу, будинку причту, училища та притулку. 16 листопада міський голова Г.Г. Маразлі надав згоду, передавши католицькій громаді ділянку розміром 1 659 кв. сажень, однак будівництво костелу почалося значно пізніше, оскільки не були зібрані необхідні кошти для створення проекту та його реалізації.

Проектування костелу довірили В.О. Домбровському – етнічному поляку. Владислав Домбровський поселився в Одесі в 1890 році, а уже через 6 років працював архітектором канцелярії при градоначальнику. За участь у проектуванні будівлі Головного штабу (у співавторстві з В. Харломовим) 1895 року він отримав премію від керівництва міста. На той час архітектор В. Домбровський реалізував лише декілька проектів у різних містах України, зосереджуючись здебільшого на підрядних роботах, проте це був вже другий його проєкт сакральної споруди. Перший костел за проєктом В. Домбровського був зведений в 1896-му році в Миколаєві, його вигляд майже не відрізняється від одеського проєкту 1895-го року. У газеті «Одесские ведомости» від 10 (23) березня 1903 року опубліковано замітку «Закладка нового

костелу», де повідомлялося, що католицький єпископ барон Едуард Ропп відслужив службу Божу і власноруч заклав у фундамент табличку з написом латинською мовою про те, що основу новому храму покладено в роки правління на папському престолі Лева XIII і за царювання Миколи II. Канонік Валентин Гартман прочитав вірянам папське послання про відпущення гріхів. Міська управа, пішла на зустріч побажанням католицької громади, проте зобов'язала її побудувати костел за три роки. У разі невиконання цієї умови ділянка була б повернута назад місту. Будівництво костелу загалом було закінчено 1906 року, хоча роботи з його оздоблення тривали ще десять років. Основна причина – брак коштів, які збирали тричі [8]. У 1900-му році на костел та інші споруди було зібрано 160 тис. рублів, а під час наступного збору ще 25 тис. рублів. Серед благодійників фігурує прізвище Влодек. Ймовірно, саме архітектор Лев Влодек зробив грошовий внесок. Окремо варто відзначити Костянтина Володковича, який, окрім загальних пожертвувань, на власні кошти спорудив одну з дзвіниць костелу.

Головний фасад будинку плебанії, як і костелу, орієнтований на північний захід, апсида колишнього домового (тепер головного) храму розміщена у південно-східній частині будівлі. Отвори потрійних вікон, виконані у притаманному романському стилі, пофарбовані в білий колір, вони контрастують з цегляними стінами з червоної цегли, які спочатку не були пофарбовані. Новий коричневий колір фасадів додає будинку більш стриманого вигляду.

На листівках костел підписано як «Новий костел», проте, можливо, він тоді ще не був освячений. Костел загальною площею 3 220 кв. метрів мав дві вежі-дзвіниці заввишки 64 м, що дещо нагадувало за плануванням Кельнський готичний собор. Над нефом розташовувалася менша за розмірами вежа в готичному стилі. Первісне поєднання білого та яскраво-червоного кольорів виглядало дуже ефектно, про що згадували деякі сучасники будівництва храму. Костел мав два широкі нефи з приділами, за якими починалася апсида складної конфігурації. Загалом у храмі

було сім вітварів та шість сповідальень. Було влаштовано електричне освітлення, підлога виконана з бетоно-мозаїки. Звісно ж, у соборі був встановлений орган. Головний фасад та приділи мали східне вирішення з великими готичними розетками та потрійними романськими вікнами над ними. Фасади костелу на рівні першого поверху виконані також з елементами німецького ренесансу [9]. На вході до храму стояла мармурова купіль. Вівтарна частина була виконана в стилі бароко. Підлога була оздоблена плиткою з мармурової крихти чорного і білого кольорів. Готичні вікна храму були засклені вітражами, унікальними за складністю і красою. Справжній витвір мистецтва представляли центральні вхідні двері, виконані з дерева з елементами металевого кування, декоровані барельєфами на біблійні сюжети. Характерною особливістю нового костелу були дві вежі-дзвіниці по 64 метри кожна і глибокий червоний колір, характерний для цегли, з якої костел було збудовано. Архітектурний комплекс нового костелу включав низку схожих за стилем споруд: притулки для людей похилого віку та дітей, школу, їдальню, будинок для священників (причт), у якому влаштовували збори церковнослужителів. Між собором і будинком причту було розбито парк в англійському стилі, через який за задумом архітектора проходила центральна алея. Уздовж огорожі, яка відокремлювала парк від залізниці, були влаштовані штучні гроти, обсаджені рослинами. Урочисте освячення храму, який було названо в ім'я святого Климентія, відбулося 4 жовтня 1913 року. Настоятелем храму було призначено отця Йосипа Шейнера. Свою назву собор отримав на честь святого Климентія, четвертого Папи римського, закатованого в каменоломнях Херсонеса (недалеко від Севастополя).

Крім отця Шейнера обслуговували костел також вікарії оо. Гіацинт Левчак і Павло Соколовський. На той час чисельність місцевих парафій досягла 17 тисяч – це майже на 4 тисячі більше, ніж у материнській парафії Успіння Пресвятої Діви Марії [8]

Таким чином, аналіз представленого тексту дозволяє дійти висновку про важливу роль римо-католицької громади в історії та культурному ландшафті Одеси. Завдяки толерантному ставленню

міської влади та активності вірян, у місті було зведено два величних храми, які стали не лише центрами релігійного життя, але й значущими архітектурними пам'ятками. Активна діяльність духовенства та значна чисельність парафіян свідчать про масштаб впливу римо-католицької церкви на соціальне та духовне життя міста. Це підтверджує вагому роль римо-католицької громади у формуванні полікультурного та архітектурного ландшафту Одеси XIX – початку XX століть та її участь у релігійному та суспільному житті міста.

Список використаних джерел

1. Діанова Н.М. Формування етно-конфесійної структури населення міст півдня України: монографія. Одеса : Астропринт, 2010. 176 с.
2. Яворская А. Одесские костелы в мемуарах и литературе XIXXX веков. Литературный музей: Одесса. 2020. С. 249-260. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/12322/1/A_Jaworska_Odesskiye_kostely_v_memuarakh_i_literature_XIX_XX_vekov.pdf
3. Святині, Одеса, Успіння (внебовзяття) П.Д.М. | Костели і каплиці України. URL: <https://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=aosod&p=ododud&l=u>.
4. Пилявский В. Они строили Одессу. *Дюк*. 1991. № 2. С. 10–11. URL: <https://co6op.narod.ru/txt/odessa/articles/architect.html>.
5. Римо-Католический костел Успения Пресвятой Девы Марии. URL: <https://look-at-odessa-ua.blogspot.com/2013/04/blogpost.html>.
6. Кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20140729131339/http://catholic.in.ua/eparhia/afedralnyy-sobor-uspinnya-presvyatoi/>.

7. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні кінця XVIII-XIX століть: монографія. Миколаїв, 2015. 360 с.
8. Іванченко С. Одеса, яку ми не застали. 2020. URL: <http://lostodessa.iv-studio.od.ua/hram-sviatogo-klimenta.html>.
9. Одеса. Римо-католицький собор св. Кліментія з будинком причту (1899-1913 pp.). Блог Antique про архітектуру України. URL: <https://archexplorer.wordpress.com/2012/02/06/одеса-римо-католицький-собор-св-кліме/>.

Ohyr Aleksandra, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Dianova Nataliia, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Odesa

DEVELOPMENT OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN ODESA IN THE NINETEENTH CENTURY

Abstract. *The presented text is a historical and architectural study of the formation and development of the Roman Catholic community in nineteenth-century Odesa. The work analyzes in detail the stages of formation of the institutional base of the Catholic Church in the city, from the construction of the first wooden chapel in 1795 to the construction of two monumental stone cathedrals: The Cathedral of the Assumption of the Blessed Virgin Mary (consecrated in 1853) and St. Clement (consecrated in 1913).*

The paper uses an integrated approach that combines historical and architectural analyses, which is important for the study, preservation, and popularization of the city's cultural heritage.

Key words: *Odesa, Roman Catholic Church, cathedral, formation, development*

Валерія Островська, здобувачка першого рівня вищої освіти, спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Роман Сітарчук, професор кафедри історії України

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

УДК 94(477)“08/11“:177.72-055.2

РОЛЬ ЖІНОК У МЕЦЕНАТСТВІ ЗА ЧАСІВ КНЯЖОЇ ДОБИ

Анотація. У публікації розглянуті основні аспекти діяльності у сфері меценатства видатних діячок-жінок доби середньовіччя в українських землях.

Ключові слова: діячі, жінки, культура, меценатство, середньовіччя, храми.

Меценатство як явище має давні історичні корені й відіграло важливу роль у розвитку культури, освіти та релігійного життя українців. Історія зберегла пам'ять про жінок, зокрема княжої доби, які не лише впливали на політичні та культурні процеси, а й активно займалися меценатством. Діячки тих часів часто опікувалися мистецтвом, освітою та релігійним життям. Вони засновували монастирі, фінансували будівництво храмів, підтримували літописців та іконописців. Розглянемо місце в цій сфері декотрих із видатних постатей середньовічної доби в українських землях.

Однією з перших жінок-меценаток була княгиня Ольга. Її правління стало в значній мірі переломним моментом у розвитку

давньоруської держави. Вона не лише особисто прийняла християнство, а й активно сприяла його поширенню в Русі [1, с. 6667]. За її наказом будувалися перші християнські храми, які ставали центрами богослужінь та освіти, а згодом – символом християнської культури. В монастирях, заснованих за підтримки Ольги, зберігалися книги, переписувалися рукописи та навчалися священики. Церкви також виконували функції шкіл, де молодь могла отримати базову освіту, були основним джерелом знань у той час. Княгиня Ольга зробила значний внесок у розвиток власне церковної освіти в Русі. Її діяльність надихнула наступні покоління правителів.

Дочка Ярослава Мудрого, Анна Ярославна, також залишила значний слід в історії. Вийшовши заміж за французького короля Генріха I, вона привезла до Франції книги, написані кирилицею, що сприяло поширенню писемності серед французької еліти. Анна володіла кількома мовами й могла читати латинською, що було рідкістю серед монархів того часу. Вона підтримувала освіту та мистецтво, залишивши приклад жінки, яка зміцнювала зв'язки між народами [2, с.14-15]. Завдяки Анні у французькому дворі з'явилися елементи руської культури, включаючи рукописи, іконопис та архітектурні традиції. Французькі історики згадують, що Анна впровадила традицію підписувати державні документи, в той час як більшість із європейських правителів того часу були неписьменними. Хоч її меценатська діяльність не була такою масштабною, як у княгині Ольги, все ж Анна Ярославна залишила важливий культурний слід в європейській історії [2, с. 16].

Серед жінок, чия діяльність у сфері меценатства залишила глибокий слід у культурному й духовному житті Русі, своє місце посідала Єфросинія Полоцька (бл. 1101–1173 роки). Як представниця князівської династії, вона зробила вагомий внесок у розвиток освіти, архітектури й духовності. Її життєвий шлях став прикладом того, як меценатство може поєднуватися з глибоким релігійним покликанням та служінням суспільству. Вирішивши у впливовій родині, Єфросинія свідомо обрала чернече життя, відмовившись від світських привілеїв. Після постригу вона активно

займалася просвітницькою діяльністю, ставши ініціаторкою створення важливих культурно-освітніх осередків. Одним із її найвагоміших досягнень стало заснування жіночого монастиря у Полоцьку, де також функціонувала школа для дівчат – унікальна для тогочасного суспільства освітня установа. У монастирях вивчали грамоту, релігійні науки, ремесла, а також займалися переписуванням книжок, що сприяло збереженню літературної спадщини Русі [3].

Особливе місце у спадщині Єфросинії посідав СпасоПреображенська церква, збудована за її ініціативою, що стала визначним зразком тогочасної архітектури та осередком духовного життя, а виготовлений на її замовлення хрест Єфросинії Полоцької 1161 року – вражаючий витвір ювелірного мистецтва, прикрашений коштовностями, – символізував її щире віру та зв'язок із християнськими традиціями.

Діяльність Єфросинії Полоцької була спрямована не лише на духовне збагачення, а й на підтримку освіти, культури та збереження національної ідентичності. Її постать стала втіленням сили, мудрості й духовної глибини жінки-меценатки, яка в умовах середньовічного світу змогла відіграти ключову роль у формуванні культурного обличчя своєї доби [4].

Анастасія Заславська – княгиня з роду Гольшанських, зробила вагомий внесок у збереження та розвиток культурної й духовної спадщини українських земель у XVI столітті. Вона стала прикладом благородного меценатства жінки в епоху, коли суспільство залишалося глибоко патріархальним. Після смерті чоловіка Анастасія прийняла чернечий постриг під іменем Прасковія, присвятивши решту свого життя служінню церкві та духовній справі. Саме під її заступництвом розпочалося створення одного з найважливіших духовно-культурних артефактів української історії – Пересопницького Євангелія. Цей рукопис, перекладений староукраїнською мовою, став не лише першим перекладом Євангелія, а й символом національної ідентичності. Його урочиста мова, барвисте оформлення й велике значення для розвитку української писемності роблять його справжнім

культурним скарбом. Анастасія фінансувала створення цього манускрипту разом із сином Янушем та зятем Іоанном Чорторийським. Її внесок полягав не лише в матеріальній підтримці, а й у моральному захисті перекладачів і переписувачів, котрі діяли у складних умовах релігійної та політичної напруги. Таким чином княгиня Анастасія Заславська стала важливою ланкою в історії жіночого меценатства, її підтримка освіти, релігійної літератури та національної мови є прикладом глибокої любові до свого народу і віри [5].

Ще однією званою жінкою-меценаткою була Галшка Гулевичівна (бл. 1575–1642 роки). Вона була українською шляхтянкою, яка зробила значний внесок у розвиток освіти, духовності та культури України на початку XVII століття. Її діяльність припала на складний період історичних змін, пов'язаних із наростанням релігійного та національного тиску після Берестейської унії 1596 року [6, с.3-4].

Найважливішим внеском Галшки Гулевичівни стало заснування Київського братського Богоявленського монастиря та школи при ньому. У 1615 році вона передала свою садибу в Києві для створення духовного та освітнього центру [6, с.9]. Цей акт був підтверджений королем Речі Посполитої Сигізмундом III. Школа при монастирі стала центром освіти, де вивчалися не лише богословські дисципліни, але й філософія, риторика, граматики та інші науки. Згодом завдяки зусиллям митрополита Петра Могили школа перетворилася на Києво-Могилянську колегію (потім – академію), яка стала одним із найвпливовіших освітніх центрів Східної Європи. Галшка Гулевичівна керувалася бажанням підтримати православ'я та українську культуру в умовах наростання католицького впливу. Її діяльність була спрямована на збереження національної ідентичності та розвиток освіти. Вона активно підтримувала Київське братство, яке відіграло значну роль у боротьбі за православ'я [6, с.13-14].

Отже, жіноче меценатство в епоху середньовіччя – це явище, яке змінює усталені уявлення про жінку в тогочасному суспільстві. Навіть в умовах патріархальних устоїв вони не лише

брали участь у культурному та духовному житті, а й часто були його рушійною силою. Їхня діяльність виходила далеко за межі звичайної благодійності, вони підтримували освіту, мистецтво, літописання та християнство, демонструючи глибоке розуміння своєї ролі у створенні національної ідентичності та духовної спадщини.

Згадуючи видатних жінок українського минулого, варто замислитись: їх приклад нагадує нам, що історія – це не лише хроніка воєн і політичних інтриг, а й повільно, але впевнено творима культура, до якої жінки вносили (і вносять) не менше, ніж чоловіки, змінювали культурний ландшафт цілої епохи. Такі жінки, як княгиня Ольга, яка започаткувала християнську освіту на Русі, чи Анна Ярославна, що поширювала руську культуру у Франції, показують, як їхнє меценатство виходило за межі країни, стаючи частиною міжкультурного діалогу. Єфросинія Полоцька та Галшка Гулевичівна довели, що жіночі освітні ініціативи можуть перерости у центри науки та духовності, які живуть століттями, а Анастасія Заславська своєю підтримкою рідної мови та літератури піднесла меценатство на новий рівень. Ці жінки діяли в умовах політичної нестабільності, релігійних конфліктів та культурного тиску, але зуміли зберегти й примножити найважливіші складові майбутньої української ідентичності – мову, віру, писемність, освіту та духовність. Їхній внесок став основою для формування української еліти, розвитку освіти серед народу, а також розквіту літератури, архітектури та мистецтва.

Список використаних джерел

1. Яковенко Н. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття*. Київ : Генеза, 2005. 380 с.
2. Анна Київська – Анна Ярославна – князівна, королева Франції : бібліограф. покаж. / Публічна бібліотека імені Лесі Українки м. Києва ; [упоряд. Н. Грищенко ; авт. літ. нарису Н. Пирогова ; літ. ред.: В. Білозір, О. Трубайчук, В. Цветкова ; відповід. за випуск О. Дудок]. Київ, 2022. 58 с.

3. Пам'ять преподобної Єфросинії Полоцької: Духовний і культурний спадок Святої. Режим доступу : <https://mefodiy.org.ua/pamyat-prepodobnoyi-yefrosyniyipoloczkoji-duhovnyj-i-kulturnyj-spadok-svyatoyi/>
4. Преподобна Єфросинія Полоцька: життя, присвячене вірі та культурі. Режим доступу: <https://p-uapc.te.ua/novyny/prepodobnayefrosyniya-poloczka-zhyttya-prysvyachene-viri-ta-kulturi/>
5. Вітовська В. Княгиня-меценатка : Анастасія Заславська. Режим доступу : <https://bit.ua/2020/10/metsenatka-anastasiya-zaslavska/>
6. Галшка Гулевичівна : біобібліогр. нарис / упоряд. Т. М. Тимчук ; Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих м. Києва. Київ, 2023. 29 с. (Видатні жінки Києва ; вип. 4).

Valeriia Ostrovska, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Roman Sitarchuk, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine

V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University

Poltava

THE ROLE OF WOMEN IN PATRONAGE IN THE PRINCELY ERA

Abstract. *The publication deals with the main aspects of the activities in the field of patronage of prominent women figures of the Middle Ages in the Ukrainian lands.*

Key words: *figures, women, culture, patronage, Middle Ages, churches.*

Павлов Роман, здобувач третього рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія

Савченко Віктор, д.і.н., професор кафедри історії України

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.

Ушинського»

м. Одеса

УДК 930.1(477)«1920/1930»

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ЕЛІТИ В ОДЕСІ В ПЕРІОД НЕПу: ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА ТА КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Дослідження формування нової еліти в Одесі в період НЕПу зосереджено на вивченні політичних, економічних та культурних трансформацій, що відбувалися в місті після Революції 1917 року та громадянської війни. У цей період, коли більшовицька влада встановила свій контроль, формування еліти не було результатом природного соціального руху, а стало відображенням специфічної політичної стратегії, спрямованої на зміцнення більшовицької влади. Особливість одеської еліти полягала в тому, що вона була під контролем радянської влади, а не функціонувала як автономний соціальний прошарок. Це дослідження розглядає роль соціальних ліфтів, на яких будувалися кар'єри партійних функціонерів, чекістів та господарників, а також вплив цих процесів на економічні та культурні зміни в місті. Важливим аспектом є також аналіз наслідків для довготривалих соціальних та політичних конфліктів, які виникли в результаті такого контролю з боку держави.

Ключові слова: Одеса, 1920 – ті роки, еліта НЕПу, радянська номенклатура, політика, соціальні ліфти.

Період НЕПу (Нова економічна політика) в Україні та в цілому в Радянському Союзі, що тривав з 1921 по 1928 рік, став важливою віхою в історії формування нових соціальних та політичних еліт. Одеса, з її специфічною історією та соціально-економічною структурою, була одним з найбільш динамічних міст цього періоду. Формування нової еліти в Одесі в умовах НЕПу супроводжувалося серйозними політичними, економічними та культурними трансформаціями, які, в свою чергу, визначили соціальну структуру міста на довгі роки вперед.

Нова еліта, що виникла на основі більшовицької політики, була частково сформована за допомогою соціальних ліфтів, які дозволяли робітникам і селянам досягати високих посад, якщо вони мали лояльність до партії та задовольняли вимоги радянської влади. Однак разом з підвищенням мобільності, процес формування еліти мав й інші наслідки: відсутність реальної компетентності серед керівників, зростання корупції та дистанція між владою і реальними потребами населення. У контексті цих змін важливо проаналізувати, як саме змінювалась політична і культурна ситуація в Одесі, які соціальні групи піднімалися до влади та яким чином ці зміни впливали на розвиток міста.

Метою цих тез є висвітлення процесу формування еліти Одеси в період НЕПу, з особливим акцентом на політичні, економічні та культурні трансформації, що визначали становлення нової соціальної верхівки і впливали на загальний хід розвитку міста. Період НЕПу (Нова економічна політика) в Одесі був часом значних політичних, економічних та соціальних трансформацій. З одного боку, цей період сприяв економічному відродженню після розрухи громадянської війни, але з іншого — він став основою для формування нового соціального та політичного ландшафту, зокрема, для становлення нової еліти, яка мала відігравати ключову роль у житті міста та регіону.

Одесити, як і жителі інших міст, стали свідками створення нових соціальних ліфтів, через які рядові робітники та селяни, ще недавно позбавлені впливу, отримали можливість піднятися на вершину влади. Водночас це створювало проблему: компетентність і професіоналізм стали другорядними критеріями в оцінці потенційних кандидатів для еліти. Найголовніше стало лояльність до більшовицької партії та здатність реалізовувати політику радянської влади, що визначало відбір нових керівників і представників управлінських органів. Як зазначає М. С. Дорошко, «Партійно-радянська номенклатура УРСР у 20–30-ті роки ХХ століття формувалася не стільки за професійними якостями, скільки за ступенем відданості партії та її ідеології.» [1, с. 45].

Таким чином, еліта міста формувалась не як результат природного соціального руху, а була, по суті, конструкцією, створеною радянським режимом для реалізації його стратегічних цілей. Це визначало її специфіку та обмежувало реальну автономію представників цієї еліти. Роль місцевої еліти в управлінні містом була швидше адміністративною, ніж самостійною, адже вона виконувала функції «нагляду» за виконанням політики, встановленої центром, і не мала значних можливостей для незалежних рішень.

Економічні трансформації в Одесі в умовах НЕПу також впливали на формування нової еліти. Під час цього періоду радянська влада дозволяла певну економічну свободу, але при цьому зберігала контроль за важливими економічними процесами. Як зазначає С. М. Павленко, «НЕП дозволив відродити дрібний і середній бізнес, однак його діяльність знаходилася під контролем держави, що дозволяло владі встановлювати свої умови для економічної діяльності» [2, с. 78]. Одеса, як велике портове місто, стала осередком діяльності нових господарників, серед яких було чимало представників колишніх робітників і селян, які завдяки партійній лояльності стали важливими фігурами в місцевій економіці.

Роль культури в цьому процесі також варта уваги. Одеса була важливим культурним центром України, і процес формування нової еліти тісно переплітався з трансформаціями в культурній

сфері. Культурні інститути, що стали частиною нової еліти, мали функцію не тільки розвитку культурного життя, а й виконували ідеологічну роль, сприяючи закріпленню радянських ідей у суспільстві.

Проте, незважаючи на певну свободу в економіці та культурі, радянська система контролювала нову еліту, визначаючи її межі та функції. Представники цієї еліти, зокрема партійні керівники, не мали реальної автономії у прийнятті рішень, оскільки все визначалося з центру.

Процес формування нової еліти в Одесі також був пов'язаний з певними соціальними ліфтами. Нова еліта в Одесі була непостійною: її становлення було пов'язано з постійними змінами в політичній ситуації та боротьбою за лояльність до центральної влади.

Отже, період НЕПу в Одесі був часом значних змін, коли формувалася нова еліта, що, хоча і отримала можливості для кар'єрного зростання, була позбавлена реальної автономії та залежала від політичних змін. Економічні та культурні трансформації того часу сприяли розвитку нового соціального ландшафту, однак без реальних механізмів самоврядування нова еліта не змогла стати стійким і незалежним соціальним прошарком.

Висновки. Формування нової еліти в Одесі в період НЕПу стало результатом глибоких політичних, економічних та соціальних змін, що відбувалися в Україні після революції 1917 року та громадянської війни. Під впливом радянської влади було сформовано новий тип еліти, яка мала відповідати ідеям більшовизму та відданості партії, а не професійним навичкам чи досвіду управлінської діяльності. Це призвело до того, що до керівних органів Одеси почали потрапляти люди, які раніше не мали впливу в суспільстві, і їхня лояльність до радянської влади ставала важливішою за їхні компетенції.

Політичні критерії, на яких формувалась еліта, стали ключовими у визначенні її складу. Лояльність до більшовицької партії, соціальне походження та відсутність зв'язків із "неблагонадійними" елементами були основними факторами, що визначали, хто

потрапляє до вищих керівних структур. Водночас, у сфері економіки в умовах НЕПу хоча й було дозволено певне підприємництво, контроль над ним залишався в руках держави, а економічна свобода не давала реальної автономії новій еліті. Вона виконувала роль наглядців, контролюючи економічні процеси, але сама не мала значного впливу на них.

Культурні зміни в Одесі в цей період також визначалися політикою більшовицької влади. Культура використовувалася як інструмент для пропаганди радянських ідеалів, але обмеження свободи творчості та державний контроль не дозволяли новій культурній еліті реалізувати повною мірою власні ініціативи. Таким чином, нові культурні діячі були змушені працювати в рамках чітко визначених радянським урядом стандартів.

Завершення НЕПу та перехід до нової економічної і політичної політики в кінці 1920-х років призвели до оновлення еліти, що включало зміщення частини старих представників більшовицької партії і початок репресій. Це підтверджує, що радянська еліта була продуктом політичної кон'юнктури, і в разі зміни ситуації кар'єри представників еліти ставали вразливими. Зміни у політичних реаліях ставали основною причиною цього процесу.

Аналіз формування нової еліти в Одесі в період НЕПу дає можливість глибше зрозуміти механізми взаємодії влади та суспільства в умовах радянської системи, а також важливість політичної та соціальної кон'юнктури для визначення еліт у перехідні періоди історії. Цей процес дозволяє порівняти відмінності у підходах до формування еліт у різних суспільствах і з'ясувати, як зміни політичної ситуації можуть впливати на соціальні структури та управлінські органи.

Таким чином, формування еліти в Одесі в період НЕПу є яскравим прикладом того, як радянська влада створювала нові управлінські структури, де важливими були не лише професійні якості, а й відданість ідеології та лояльність до партії, що істотно вплинуло на подальший розвиток міста та його соціальнополітичну ситуацію.

Список використаних джерел

1. Дорошко М. С. Парти́но-радя́нська номенклатура УРСР у 20–30-ті роки ХХ століття: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2004. 456 с.
2. Павленко С.М. НЕП в Україні: економіка і політика / С. М. Павленко. – Харків : Право, 2010. – 78 с.
3. Савченко В. А. Одеса в процесах українського державотворення епохи визвольних змагань 1917–1920 рр. / В. А. Савченко. – Одеса : ОДУВС, 2019. – 273 с.
4. Пархітько О. В. Зародження нової системи партійної періодики Одеси 1917 року як віддзеркалення тогочасних політичних реалій / О. В. Пархітько. – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2006. – 128 с.

*Pavlov Roman, graduate student, majoring in
032 History and archeology*

*Savchenko Viktor, Doctor of Historical
Sciences, Professor of the Department of
History of Ukraine*

*South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D.
Ushynsky Odesa*

FORMATION OF THE NEW ELITE IN ODESSA DURING THE NEP PERIOD

Abstract. *This article explores the formation of new political, economic, and cultural elite in Odessa during the New Economic Policy (NEP) period. It examines the roles of political loyalty, economic opportunities, and cultural transformations in shaping Odessa's postrevolutionary identity.*

Key words: *Odesa, 1920s, NEP elite, Soviet nomenclature, politics, social lifts.*

Дарія Рябоконь, здобувачка другого
рівня вищої освіти спеціальності 014
Середня освіта (Історія)

Віктор Савченко, д.і.н., професор
кафедри історії України ДЗ
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(477.7):281.93”18”

УКРАЇНЬСКА ДІАСПОРА В КАНАДІ

Анотація. У тезах висвітлено історію формування української діаспори в Канаді, починаючи з кінця XIX ст. й до сьогодення. Аналізуються чотири основні хвилі еміграції, зумовлені соціально-економічними, політичними та воєнними факторами. Авторка звертає увагу на внесок українців у розвиток культурного, освітнього й політичного життя Канади, на збереження національної ідентичності та активну участь у діалозі між двома країнами. Стаття базується на наукових джерелах та актуальних демографічних даних, що дозволяє комплексно оцінити значення української канадійської діаспори для обох держав.

Ключові слова: українська діаспора, Канада, еміграція, культура, політика, освіта, національна ідентичність.

Українська діаспора в Канаді — це не просто велика чисельна громада, це справжнє явище, яке охоплює понад століття історії, тисячі людських доль і цілий пласт культурного, політичного та суспільного досвіду. За даними 2019 р. в Канаді проживає 1 209 085 осіб українського походження і ця присутність відчутна в найрізноманітніших сферах: від освіти й культури — до політики й

бізнесу. Вивчення цього феномену є актуальним, особливо в контексті нових міграційних хвиль, що посилились після російської агресії проти України у 2014 та 2022 рр. Понад століття українські спільноти в Канаді залишаються в центрі уваги дослідників. Цікавилися ними як зарубіжні, так і українські науковці — серед них, зокрема, варто згадати Н. Солонську, Т. Шадріну, Н. Совінську. В їхніх працях висвітлено ключові етапи переселення українців до Канади, процеси адаптації, функціонування організацій, церков, культурно-освітніх установ, а також роль українців у суспільно-політичному житті канадської держави. Головна мета моєї роботи полягає у переосмисленні історії формування української діаспори в Канаді через призму її еміграційних хвиль, а також в аналізі того, який внесок зробили українці у розвиток культурного, освітнього та політичного простору Канади. Окрема увага приділяється тому, як ця діаспора впливає як на канадське суспільство, так і на Україну, зберігаючи свою ідентичність і залишаючись активним посередником у діалозі між двома країнами.

Поштовхом до першої хвилі української еміграції до Канади, яка охоплює період з останньої чверті XIX ст. до закінчення Першої світової війни, стали передусім аграрне перенаселення, малоземелля та загальне соціально-економічне неблагополуччя на західноукраїнських землях, що перебували тоді під владою Австро-Угорщини. Декілька родин із сіл Галичини та Буковини прибули й оселилися в районах на північний схід від Едмонтону, а також у західних провінціях Саскачеван, Альберта, Манітоба. Відомим є ім'я одного з першопрохідців – Іван Пилипів. Саме такі перші поселенці стали ініціаторами у заселенні та господарському освоєнні зазначених територій, де сільське господарство залишається провідною галуззю економіки. Друга хвиля еміграції, яка розгорнулася у міжвоєнний період (1918–1939 рр.), мала не лише економічні, а й виразно політичні мотиви. Основною причиною появи цієї хвилі стало припинення існування Української Народної Республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Серед переселенців цього періоду

були учасники національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., які рятувалися від переслідувань радянської влади. М. Боровик [1, 17] вважає, що часові рамки цієї хвилі є вужчими і охоплюють період з 1922 по 1939 р., підкреслюючи, що в перші повоєнні роки канадська імміграційна політика була доволі обмежувальною. Третя хвиля еміграції, яка охоплює післявоєнний період від середини 1940-х до 1960-х рр., відзначається переважно політичним характером. Основною причиною еміграції в цей період стали війна та загострення політичної ситуації у Східній Європі, що змушували людей залишати рідні землі в пошуках безпечнішого та стабільнішого життя за кордоном. Тоді Канаду обрали новим домом приблизно 37 тис. українців. Переважна більшість оселилася в найбільш урбанізованій провінції країни — Онтаріо, надаючи перевагу таким містам, як Торонто, Оттава та іншим великим населеним пунктам, про що детально писав П. Мірчук [6, 74]. Нарешті, четверта хвиля української еміграції починається в 1970-х рр. і триває дотепер. Вона охоплює як трудову, так і професійну міграцію. Її першочерговими причинами стали економічна нестабільність, безробіття, політична невизначеність у період розпаду СРСР та початку незалежності України. Після подій 2014 р., а також особливо з початком повномасштабної війни у 2022 р., Канада стала одним із головних напрямків для українських емігрантів. Значна частина — це вимушені переселенці, які шукали безпечного притулку через війну. Аналіз чотирьох хвиль української еміграції до Канади дозволяє простежити еволюцію мотивів переселення — від пошуків землі, праці та порятунку від політичних переслідувань до прагнення стабільності й безпеки в умовах війни.

Не менш важливим є питання: як саме українці, опинившись у новому суспільстві, зуміли зберегти свою ідентичність, інтегруватися та впливати на життя Канади? Через складні умови життя на канадських землях українські переселенці змушені були згуртовуватись, зберігаючи тісні внутрішні зв'язки, проте водночас залишаючись відокремленими від основного соціального й культурного простору країни. Саме ця ізоляція стала визначальним

чинником у формуванні особливого шляху розвитку української громади в Канаді. Поступово діаспора не тільки інтегрувалася в місцеве середовище, а й почала активно формувати власний соціальний простір, сприяти розвитку відносин між Канадою та Україною, а згодом — і впливати на власне канадське оціально-політичне та культурне життя.

Соціальне життя громади спочатку будувалося довкола сільськогосподарських об'єднань та церковних громад. У перші десятиліття XX ст. головним соціальним осередком для українців залишалися церкви — греко-католицькі та православні, які не тільки об'єднували людей на релігійному ґрунті, а й виконували роль шкіл, культурних центрів, місць ухвалення важливих рішень громади. У 1914 р. в Канаді діяло понад 150 українських парафій. До початку Другої світової війни українці заснували численні кооперативи, кредитні спілки, а також добродійні товариства, якот «Союз українців Канади» (SUSK), заснований у 1927 р. Подібні організації сприяли взаємодопомозі, фінансовій підтримці новоприбулих і формуванню внутрішньої солідарності. В 1920-х рр. існували десятки початкових шкіл, де навчання велося українською мовою. Хоча офіційна освітня політика Канади довгий час не сприяла збереженню мов меншин, українці вперто боролися за право навчати своїх дітей рідною мовою. У 1970-х, після впровадження політики мультикультуралізму, українська мова офіційно отримала статус однієї з мов навчання в деяких провінціях Канади. Нині, за даними перепису 2021 р., українською мовою в Канаді вдома користується бл. 160 тис. осіб. Культурне життя української діаспори вирізнялося яскравою активністю. Фольклор, традиції, свята, гастрономія — все це переносилося до нової країни, поступово адаптуючись до місцевих умов. Ще у 1920х рр. в українських громадах з'являються хори, танцювальні колективи, театральні гуртки [4].

У XX – поч. XXI ст. канадійські українці активно видавали та видають свої газети й журнали. Одне з найстаріших україномовних видань — газета «Ukrainian Voice» (Вінніпег, заснована у 1910 р.). В Канаді функціонують десятки українських музеїв, культурних

центрів, бібліотек, зокрема відомий Український культурно-освітній центр «Осередок» у Вінніпезі, який володіє унікальним архівом діаспорної літератури, фольклору, історичних документів. Особливого значення в культурному житті канадійської діаспори набули фестивалі. Наприклад, щорічний «Toronto Ukrainian Festival» є найбільшим у Північній Америці святом української культури, який щороку збирає десятки тисяч відвідувачів. Подібні заходи відбуваються також у Ванкувері, Монреалі, Едмонтоні, Калгарі [5].

Якщо казати про політичну активність українців у Канаді, то вона формувалася поступово. У перших хвилях еміграції вона зводилася здебільшого до захисту прав переселенців на місцевому рівні, то вже з другої половини ХХ ст. діаспора почала активно впливати на загальнонаціональні процеси. Українці Канади стали учасниками політичного життя, не лише як виборці, а й як обрані посадовці. За останні десятиліття десятки канадців українського походження займали депутатські мандати, зокрема відомими є такі постаті, як Реймонд Гнатишин — генерал-губернатор Канади у 1990–1995 рр., Христя Фріланд — віце-прем'єрка та міністрка фінансів Канади [6].

Окрім участі у внутрішній політиці, українська діаспора значною мірою вплинула й на зовнішньополітичний курс Канади щодо України. Зокрема, після проголошення незалежності України в 1991 р., саме канадська діаспора ініціювала численні кампанії підтримки, вимагала визнання України та надання їй фінансової допомоги. Вагому роль вона відіграла й у формуванні позиції Канади після Революції Гідності 2014 р. в Україні, а також після повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну у 2022 р. За декотрими даними, саме Канада стала однією з країн Америки, що прийняли найбільшу кількість українців після 2022 р. — понад 210 тис. осіб станом на 2024 р. Українська діаспора активно займається волонтерством, збором коштів для Збройних Сил України, допомогою переселенцям, вирішує чимало інших важливих питань.

Таким чином, українська діаспора в Канаді — це унікальне явище, що сформувалося під впливом історичних, політичних і соціально-

економічних обставин. Упродовж понад століття українці не лише адаптувалися до нового середовища, а й активно впливали на формування канадського мультикультурного суспільства. Попри численні виклики — мовні бар'єри, асиміляційний тиск, втрату зв'язків із Батьківщиною — їм вдалося зберегти національну ідентичність, створити розгалужену систему громадських організацій, закладів освіти, культури. Сьогодні українська громада Канади не лише підтримує національну пам'ять, а й виступає важливим чинником міжнародної підтримки України. Її приклад демонструє, як діаспора може бути не лише спадщиною минулого, а й потужним ресурсом майбутнього — і для приймаючої країни, і для держави походження.

Список використаних джерел

1. Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. Мюнхен: Український вільний університет, 1977. 341 с.
2. Кондрашевська Ю. Національно-культурні здобутки українців Канади. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. 2015. Вип.23. С. 204–205. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/5174/1/35.pdf>
3. Культурно-гуманітарна взаємодія. Посольство України в Канаді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://canada.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/kulturnogumanitarna-vzayemodiya>
4. Мірчук П. Українська визвольна справа і українська еміграція. Торонто: Ліга визволення України, 1954. 79 с.
5. Паламарчук Н., Радецька О. Українська діаспора в Канаді та її внесок у становлення української незалежної держави. Матеріали конференції. 2015. С. 129–130. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/1c7347f0-3607-45cdaff6-5197d9caf234/content> 6. Совінська Н. Історія української еміграції в Канаду / Н. Совінська // Матеріали конференції. 2008. С. 320–325. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16190/2/Conf_2008_Sovinska_Nstorii_a_ukrainskoi_emihratsii_320.pdf
7. Українська діаспора в Канаді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://europortal.biz.ua/krayinyameryky/kanada/ukrainska-diaspora-v-kanadi.html>
8. Українці в Канаді: від першої хвилі імміграції дотепер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/ukra%D1%97nczi-v-kanadi-vid-persho%D1%97hvili-immigraczi%D1%97doteper/>

Daria Ryabokon, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

*Savchenko Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Odesa*

THE UKRAINIAN DIASPORA IN CANADA

Abstract. *The article explores the historical development of the Ukrainian diaspora in Canada from the late 19th century to the present. It analyzes four major waves of emigration driven by social, economic, political, and wartime factors. The author focuses on the contribution of Ukrainians to Canadian cultural, educational, and political life, as well as on the preservation of national identity and active engagement in*

Ukrainian–Canadian dialogue. The article draws upon scholarly sources and current demographic data to provide a comprehensive overview of the diaspora's significance for both nations.

Key words: *Ukrainian diaspora, Canada, emigration, culture, politics, education, national identity.*

Солодка Марія, здобувачка третього
рівня вищої освіти спеціальності 032
Історія та археологія

Савченко Віктор, д.і.н., професор
кафедри історії України

ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д.

Ушинського»

м. Одеса

УДК 930.1(477)«1920/1930»

ЛІТЕРАТУРНО – МИСТЕЦЬКІ ОСЕРЕДКИ ОДЕСИ В 1920 – Х РОКАХ: ВІД «ГАРТУ» ДО «ВАПЛІТЕ»

Анотація. Стаття присвячена аналізу літературно-мистецьких осередків Одеси у 1920-х роках, зокрема діяльності організацій «Гарт» і ВАПЛІТЕ. Розглянуто їхню роль у розвитку української культури, вплив на формування літературного процесу та зв'язок із українізаційною політикою того часу. Особливу увагу приділено специфіці функціонування літературних груп в умовах радянської влади та їхній взаємодії з іншими мистецькими течіями. Використано архівні матеріали, спогади сучасників і праці дослідників, що дозволяє простежити культурну динаміку Одеси в зазначений період.

Ключові слова: Одеса, 1920 – ті роки, літературні осередки, «Гарт», ВАПЛІТЕ, українізація, культура, мистецтво.

Одеса, як важливий культурний центр України, завжди привертала увагу дослідників завдяки своїй унікальній історії та багатому культурному спадку. У 1920-х роках місто стало ареною для активного розвитку української культури, зокрема літератури та мистецтва. Після Жовтневої революції та в умовах радянської влади, яка намагалася здійснити політику українізації, Одеса стала важливим осередком літературних та мистецьких експериментів. Протягом цього періоду в місті діяли кілька літературних організацій, серед яких особливу роль відіграли об'єднання «Гарт» та Вільна Академія Пролетарської Літератури (ВАПЛІТЕ), які стали важливими етапами в історії української літератури і культури.

Метою цієї статті є дослідження літературно-мистецьких осередків Одеси 1920-х років, зокрема їхнього впливу на формування української літературної традиції та роль у культурній політиці радянського уряду. Особлива увага приділяється аналізу діяльності «Гарту» та ВАПЛІТЕ, які прагнули знайти нові форми вираження в контексті радикальних соціальних та політичних змін. Крім того, в статті розглядається взаємодія цих організацій з іншими культурними течіями та їхній внесок у розвиток національної ідентичності через мистецтво й літературу.

Цей матеріал може бути корисним для досліджень, що стосуються як історії української літератури, так і культурної політики того періоду.

Метою цієї статті є аналіз діяльності літературно-мистецьких осередків Одеси 1920-х років, зокрема об'єднань «Гарт» та Вільної Академії Пролетарської Літератури (ВАПЛІТЕ), а також визначення їхнього впливу на розвиток української літератури та культури в умовах українізації. У статті досліджується роль цих організацій у формуванні культурної політики, їхній зв'язок з іншими мистецькими течіями та вплив на національну ідентичність в період соціальних і політичних змін. Окрім того, метою є вивчення культурного контексту Одеси того часу через призму

літературної діяльності та мистецької взаємодії між організаціями, митцями та державними структурами.

Одеса в 1920-х роках була важливим культурним осередком, що відзначався інтенсивним розвитком мистецтва, літератури та театру. Зокрема, літературні об'єднання стали важливим фактором формування культурного життя міста. Одним з таких осередків було літературне об'єднання «Гарт», яке відіграло значну роль у розвитку української літератури в цей період. Засноване в 1921 році, «Гарт» був орієнтований на підтримку молодих українських авторів і сприяв формуванню нового обличчя української літератури в умовах соціалістичних змін. Як зазначає нацковець Ю.В. Телячий, ««Гарт» був першою спробою об'єднати письменників, які прагнули поєднати революційні ідеї з національними традиціями в літературі.» [1, с. 312].

Другим значним літературним об'єднанням став ВАПЛІТЕ (Вільна Академія Пролетарської Літератури), яке було засноване в 1926 році. Це об'єднання мало більш чітку політичну орієнтацію і було спрямоване на прославлення соціалістичних ідеалів через літературу. ВАПЛІТЕ активно підтримував комуністичний режим і прагнув відображати соціалістичні зміни через літературну творчість. Як відзначає дослідник В. Сидоренко, ««ВАПЛІТЕ» стало осередком літературного життя, що об'єднало письменників, які прагнули створити нову українську літературу, спираючись на європейські традиції та революційні ідеї.» [2, с. 145].

Одеса в цей час була не тільки літературним, а й театральним центром, де активно розвивалася театральна культура. Театр став важливим інструментом українізації, в якому об'єднувалися нові підходи до мистецтва та літератури. Вивчення впливу театральних груп на культурне життя Одеси є важливим аспектом у розумінні змін, що відбувалися в цей період. Як зазначає театрознавець В. Дубровський, «У 1920-х роках Одеса стала важливим центром театального життя, де поєднувалися традиції та новаторські пошуки в мистецтві.» [3, с. 152].

Роль літературно-мистецьких осередків Одеси в 1920-х роках не можна оцінювати без урахування культурної політики того часу.

В умовах українізації, коли центральна влада намагалася забезпечити розвиток української культури, ці осередки стали важливими агентами змін. Вони сприяли формуванню нової національної ідентичності, що відображала зміни в суспільнополітичному контексті. Через літературні та мистецькі організації, такі як «Гарт» та ВАПЛІТЕ, в Одесі з'явилась нова генерація письменників і митців, які пропагували ідеї соціалізму та національної ідентичності. Як пише дослідник історії культури Ю. Телячий, «Літературно-мистецькі об'єднання, такі як «Гарт» та «ВАПЛІТЕ», відіграли ключову роль у формуванні нової культурної ідентичності радянської України.» [1, с. 318].

Висновки. Літературно-мистецькі осередки Одеси в 1920-х роках відігравали вирішальну роль у формуванні культурного та соціального ландшафту не лише міста, а й усієї України. У цей період, коли соціалістична політика активізувала процеси українізації, Одеса стала важливим культурним центром, який не лише зберігав традиції, а й формував нову національну ідентичність через літературу, театр і мистецтво.

Літературне об'єднання «Гарт», засноване в 1921 році, стало важливим фактором у розвитку української літератури, орієнтуючи письменників на соціалістичні ідеали та національне відродження. Крім того, цей осередок сформував цілу низку важливих літературних постатей, що заклали основи нової культурної традиції в Україні. Подібна роль була відведена й ВАПЛІТЕ, яке виявилось важливим для розвитку літератури й мистецтва в Україні в цілому. Це об'єднання також сприяло утвердженню української культури через пропаганду соціалістичних ідей, що, зокрема, відображалось в творчості письменників і художників.

Важливу роль у культурному житті Одеси 1920-х років відіграв театральний процес, який став важливим інструментом для пропаганди українізації через мистецтво. Театр в Одесі того часу активно сприяв інтеграції української культури в загальну ідеологічну картину, допомагаючи формувати нову національну самосвідомість через вистави, що розкривали соціальну боротьбу, українізацію та проблеми національної ідентичності.

З літературної та культурної точки зору, осередки «Гарт» та ВАПЛІТЕ стали не лише майданчиками для розвитку нової української літератури, а й важливими культурними агентами, які реалізували ідеї соціалізму через творчість. Вони сприяли створенню культурної інфраструктури, яка поєднувала традиції з новими революційними ідеями, що були частиною соціалістичної політики того часу.

Культурне життя Одеси 1920-х років стало важливим етапом у розвитку української культури та національної ідентичності. Літературно-мистецькі осередки, зокрема «Гарт» і ВАПЛІТЕ, сприяли формуванню нової соціалістичної нації, підкреслюючи важливість національних цінностей і традицій через мистецтво та літературу. Це була своєрідна культурна революція, яка сприяла утвердженню української національної ідентичності в умовах соціалістичних змін.

В результаті, Одеса в 1920-х роках стала не лише осередком літературної та театральної діяльності, а й важливим центром культурних трансформацій, що відображало процеси соціальних і політичних змін, які відбувалися в Україні. Літературно-мистецькі осередки стали важливими агентами цього процесу, допомагаючи сформувати нову українську культуру, орієнтуючись на соціалістичні ідеали та національне відродження.

Список використаних джерел

1. Телячий Ю. В. Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917–1921 рр.) : [моногр.] / Ю. В. Телячий. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2014. – 600 с.
2. Сидоренко В. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / В. Сидоренко, М. Ковальчук, О. Кочерга. – Київ : КМАЕЦМ, 2006. – 256 с.

Solodka Mariia, graduate student, majoring
in 032 History and archeology

Savchenko Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Odesa

**LITERARY AND ARTISTIC CENTERS OF ODESSA IN THE
1920S: FROM "HART" TO "VAPLITE"**

Abstract. This article explores the literary and artistic circles of Odessa in the 1920s, focusing on the development of the "Hart" group and "VAPLITE" as key elements of Ukrainian cultural life, their impact on literature and theater, and their role in shaping national identity during the interwar period.

Key words: Odesa, 1920s, literary centres, Ukrainisation, culture, art.

Теплякова Єлизавета, здобувачка першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Водько Владислав, доктор філософії, асистент кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(477.74)

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КУОРТУ СЕРГІЙКА, ЙОГО РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. У статті розглядається виникнення, становлення і розвиток курортного селища Сергіївка (Одеської області), його регіональні особливості, а також зовнішні та внутрішні фактори, які впливали на розвиток курорту. Актуалізується питання впливу ключових подій історії України на історію

Сергіївки. **Ключові слова:** Сергіївка, історія курорту, курортна інфраструктура, туризм Одещини.

Постановка проблеми. Сергіївка – це невеликий курорт, розташований на березі Будацького лиману. В середині ХХ ст. Сергіївка була одним із найвідоміших курортів Одещини, але, починаючи з 90-х рр., почали помітно занепадати. Важливим видається дослідити ключові фактори, що впливали на історію курорту та визначали його періоди розвитку та занепаду. Дослідження таких процесів також є важливим для розуміння ключових проблем розвитку туризму та рекреації в Одеському регіоні.

Історіографія проблеми. Джерельна база дослідження представлена новинними публікаціями в періодичних виданнях [3], путівниками, статистичними даними, а також особистими спогадами жителів Сергіївки – Наталі Миколаївни та її чоловіка.

[6].

Багато свідчень дає робота «Курорти Молдавії» одного з лікарів молдавського походження – Негреску В. Я. Автор працював в Сергіївці в середині ХХ ст. та написав доволі змістовне на той час дослідження історії курорту, яка починається наприкінці ХІХ ст. з виникненням в Сергіївці перших грязелікарень [2].

Ще одна робота авторства П. Попова та В. Компанійця під назвою «Курорт Сергіївка», видана в 1978 р., надає багато свідчень з історії розвитку курорту в 1970-х роках, коли Сергіївка увійшла в свій період розквіту. Автори також працювали в санаторіях тогочасної Сергіївки та наводять багато статистичних даних щодо кількості відпочиваючих на курорті [5].

В дослідженні К. Д. Бабова, Є. О. Захарченко та інших вчених Українського науково-дослідного інституту медичної реабілітації та курортології, яке має назву «Сучасний стан курортно-рекреаційного використання територій приморської смуги на прикладі курортів «Куяльник» та «Сергіївка» описується стан курорту наприкінці 2010-х років і наводиться багато статистичних даних стосовно санаторіїв Сергіївки. Це дає змогу проаналізувати сучасний етап розвитку курорту [1].

Сергіївка в кін. ХІХ -першій пол. ХХ ст. Історія курортного життя Сергіївки, згідно даних дослідника курорту молдавського лікаря середини ХХ ст. - Негреску В. Я., починається з 1876 року, коли Акерманське повітове земство почало організовано відправляти хворих в район Шаболатського та Будацького лиманів з метою лікування місцевими рапами та лікувальними грязями [1, с. 13-14]. Також наводяться звіти одного з акерманських земських лікарів початку ХХ ст., де описуються умови, в яких проживали хворі. Загалом, на той момент курорт представляв собою лише

хаотичні поселення, а грязеві ванни приготувляли не лікарі, а місцеві «знахарі» [1, с. 14].

Також автор описує виникнення перших грязелікарень в регіоні в 1920-х роках, після того, як ці території потрапляють під контроль Румунії. Після заснування поміщиком Акулічем в 1921 р. першої грязелікарні в поселенні, яке мало тоді назву Нова Сергіївка, починається розвиток Сергіївки як курорту [1, с.16]. Описуються головні проблеми грязелікарні – водопостачання, громадське харчування, все ще антисанітарні умови та ціни на лікування, які з кожним роком росли. Через це протягом 1920-х років кількість відпочиваючих не збільшувалася, а, навпаки, зменшувалась: 1922 р. - 5-6 тис., 1923 - 4 тис., 1924 - ще менше [1, 16 с.]. Рекреаційна інфраструктура Сергіївки загалом протягом 1920-1930 років залишалася погано розвинутою.

В 1940 р., після приєднання Бесарабії до СРСР, Сергіївка була передана Молдавській РСР через відсутність в ній приморських оздоровчих установ [1, с. 15]. З цього моменту робляться спроби розбудови Сергіївки, але санаторій на 950 місць, збудований в 1940, був зруйнований під час Другої світової війни, і жодних свідчень про санаторії або грязелікарні в період війни немає [1, с.16-17].

З 1945 р. починається відбудова курорту. В 1948 р. почав працювати дитячий санаторій [2, с. 6-7], в 1950 в Сергіївці працювали вже 3 санаторії: сезонний для дорослих, сезонний для дітей та дитячий кістяно-туберкульозний санаторій. На курорті з особливим розмахом розвивається лікування хворих кістяним туберкульозом, після відкриття в 1951 р. кістяно-туберкульозного санаторію для дорослих навіть проводяться операції. Протягом 1952 року на курорті було проведено 39 операцій. Хірургами були заслужений лікар Молдавської РСР Траян Антон Григорович, який на той момент був директором курорту, та Медвецький Олександр Іванович. Після адміністративно-територіальної реорганізації України в 1956 р. та рішення Ради міністрів СРСР залишити санаторії курорту Сергіївка за Молдавською РСР починається «золоте століття Сергіївки» [2, с. 7].

Загалом, протягом кінця XIX та першої половини XX ст. Сергіївка зародилася як курорт та одразу ж зіткнулася з певними проблемами, але 1940 р. стає переломним – після приєднання цієї території до СРСР курорт починають розвивати. Цей процес був загальмований Другою світовою війною, але після її закінчення поновився з новою силою.

Сергіївка в другій пол. XX - період розквіту. Протягом 1957-1967 рр. розгортається капітальне будівництво, особливо після виявлення в 1959 р. в Сергіївці мінеральної питної води – свердловини №2 типу «Куяльник №4». В цей період будується один з найкрасивіших санаторіїв Сергіївки - «Сенетатя» [3]. В 1962 р. він був зданий в експлуатацію і представляв собою триповерхову будівлю з харчовим блоком, їдальнею та кінозалом. В 1966 році при «Сенетаті» відкривають медично-діагностичну базу. Медичні установи були оснащені новітньою технікою, і в Сергіївці працювали відомі лікарі того часу - академік Богданов Ф. Р., професор Левинець В. Н. з Києва, які зробили значний внесок в дослідження та лікування кістяного туберкульозу [2, с. 9].

Разом із розбудовою санаторно-рекреаційної інфраструктури збільшується кількість жителів селища, сюди починають переїжджати робітники санаторіїв, лікарі, дослідники. Будуються багатоквартирні будинки, капітальна котельня, школа яка з'явилася в 1951 році, і до 1984 року розрослася з чотирирічної до десятирічної. Багато учнів цієї школи були дітьми, що відпочивали та оздоровлювалися в санаторіях і могли одночасно з цим отримувати освіту. З 1952 по 1984 рік нею керував Василь Максимович Богаченко, завдяки праці якого маленька чотирирічна школа розрослася до десятирічної. Навколо курорту будується огорожа, яку місцеві мешканці прозвали «китайською стіною». Ця назва зберігається по сьогоднішній день [4].

19 травня 1967 р. виходить постанова Ради Міністрів МРСР «Про подальший розвиток курорту Сергіївка і покращення організації відпочинку та лікування трудящих Молдавської РСР», [2, с. 9] на основі якої з липня 1967 р. починається новий етап будівництва. До грудня 1971 р. за кошти Управління справами Ради міністрів МРСР

було збудовано комплекс житлових та громадських будівель, санаторій Ради профсоюзів, санаторій Міністерства соцзабезпечення, а також виконані роботи по реконструкції, благоустрою та будівництву вулиць, берегової лінії. В 1972 був зданий в експлуатацію міст через Будацький лиман, який з'єднав курорт з морською косою і забезпечив відпочиваючим курорту швидкий і легкий доступ до моря. А в березні 1974 р. був зданий в експлуатацію санаторій «Вікторія» для учасників Другої світової війни, інвалідів та пенсіонерів. Це був перший санаторій, розрахований на ці категорії населення, і підготовка медперсоналу для цього санаторію проводилася в інституті геронтології та геріатрії в Києві. Зокрема, там готувався майбутній замісник головного лікаря П. І. Бартош. Сергіївка стає одним з найпопулярніших курортів Молдавії [2, с. 10-11].

П. Попов та В. Компанієць наводять статистику 1970-х років, за якою за рік в Сергіївці оздоровлювалися приблизно 21 тис. осіб з Молдавії та інших республік СРСР, також приблизно 10 тис. людей відпочивало в будинках відпочинку «Сонячний берег» та «Автомобіліст», ще приблизно стільки ж відпочивають на різноманітних туристських базах, і до 7 тис. дітей в рік відпочивали та оздоровлювалися в піонерських таборах «Ленінець» та «Медик-1» [2, с. 7-8].

Протягом 1970-1980 рр. продовжується розбудова санаторно-рекреаційної та курортної інфраструктури, а в 1976 курорт отримує статус селища міського типу [5]. Разом з розростанням мережі санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, піонерських оздоровчих таборів зростає кількість населення, основним джерелом доходу якого є відпочиваючі. Розбудовується транспортне сполучення курорту з крупними населеними пунктами – Кишинівом та Одесою. Найбільш активний період будівництва приходить на 1980-1990 роки: санаторій «Золота Нива» (1980 р.), [4, с. 206] санаторій ім. С. Лазо (1984), дитячий санаторій «Сперанца» (1987), готель «Плай» (1988), санаторій «Орізонт» (1991). Також проведені роботи по реконструкції корпусів санаторію «Сенетатя», житлової та енергетичної інфраструктури. В

цей же час П. І. Бартош вперше юридично закріпив територію санаторія, а також були зроблені кроки для розподілу території пляжу та закріплення за санаторіями [4].

Друга половина XX ст. – це той період бурхливого розвитку та підвищеної уваги до Сергіївки, час, коли вона стає популярним місцем відпочинку, місцем, де успішно лікуються та проходять реабілітацію тисячі людей. Це відбувалося, в основному, за рахунок фінансування курорту з бюджету Молдавської РСР.

Від 90-х рр XX ст - до сучасності: причини та характер занепаду. Починаючи з 1993 року, кількість відпочиваючих помітно зменшується, і на курорті починається криза, яка продовжується і сьогодні [4]. Багато проєктів 1980-1990 років стоять недобудовані. Основною причиною цього є те, що після розпаду СРСР Сергіївка вийшла з підпорядкування Молдавії та втратила свої основні джерела фінансування. Криза 1990-х років, яка охопила Україну, до якої перейшла Сергіївка, вдарила і по курортам. Санаторії переживають складний період, переходять на сезонну роботу, бази відпочинку та пансіонати закриваються, багато людей втрачають роботу, адже життя мешканців Сергіївки напряду залежало від санаторно-рекреаційної сфери. Саме з цього моменту Сергіївка почала приходити в запустіння, втрачаючи ту популярність, яка була у неї в 1960-1970-х роках. Молодь масово виїзжає з селища, адже не бачить там майбутнього.

Праця К. Д. Бабова та Є. О. Захарченко за 2019 р. наводить статистику, за якою видно, що Сергіївка є досить перспективним курортом Одещини, що дає підстави говорити про певне «відродження» курорту в 2010-х роках. Так, станом на 2019 р. в Сергіївці працюють 6 санаторіїв для дорослих (санаторій ім. С. Лазо, «Орізонт», «Золота нива», «Вікторія», «Патрія», «Сенетатя»), дитячий санаторій Сергіївка, 5 дитячих оздоровчих таборів, 6 пансіонатів та 7 баз відпочинку [6, с. 14]. Автори називають Сергіївку одним із найбільш перспективних курортів в Одеському регіоні.

Але зараз ситуація різко погіршилася. В 2020 році через пандемію коронавірусу закрилися майже всі дитячі оздоровчі табори та різко

скоротилася кількість відпочиваючих в санаторіях. А з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну в 2022 р. та ракетного удару по курорту в липні того ж року, Сергіївка переживає найбільше запустіння за всю свою історію. Повноцінно працює лише один санаторій – «Золота Нива», на момент 2025 року – лише один його корпус. Всі інші стоять закритими.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що криза, яка почалася в колишніх республіках СРСР, торкнулася також і курортної сфери, в тому числі і Сергіївки, яка втрачає свою популярність і приходить в запустіння. Це показує, як тісно курортна сфера пов'язана з соціальними та політичними процесами. І, хоча курорт все ж продовжив свій розвиток після кризи 1990-х років, та був доволі успішним на початку XXI ст., нові проблеми, як внутрішні, зокрема відсутність добре налагоджених зв'язків з місцевими органами влади та сильна залежність від морського пляжу, який приваблював більшість туристів, так і зовнішні – пандемія коронавірусу та повномасштабне вторгнення росії в Україну призвели до ще більшого запустіння на сучасному етапі.

Сергіївка – приклад курорту, який поступово приходить в запустіння. Ця проблема, на жаль, є дуже гострою для Одеської області, але в умовах війни вона відходить на другий план. Роблячи висновок, можна сказати, що Сергіївка – це один з унікальних та неповторних курортів нашого регіону з неймовірними природними багатствами, здатними лікувати важкі хвороби та з доволі цікавою історією. Не дивлячись на сьогоднішнє запустіння, Сергіївка все ще залишається перспективним курортом Одещини з великим потенціалом, який при достатньому фінансуванні та увазі може знову стати на ноги та розвиватись і зайняти своє почесне місце в ряді найкращих курортів нашої країни.

Список використаних джерел

1. Негреску В. Я. Курорты Молдавии, Кишинев, «Карта Молдовеняскэ», 1961, 120 с.

2. Попов П., Компаниец В. Курорт Сергеевка, Кишинев, «Карта Молдовеняскэ», 1978, 68 с.
3. Советская Молдавия: краткая энциклопедия/ гл. редакция Молдавской Советской энциклопедии. Кишинев, 1982, 711 с.
4. Матеріали польових досліджень, с. Сергіївка. Свідчення екскурсовода Наталі Миколаївни та її чоловіка. Дата запису: 25.12.2024.
5. Нове селище// Знамя коммунизма, 1976, 14 січня
6. Бабов К. Д. Сучасний стан курортно-рекреаційного використання територій приморської смуги Одеської області на прикладі курортів «Куяльник» та «Сергіївка, Одеса, Державна установа «Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології МОЗ України», Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія: № 2, 2019, С. 10-14

Tepliakova Yelyzaveta, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Vodko Vladyslav, PhD, Assistant of the Department of History of Ukraine South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

Odesa

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF SERHIIVKA RESORT, ITS REGIONAL FEATURES

Abstract. *The article examines the emergence, formation and development of the resort village of Serhiivka (Odesa region), its regional peculiarities, as well as external and internal factors that influenced the development of the resort. The article also highlights the impact of key events in the history of Ukraine on the history of Serhiivka.*
Key words: *Serhiivka, history of the resort, resort infrastructure, tourism of Odesa region.*

1
2

3
4

Рис. 1. 1 - Сан. «Сенетатя», 1980; 2 - Сучасний вигляд цього корпусу; 3 - Покинутий готель «Південна»; 4 - Сан. «Патрія», 1970ті

Торубара Вікторія, здобувачка другого
рівня вищої освіти, спеціальності 032
Історія та археологія

Шаповал Лариса, доцент кафедри
історії України Полтавського
національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

м. Полтава

УДК 39(477)(092)

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЕТНОГРАФА МИКОЛИ МАРКЕВИЧА

Анотація. У статті висвітлено життєвий і науковий шлях видатного українського етнографа, історика та фольклориста Миколи Андрійовича Маркевича. Проаналізовано його внесок у збереження та вивчення культурної спадщини Півдня України, зокрема українського фольклору, пісенного і казкового матеріалу. Розглянуто його наукову, викладацьку та громадську діяльність, участь у наукових товариствах і публікації в періодиці.

Ключові слова: Микола Маркевич, етнографія, фольклор, українська культура, Південь України, народна творчість, історія, народознавство, архів, пісні, казки, культурна спадщина.

Одна з видатних постатей української культури XIX століття Микола Андрійович Маркевич був народжений 7 лютого 1804 року в селі Дунаєць, що на Сумщині в сім'ї поміщика Андрія Івановича Маркевича. Як історик, етнограф, фольклорист і поет, він зробив вагомий внесок у збереження і дослідження культурної спадщини. Його праці залишаються цінним джерелом для сучасних істориків, літературознавців і етнографів [1, с. 423].

Закінчивши філологічний факультет Новоросійського університету в Одесі, дослідник у 1871 році розпочав викладацьку діяльність у місцевих навчальних закладах. У 1890–1895 роках він

став професором Новоросійського університету, поєднуючи викладання з активною науковою роботою. Дослідник вивчав архівні джерела, присвячені історії Півдня України, досліджував етнографію та збирав фольклор регіону. Його лекції у різних містах викликали широкий інтерес до традиційної культури серед інтелігенції, сприяючи залученню молоді до народознавства [4] .

У 1884 році через підозру в політичній неблагонадійності за ним було встановлено нагляд, а в 1895 році його заарештували за спробу провезення через кордон забороненої літератури, зокрема творів Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова, Миколи Чернишевського та Михайла Флоровського [6, с. 512].

Після слідства дослідник змушений був піти у відставку, однак продовжив наукову та громадську діяльність. Він виступав з публічними лекціями, брав участь у X–XII археологічних з'їздах, а також обіймав посаду секретаря Одеського товариства історії та старожитностей, членом якого став у 1887 році [4, с. 504].

Дослідник був також активним членом Таврійської вченої архівної комісії та Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові. Його статті друкувалися у таких виданнях, як «Записки Одесского общества истории и древностей», «Известия Таврической ученой архивной комиссии», «Записки Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка», а також у численних газетах і журналах, зокрема «Киевская старина», «Одесские новости» та інших. У своїх публікаціях він переважно зосереджувався на фольклорі Півдня України, дослідженню якого присвятив усе життя [4, с. 504].

Основні праці Маркевича включають "Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян", які є одним із перших систематизованих описів побуту українців. Значна увага приділялася українському фольклору. Зокрема, збірка "Українські народні пісні" є результатом тривалих польових досліджень, що розкривають багатство і різноманітність народної творчості [3, с. 233].

Маркевич використовував польові дослідження та власні спостереження, що допомогло йому фіксувати автентичні зразки

народної творчості. Його підхід поєднував науковий аналіз із творчим осмисленням, що зробило його праці унікальними для свого часу.

Також, до його найвизначніших праць можна віднести— фольклорні збірки «Одеса в народній поезії» (1888) та «Очерк сказок, звертающихся среди одесского простонародия» (1900). У них зібрано багатий матеріал: народні пісні, казки, легенди, балади та етнографічні записи, зроблені у Херсонській, Подільській, Волинській, Харківській і Таврійській губерніях. Записи дослідника високо оцінили сучасники, зокрема Іван Франко, який схвально відгукувався про зібрані ним казки [4, с. 505].

Особистий фонд науковця зберігається в Одеському обласному державному архіві. Близько третини його матеріалів присвячено фольклору: це понад 450 українських народних пісень, численні казки, рецепти народної медицини, описи традиційної культури та побуту. Найбільше пісень записано в Одесі від робітників і переселенців із різних регіонів України [4, с. 504].

Дослідник був прихильником комплексного підходу до вивчення Новоросійського краю, розробив програму збору етнографічних і юридичних даних, яка включала вивчення географії, антропології, духовного життя, фольклору та мистецтва. Він закликав записувати мелодії народних пісень, малювати орнаменти й танці, а також вивчати архітектуру. Завдяки його праці збережено значну частину культурної спадщини Півдня України. [4, с. 504].

Діяльність Маркевича сприяла утвердженню і розвитку етнографії як науки. Його праці вплинули на формування наукових підходів у вивченні фольклору. Його фольклорні збірки та історичні праці надихнули наступні покоління українських дослідників, таких як Пантелеймон Куліш і Тарас Шевченко [3, с. 110].

Етнографічна діяльність Миколи Маркевича залишила вагомий слід у науковій і культурній спадщині України. Його праці не лише зберігають багатство української народної творчості, але й слугують джерелом натхнення для сучасних дослідників.

Микола Маркевич відіграв ключову роль у становленні української етнографії, історії та фольклористики. Завдяки його кропітким зусиллям були зібрані унікальні зразки фольклору, які не лише фіксували багатство традицій, але й надихали сучасників і майбутні покоління дослідників.

Маркевич залишив величезний етнографічний спадок, який і надалі залишається важливим для української науки, культури й ідентичності, підкреслюючи невід'ємну цінність збереження історичної пам'яті та народної творчості.

Список використаних джерел

1. Блануца, А. . Маркевич Микола Андрійович: Політична енциклопедія : Парламентське видавництво. с. 423
2. Смолій, Ю. А. Пінчук. Київ: НАН України, Інститут історії України, 1995 р.
3. Качкан, В. А. Українське народознавство в іменах: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1994 р.
4. Шалак, О. Маркевич Микола Андрійович: Українська фольклористична енциклопедія . Київ: ІМФЕ ім. М. Т.
5. Рильського НАН України, 2019. 502-503 с.
6. Ясь, О. В. Маркевич Микола Андрійович: Енциклопедія історії України . Київ: Наукова думка, 2009. Т.6, 512 с

***Torubara Viktoriia, a second-level of higher
education student, majoring in
014 Secondary Education (History)
Shapoval Larysa, Candidate of Historical
Sciences, Associate Professor of the
Department of History of Ukraine
V. G. Korolenko Poltava National
Pedagogical University***

Poltava

THE LIFE PATH OF ETHNOGRAPHER MYKOLA MARKEVYCH

Abstract. *The article highlights the life and scientific path of the prominent Ukrainian ethnographer, historian and folklorist Mykola Andriyovych Markevych. The author analyses his contribution to the preservation and study of the cultural heritage of the South of Ukraine, in particular Ukrainian folklore, songs and fairy tales. His scientific, teaching and public activities, participation in scientific societies and publications in periodicals are considered.*

Key words: *Mykola Markevych, ethnography, folklore, Ukrainian culture, the South of Ukraine, folk art, history, ethnography, archive, songs, fairy tales, cultural heritage.*

Федотов Нікіта, здобувач першого рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Водько Владислав, доктор філософії, асистент кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

94(477.74)"17/19":325.254.2(430)

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІСТИ НА ТЕРЕНАХ ОДЕЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – XIX СТ.

Анотація. В даній роботі розповідається про життя німецьких переселенців та освоєння ними земель Північно-Західного Причорномор'я в другій половині XVIII – XIX ст. Під час роботи над статтею було досліджено архів німецьких колоністів, які проживали в селі Мирне (Одеської області). Проаналізовано традиції та звичаї німецьких колоністів, архітектурні особливості німецьких будівель та долю переселенців у післявоєнні роки.

Ключові слова: колонізація, німці-колоністи одещини, архітектура німців –колоністів.

Від 4 грудня 1762 року тому вони переселилися з німецьких князівств на запрошення російського уряду. Переселенців поселили на землях Криму, Катеринославської, Таврійської, Херсонської губерній, Бессарабської області. Німці колоністи внесли значний внесок в економічний, культурний і науковий розвиток південного регіону імперії.

Починаючи з XVII ст. Російська імперія стали офіційно запрошувати іноземців на проживання. Вони потрібні були для стимулювання економіки, так як привозили з собою більш успішний господарський досвід. Катерина II і Олександр I приєднали до Росії нові території і повинні були вирішити проблему їх економічного освоєння. Власні можливості були обмежені: не було достатнього населення, а кріпосне право позбавляло більшість населення можливості вільно пересуватися. Катерина II і в 1762 р видала Маніфест, в якому запрошувала всіх бажаючих європейців переселитися до Росії [3, с. 14]. У липні 1763 був виданий другий Маніфест, який став основою масової колонізації. Переселенцям надавалися привілеї: компактне проживання, самоврядування, свобода віросповідання, безвідсоткові позички, податкові пільги, звільнення від військової повинності [3, с. 15]. Найбільший відгук Маніфест отримав в німецьких державах, населення яких було змучене війнами, високими податками, релігійною нетерпимістю німецьких князів і церковних властей. Почалося перше масове переселення німців в Поволжя [3, с. 16].

Була врахована також перспектива розвитку міст, особливо портових. Вони повинні були стати місцем збуту сільгосппродуктів і ремісничих виробів. Перші переселенці-землероби оселяються ближче до Одеси і Феодосії. Виявлялося сприяння тим ремісникам, які хотіли оселитися в інших містах (крім Одеси і Феодосії) - в Катеринославі, Сімферополі та інших. У серпні 1803 року дісталися перші переселенці з Вюртемберга, Бадена та Ельзасу. Шлях їх лежав з Ульма до Відня, потім по Дунаю до Галаца. [4, с. 15-27] З Галаца на візках вони рухалися через Молдавію до Криуляни на березі Дністра. Через Дністер їх переправляли в Дубоссари, де був організований карантин. Карантин складався з 4-х будиночків, 4-х землянок і 15-ти наметів. Багато переселенці, за словами військового губернатора герцога Рішельє, прибули до «жалюгідному стані». Та й сам шлях виявився небезпечним. Один з транспортів пограбували турецькі розбійники, напавши на трьох човнах в кількості 30 чоловік. Одна людина була вбита, трое

поранені. У жовтні 1804 Рішельє повідомив ще про одну трагедію: корабель з переселенцями затонув від сильного вітру, який дув протягом 4-х днів. 25 людей потонули [4, с. 28].

Частина переселенців, в основному діти, вмирали в дорозі. В одному з документів відображена трагедія переселенця І.

Гребеля [4, с. 29]. Він відправився з Ульма з дружиною, трьома синами і трьома дочками. В дорозі померли всі дочки і двоє синів. Протягом двох тижнів вони проходили медичний огляд, лікування, дезінфекцію майна. Зимувати переселенці залишилися в Одесі, у військових казармах, підготовлених герцогом Рішельє [4, с. 30]. Для заснування землеробських колоній були надані казенні землі Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній. Якщо їх не вистачало, уряд купував землі у приватних власників для розміщення іноземних переселенців [5, с. 7].

З 1819 р виклик іноземців з наданням пільг був припинений. Але колонізація казенних і приватних земель тривала: за рахунок власних коштів колоністи купували землі і утворювали нові колонії, які стали називати дочірніми [5, с. 8].

Назви колоніям давали колоністи. Деякі називали в пам'ять про покинуті місця. Так от появились під Одесою колонії Рорбах, Шпейер, Кассель, Мюнхен, Ельзас, Мангейм, Штутгартде і ін. В ряді випадків назва відображали особливості місцевості і надії колоністів: Гросслібенталь - Велика Долина Любові, Кляйнлібенталь - Мала Долина Любові, Ліхтенталь - Світла Долина, Гоффнунсталь - Долина Надії, Фрейденталь - Долина Радості. Іноді використовувалися жіночі та чоловічі імена. Колонія Катеріненталь (Березанський округ) названа на честь російської імператриці. Частина назв пов'язана з іменами перших жителів або старост (Шульцом) (Іозефсталь, Іоганнесталь) [5, с. 10-11].

У назвах утворених після війни з Наполеоном бессарабських колоній Олександр І побажав увічнити пам'ять про місця, пов'язані з перемогами російської армії. Так з'явилися Бородіно, Тарутине, Красна, Париж, Фершампенуаз, Ватерлоо, Малоярославець і ін. За даними першого Всеросійського перепису населення 1897 р в

Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях проживало 282 757 німців і менонітів. До 1911 року чисельність німецького населення зросла до 426 397 чол. Найбільш населеною була Херсонська губернія і входив до неї Одеський повіт. У 1870-1880-х рр., Після реформ Олександра II, з Росії в Америку емігрувало близько 150 тис. Німців. З 1901 по 1911 рр. - ще близько 100 тис [3, с. 26].

Будувалися будинки найчастіше на високому фундаменті, мали до 4-х і більше кімнат. У більшості колоній до кінця XIX - початку XX століть на будинках з'явилися дахи з черепиці. Найбільш заможні господарі використовували кольорову глазуровану черепицю і викладали з неї на даху свої ініціали. Здалеку було видно, хто був господарем цього будинку. У південному регіоні черепицю виробляли на 24-х заводах, господарями яких, в основному, були німці-колоністи [4, с. 209-210]. Крім вітчизняної, використовувалася «марсельська» черепиця, привезена з Франції. Її ввозили морським шляхом, використовуючи в якості баласту. Підлоги були дерев'яними або кам'яними, в рідкісних випадках - глинобитними. Будинки будувалися на однакових за величиною садибах по обидва боки широкої вулиці. У німецьких колоніях ширина вулиць становила від 30 до 40 метрів,. Будинки зводилися на однаковій відстані одна від одної і строго проти будинків на протилежному боці. Біля будинку висаджувалися дерева [4, с. 210-211].

Кожна садиба огорожувалась кам'яним парканом. Висота огорожі була у всіх однаковою. Огорожа і будинок щорічно штукатурились [4, с. 211]. До житлового приміщення примикали господарські будівлі: приміщення для худоби та домашньої птиці, стайні, комори з кормами для тварин, приміщення для візків і фургонів, землеробських знарядь і машин. Садиба включала в себе двір близько 40-50 метрів в ширину і 80-100 метрів в довжину. На передньому дворі перед будинком розбивався квітник, за яким доглядали жінки. У дворі знаходилися літня кухня, перед якою стояв стовп з кілочками для глечиків. На особливу увагу заслуговує кам'яний льох, який був в кожному дворі [4, с. 212]. У південних

колоніях його рили на глибину - до 5-6-ти метрів. У льох вели ступені шириною до 2-х метрів. Вони закінчувалися штольною (міною), яка йшла горизонтально до 10 і більше метрів. У ряді випадків від основної в обидві сторони розходилися міні менших розмірів. У погрібі можна було вільно пересуватися - висота міні досягала 2-х метрів. Вхідні двері зачинялися на замок [4, с. 222]. Склалася традиція зберігання в погрібі молока. Ранньою весною його ставили на саму верхню сходинку сходів. У міру настання тепла його опускали по сходинках нижче і нижче. У розпал спеки його опускали на глибину в 5 метрів, а то і на саме дно міні. Льох найчастіше будували поруч з будинком, в рідкісних випадках - під будинком. В цьому випадку у внутрішні житлові приміщення, в кухню, вела гвинтові кам'яні сходи. У кожному дворі був колодязь, басейн або цистерна, спеціальний підземний резервуар для збору дощової або придатною для пиття води. Звід, дно і боки цистерн викладалися з каменю або цегли і штукатурились розмори. На задньому дворі знаходилося місце для обмолу зерна, там стояли скирти соломи та сіна, в спеціальній ямі зберігався гній. Далі були розбиті городи, сади, виноградники. Двори і вулиці завжди були чисто виметено. Внутрішнє оздоблення будинків було типовим. Вони були обставлені однаково, найчастіше меблями, яка виготовлялася майстрами з власної колонії або з сусідніх колоній. У кожному будинку були столи, стільці, шафи для одягу. Біля столу стояли широкі лави, які потім замінили дерев'яними фарбованими диванами, їх називали канапками. На дерев'яних ліжках було безліч перин і подушок. Стіни прикрашали портрети російських і німецьких імператорів, картини або листівки релігійного змісту з цитатами з Біблії, картини з пейзажами і сценами полювання. Традиційним було велика кількість вишивок, серветок, скатертин [4, с. 223].

У центрі колоній будувалися кірхи або костьоли.

Архітектурний стиль запозичувався з німецьких земель - зазвичай неороманський або неокласичний. Це були монументальні кам'яні споруди з гострим шпилем, які височіли над будинками і було видно здалеку. Поблизу церков будувалися школи, сільські або

окружні правління. Дорога на головній вулиці іноді мала тверде покриття. Уздовж дороги викопувалися канами для стоку дощової води. Уздовж будинків прокладає тротуари з твердим покриттям найчастіше з каменю, іноді з соломи. Від вуличних воріт до будинку була викладена доріжка. При забудові дочірніх колоній колоністи використовували принцип забудови материнської колонії, тобто одну вулицю [4, с. 213-214].

Німецькі колонії вигідно відрізнялися від місцевих поселень. Ось що писав про них Дедлов в своїх нотатках «Навколо Росії»: «Німці і їх колонії так схожі один на одного, що можна подумати, ніби їх робили на одній фабриці ... Фабрика, де спрацьовані німці - велика країна Німеччина, а працювала німців велика майстриня - західноєвропейська багатівкова культурна історія. Німець, може бути, для нас, росіян, антипатичний, може бути, небезпечний, мабуть, страшний. Але що німецький народ - великий народ, цього не визнати не можна, особливо коли побуваєш в колоніях, де живуть добірні елементи німецького простолюдю » [1, с. 210].

Одне з дорадянських описів німецької колонії залишив Сергій Шелухін в брошурі «Німецька колонізація». Вона була видана в 1915 році, під час Першої світової війни, коли антинімецькі настрої поширилися по всій імперії. Брошура також носила яскраво виражений антинімецький характер, С. Шелухін з роздратуванням, але об'єктивно описав благополучні колонії. Коротко передам цей опис.... Здалеку видно високі кам'яні будівлі кірхи або костелу з гострим високим шпилем або вежею з хрестами. По обидва боки вулиці два ряди величезних кам'яних будівель, багато під глазуrowаним різнокольоровим черепичним дахом з великими вікнами і віконницями, іноді прикрашеними ... Все село обсажено деревами. Всі колодязі зацементовані, великі двори обнесені кам'яними огорожами, підведеними червоною, синьою або блакитною фарбою. Зустрічалися і двоповерхові будинки. Частина будівель виділилася трубами від парових млинів або черепичних заводів. У кожному дворі під одним дахом величезний будинок,

передня частина якого була побудована на фундаменті і служила житлом [5, с. 15].

У всіх колоніях є ощадно-позичкові, сирітські, волосні, страхові тощо каси. Якщо колоніст вмирав і залишалися малі сироти, вся рухомість продавалася, земля здавалася в оренду, а гроші поміщалися в сирітське касу під 6%. Сирітські капітали всюди величезні. Наприклад, в колонії Зельц (Одеський повіт) в 1903 р річний оборот сирітської каси склав півмільйона рублів. Гроші видавалися в ріст під 10-12%. Все, що залишається поле витрат на сиріт, видається їм при повнолітті. Для людей похилого віку і калік в багатьох колоніях є богадільні. Чи не шкодують німці грошей на громадські споруди. Волосні правління, школи, церкви - завжди капітальні будови. Завдяки С. Шелухіну, ми маємо уявлення, як виглядали німецькі колонії до 1920 року, до остаточного встановлення радянської влади в Україні [5, с. 35]. **Висновок.** Причинами німецької колонізації ПівнічноЗахідного Причорномор'я в другій половині XVIII – XIX ст. були прагнення Російської імперії економічно освоїти новоприєднані землі та дефіцит вільного населення для їх заселення. Імператори Катерина II та Олександр I видавали маніфести, які обіцяли колоністам численні привілеї: свободу віросповідання, самоврядування, податкові пільги, земельні наділи та звільнення від військової служби. Одночасно, переселення приваблювало німців через внутрішню кризу в німецьких державах: війни, високі податки, релігійні переслідування.

Характер німецької колонізації мав організований, господарсько-орієнтований і культурно-цивілізаційний вигляд. Колоністи створювали компактні поселення із плановою забудовою, підтримували високу культуру землеробства, розвивали ремесла і торгівлю, будували міцні будинки, школи, кірхи, впроваджували сучасні технології в архітектурі та господарстві. Німецькі колонії вирізнялися охайністю, впорядкованістю та економічною ефективністю, що позитивно вплинуло на розвиток Півдня України в цей період.

Дві війни з Німеччиною в ХХ столітті сформували негативне ставлення до німецької нації. Щоб врятувати життя або не зіпсувати долю дітям, вони вимушено відмовлялися від своєї національності, національних імен та прізвищ, рідної мови навіть в побуті але пам'ять про німецьких колоністів ще не втрачена остаточно. Її зберігають документи в архівах. У колишніх німецьких колоніях про них нагадують руїни лютеранських і католицьких церков. Ще не всі німецькі поховання розорені остаточно. У несподіваних місцях можна побачити занедбані могильні плити з написами німецькою мовою, покручені католицькі хрести.

Список використаних джерел

1. Дедлов В.Л., Никитин Т.І. Вокруг Росси. Польша. Бессарабия. Крым. Урал. Финляндия. Нижний: Портреты и пейзажи. Изд. М.М. Ледерле и К°. СПб. 1895. VIII, 587 с.
2. Камянецький М. Німці й Україна. Видання Української Видавничої спілки в Канаді. Вінніпег. 1940. 83 с.
3. Національна Академія наук України Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ІМ. І.Ф.Кураса рада німців України "Міжнародне товариство німців України-Відергебурт". Історія німців України. Київ. 2017. 142 с.
4. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы 1803-1920. Одесса. 1999. 518 с.
5. Шелухин С. П. Немецкая колонизация. Изд. Акционерного Южно-русского о-ва Печатного дела. Одесса. 1914.

Fedotov Nikita, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Vodko Vladyslav, PhD, Assistant of the
Department of History of Ukraine
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Odesa

GERMAN COLONISTS IN THE TERRITORY OF ODESA REGION IN THE SECOND HALF OF THE XVIII - XXIII CENTURIES

Abstract. This paper describes the life of German immigrants and their development of the lands of the North-Western Black Sea region in the second half of the eighteenth - nineteenth centuries. While working on the article, the archive of German colonists who lived in the village of Myrne (Odesa region) was studied. The traditions and customs of German colonists, architectural features of German buildings, and the fate of immigrants in the postwar years are analysed. **Key words:** colonisation, German colonists of Odesa region, architecture of German colonists.

Яковлєва Дар'я, здобувачка першого
рівня вищої освіти спеціальності 014
Середня освіта (Історія)

Єскерська Олена, к.і.н., завідувач
кафедри історії України

ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д.

Ушинського»

м. Одеса

УДК 94(38):94(477)"05"

ПОНТІЙСЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ ПЕРІКЛА

Анотація. У статті проаналізовано Понтійську експедицію Перікла в контексті політичних, військових та економічних інтересів Афін у Північному Причорномор'ї в середині V ст. до н. е. Робота сприяє глибшому розумінню геополітики Афін у Причорноморському регіоні.

Ключові слова: Понт Евксинський, Боспор, Ольвія, експедиція Перікла.

Понтійська експедиція Перикла досить часто згадується у дослідженнях, присвячених історії Причорномор'я класичної доби. Хоча аутентичних джерел про неї до нашого часу майже не дійшло – єдиний виняток становить дуже стисле повідомлення Плутарха [Рег. XX], різні аспекти військово-морської подорожі відомого афінського стратега до берегів Понту Евксинського все ще активно обговорюються у науковій літературі. Дискусію викликає вже визначення дати експедиції Перікла, яка традиційно визначається в хронологічному проміжку 439/8 – 436/5 рр. до н. е. Немає одностайної думки і щодо маршруту, мети та результатів експедиції.

Джерело, з якого Плутарх узяв інформацію про Понтійську експедицію Перікла, невідомо. Але, як доведено П. Й. Каришковським [КАР, с.73–74], автор цього джерела мав набагато більше даних про події, зв'язані із перебуванням афінського флоту на Понті, тоді як Плутарх обрав тільки один із епізодів (дії Перікла у Синопі), залишивши інші поза увагою.

Греки здавна здійснювали подорожі до Чорного моря – про це свідчать міфи та епічні твори Гомера та Гесіода (у передачі Страбона), в яких згадуються сам Понт та мешканці його північного узбережжя [ГОМ, XI, 12–19 ;СТ, VII, 3,9]. Але регулярними плавання стали тільки з початком колонізації регіону. Греки колонізували Сігей наприкінці VII ст. до н. е. [ГЕР, V,94-95; СТР, XIII, 599 -600], укріпивши тим самим вхід до протоки Геллеспонт, який був воротами до Понту, а потім перейшли до колонізації берегів Чорного моря. Страбон повідомляє, що побоюючись місцевих племен «варварів» на узбережжі, а також через суворий у порівнянні з Балканською та острівною Грецією клімат Причорномор'я, греки спочатку назвали море «Негостинним» – Понт Аксінський, але потім перейменували його на «Гостинне» – Понт Євксинський [СТР, VIII, 3, 6].

Про значущість Понтійської експедиції говорить той факт, що експедицію очолив сам Перікл. Як повідомляє Плутарх, метою походу, було прагнення показати навколишнім варварським народам, їхнім царям і князям «велику міць, безстрашність, сміливість афінян, які плывуть куди хочуть, і всі моря тримають у своїй владі» [ПЛУ, Пер., XX, 1]. Наведений уривок демонструє спрямованість дій афінян на Понті – за бажанням місцевих грецьких міст для допомоги оборони проти варварських племен і демонстрації сили Афін.

Крім цього, Перікл прагнув як мінімум, зміцнити афінський вплив у причорноморських полісах і включити найбільш потужні та впливові з них до складу Афінського морського союзу. Крім того, перед Афінською державою завжди гостро стояло питання забезпечення продовольством, тому вирішення «хлібної» проблеми

за рахунок збільшення обсягів постачання зерна до Афін із полісів Північного Причорномор'я (поряд з Єгиптом та полісами Великої Греції) також мало важливе значення. Афіни в цей час перетворилися на велике місто із значною кількістю населення, а заходи Перікла – спроба колонізації в Фуріях та єгипетська експедиція – зазнали невдач. Афіни повністю контролювали морський торговий шлях через протоки з Егейського до Чорного моря, вивівши колоністів в район Херсонеса Фракійського та убезпечивши його від набігів фракійських племен [Lehm, с.14 – 146] та встановивши контроль над Візантієм.

Держави Північного Причорномор'я могли зацікавити Перікла особливо у зв'язку із витисненням афінян з Єгипту після захоплення його персами у 454 р. до н. е., тож можна припустити, що одним із завдань Понтійської експедиції було зміцнення торгівлі зерном. Слід зазначити, що в Боспорському царстві у 438 р. до н. е. відбулася зміна правлячої династії і до влади прийшов Спарток. Можливо, що він був не греком, а мав фракійське походження, що також могло викликати непокоєння і необхідність експедиції з метою підтримки дружніх сосунків та торгівлі. Цілком можливо, що головною метою Перікла було підтвердження торгівлі з Боспорським царством як головним постачальником хліба. З промов Ісократ та Демосфена можна уявити величезні обсяги хлібної торгівлі між Боспором та Афінами у IV ст. до н. е. Так, Демосфен згадує, що Афіни отримали від Левкона I (389/388 – 349/348 рр. до н. е.) 16 380 т зерна [СКР, с. 151]. Хоча для V ст. до н. е. таких точних даних немає, але є і при Періклі потреба афінського демосу в хлібі була великою, особливо враховуючи невдалі спроби афінян закріпитися у Єгипті в 459 – 454 рр. до н. е. Після підписання Каллієвого миру у 449 р. до н. е. афіняни більше не втручалися в справи Єгипту [ПЛУ, Пер, 37, 4]. У Великій Греції справи афінян йшли набагато краще, але після втрати контролю над Фуріями, які були засновані при активній участі колоністів з Афін, хлібні ринки Південної Італії та Сицилії стали важкодоступними. Залишався ще один важливий ринок зерна – Північне Причорномор'я.

Вірогідно у 437 році до н. е., афінські кораблі під командуванням Перікла могли увійти до Чорного моря. Можливо, що Перікл плів до Боспору вдовж західного та північного узбережжя Понту і дорогою відвідав Аполлонію Понтійську, Ольвію та деякі інші поліси, які увійшли до складу Афінського союзу. Місто Німфей також увійшло до складу Афінської морської держави і стало форпостом, який охороняв морські торгові шляхи і міг перешкоджати недружнім для Афін акціям з боку правителів Боспору.

Відомо, що афінський флот перебував в Ольвії, яка також увійшла до складу Афінського морського союзу. Безпосереднім доказом цього є фрагмент монетного декрету Клеарха, в якому йдеться про введення у полісах Афінського морського союзу аттичної системи мір, ваги та монет [КАР, с.65–67]. Метрополія Ольвії – місто Мілет, була членом Афінського морського союзу. Сама Ольвія регулярно торгувала з Аттикою в період з кінця VI ст. до н. е. і до кінця V ст. до н. е., про що свідчить, зокрема, імпорт аттичної кераміки. Імпорт чорнолакового та розписаного посуду з Аттики був частиною торгівлі між Афінами та державами Понту протягом VI–V ст. до н. е. В цей час торгівля мала системний характер, охоплювала велику кількість північнопричорноморських колоній. Ольвія відігравала роль стратегічного пункту, через який численні колонії Північного Причорномор'я з'єднувалися мережею торговельних шляхів [ЧЕ, 79]. Значною була і роль Ольвії у торгівлі із варварським світом північнопричорноморських племен. Доведено, що найбільший обсяг торгівлі між Афінами та Північним Причорномор'ям мав місце наприкінці V – у першій половині IV ст. до н. е. Вірогідно, що саме входження Ольвії до Афінського союзу та привілеї у торгівлі з Афінами, які вона могла отримати внаслідок цього, були наслідком Понтійської експедиції Перікла. Перебування Ольвії у складі Афінського союзу могло тривати близько чверті століття, з 435 по 410 рр. до н. е. [СН, с. 21]

Отже, дослідники не дійшли до одностайної думки щодо результатів Понтійської експедиції і схильні або до перебільшення, або до применшення її результатів. Але безперечно, що до її

результатів можна віднести поповнення Афінської держави новими членами, заснування форпостів на узбережжі Чорного моря та встановлення дружніх стосунків зі Спартокідами та Ольвією для подальшого розвитку торгівлі хлібом. І Ольвія, і Німфей були великими і багатими полісами, включення яких до складу Афінського морського союзу мало політичний і економічний сенс, особливо після поразки в Єгипті та втрати впливу у Фуріях

Список використаних джерел

1. Гомер Одиссея. Львів: Апріорі, 2022. 544 с.
2. Плутарх. Порівняльні життєписи. Перікл. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/580/#1> (дата звернення 22.04. 2025)
3. Страбон. Географія. URL: <https://archive.org/details/strabongeografiav17knigakhklassikinauki/1964> (дата звернення 22.04. 2025)
4. Карышковский П.О. Ольвия и Афинский союз. Материалы по археологии Северного Причерноморья. 1960. Вып. 3. Одесса. С. 57-100.
5. Снитко І. О. Характер і динаміка економічних стосунків Ольвії з містами Іонії в VI–V ст. до н. е. та початок формування внутрішньопонтійського ринку. Археологія. 2014. Вип. 2. С. 17–28.
6. Скржинская М. В. Древнегреческий фольклор и литература о Северном Причерноморье. Киев: Наукова думка. 1991. 200 с.
7. Чечуліна І. А. Аттична чорнолакова кераміка з Ольвії в зібранні археологічного музею ІА НАН України. Археологія. 2020. № 2. С.71–83.
8. Lehmann G. A. Perikles. Staatsmann und Stratege im klassischen Athen. München: Beck, 2008. 367 s.

Yakovlieva Daria, a first-level of higher education student, majoring in 014 Secondary Education (History)

Siekerska Olena, *Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History of Ukraine*

*South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D.
Ushynsky Odesa*

THE PONTIC EXPEDITION OF PERICLES

Abstract. *The article analyses the Pontic expedition of Pericles in the context of Athens' political, military and economic interests in the Northern Black Sea region in the mid-fifth century BC. The paper contributes to a deeper understanding of Athens' geopolitics in the Black Sea region.*

Key words: *Pontus Euxineus, Bosporus, Olbia, Pericles' expedition.*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»**, яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Яковлєва Д. Є.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.